

24380.

ELEMENTE

DE

PSIHOLOGIE

DE

I. GĂVĂNESCU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

EDIȚIA 17-a

DIN NOU REVĂZUTĂ.

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI H. STEINBERG & FIU

91, STRADA LIPSCANI, 91

1922

Prețul Lei 30.

Inw. A. 18.630

ELEMENTE

DE

PSIHOLOGIE

DE

I, GĂVANESCU

PROFESOR LA UNIVERSITATEA DIN IAȘI

43460

EDITIA 17-A
DIN NOU REVAZUTA

BUCUREȘTI

EDITURA LIBRĂRIEI H. STEINBERG & FIU

94, Strada Lipscani, 94

1922

1956

Biblioteca Centrală Universitară
"Carol I" București

Cota 41689

1956

No.

Toate exemplarele vor purta semnătura autorului

BCU – Bucuresti

C43460

393808

RC 70109

PREFAȚA EDIȚIEI DIN 1919

Ediția de față nu apare fără oarecari modificări însemnate.

De la 1890 până azi, această carte a trecut prin schimbări diferite și a crescut mereu. Și-a păstrat însă personalitatea ei intelectuală: principiile fundamentale, împrejurul cărora s-au grupat organizându-se fapte noi, perspective noi. S'a supus astfel marii legi a oricărei vieți normale, s'a adaptat mereu la condițiile schimbătoare ale mediului,—în cazul ei, ale mediului cultural școlar—păstrându-și firul conducător al unității sale personale, rațiunea biologică a ființei sale științifice.

Dacă s'ar urmări linia evoluției sale, s'ar constata preocuparea constantă de a servi, sub diferite forme, scopul educației filosofice, după nevoile momentului.

La început, alături de ideea dominantă a independenței domeniului psihologic, se putea vedea grija unei orientări generale în studiul filosofiei și aceea de a prezenta învățarea psihologiei în tovărășia, pe atunci mai în vază, a cunoștințelor fiziologice. Un fel de captatio benevolentiae.

Curând s'a ivit însă altă nevoie de o importanță practică mai vitală—luând cuvântul „practic” în accepția lui filosofică, echivalentă cu moral și biologic.

Prin o dispoziție, de o miopie enormă pentru un stat așezat pe baze democratice și care, împins de mersul grăbil al vremii, aspiră vrând nevrând la realizarea formelor de viață publică ale cărmuirii poporului prin el însuși, s'a scos din școli studiul ce avea ca menire să orienteze sufletul tinerimii asupra rașunii obiective a purtării bune și drepte, a împlinirii datorțiilor, a înfrânării egoismului.

Scoalerea Eliei din învățământul public al României, când învățarea ei se găsește la baza largă a culturii oricărui stat în adevăr democratic, a fost mai mult decât o eroare. Sunt aproape ispitit a zice că a fost o crimă.

Ca să micșorez cât de puțin efectele acestei lacune condamnable, am introdus, pe ici pe colo, în cartea de Psihologie, considerații elice în legătură cu chestiile psihologice cu cari aveau raporturi naturale. Aceste adăugiri, ca să-și găsească un loc mai liber, au dus la eliminarea chestiilor de erudiție general filosofică sau fiziologică.

În conținutul celor din urmă s'au efectuat și modificările din ediția de față, cari au tendința de a accentua punctul de vedere special al Psihologiei, ca știință de sine slătitoare, cu un obiect și o metodă proprie, și cu radieri de lumină în domeniile învecinate ale științelor noologice.

În definiție, acesta trebuie să fie caracterul propriu și ultim al Psihologiei, chiar sub înfățișarea ei de carte

destinată a da primele orientări în domeniul științei despre suflet.

Când reintegrarea Eticei în programul școlilor secundare va permite, fără inconvenient practic, înlocuirea considerațiilor de ordin etic cu cele de ordin strict psihologic, aceasta va fi formă ultiimă și definitivă și a cărții acesleia.

I. GĂVĂNESCU

Iași, 10 Septembrie 1919.

PREFATA EDITIEI PRECEDENTE, DIN 1920

—Ediția apărută la începutul acestui an școlar epuizându-se mai curând decât prevedeau chibzuelele mele, ediția de față apare fără nici-o schimbare, ca o continuare a celei precedente.

Nu numai populația școlară crescută, în cadrele țării mărite, dar și numărul cililorilor doritori de a privi mai sistematic și limpede în complexitatea vieții sufletești crescând, treptat cu nevoia unei culturi generale, au adus acestei cărți o atenție, care din zi în zi dovedește că ea răspunde unei nevoi.

Cea mai delicată măgulire a amorului propriu de autor didactic, însă, o văd în faptul că, între cei cari îi caută scrierile cu inleres și dragoste, se află mulți din foștii elevi cari le-au învățat pe băncile școlii, de mult părăsile. **Psihologia** mi-a câștigat astfel mulți prieteni; a căror simpatie nu pierde ocazia de a se manifesta, fie verbal, fie în scris, amintindu-mi foloasele ce a tras spiritul lor din studiarea unei opere, care, prezentând știința sufletului în o formă ușor de priceput și de asimilat, a pus bazele culturei lor filosofice.

Sentimentul lor confirmă principiul ce m'a cōlăuzil dela început în redactarea acestei lucrări. Am vrul din adins să evit ursuslicul pretențios al terminolo-

giei abstracte, care sperie minlea, făcând din filosofie un instrument de torlură a minții. Numai treplat cu înțelegerea adevărurilor sprijinite pe fapte și exemple, am trecut la formularea lor în expresii tehnice. Căci scopul culturei nu este de a da aparența profunzimii prin cuvinte savante, cari pot corespunde, firește, și unei cugetări reale, dar de multe ori sună a gol când le încerci cu ciocanul analizei; scopul culturei e, mai de grabă, de a pune spiritul, pe cât se poate, în stare de a vedea și pătrunde legile realității. Și, spre acest scop, arta constă nu să îmbraci adevărul în cuvinte și formule de o erudiție greoaie, ci să prezinți fenomenele astfel ca priceperea legii lor să fie și ușoară și exactă.

Recunosc că această procedare cere mai multă trudă din partea scriitorului sau a profesorului decât aceea care face abstracție de spiritul căruia se adresează, și monologhează numai pentru sine. Sau, că să exprim aceeași idee în mod paradoxal pentru acela care ar fi lipsit de interesul și de simțul pedagogic: e mai greu să scrii știință serioasă sub o formă ușoară pentru începători, decât s'o scrii în fraze pedante pentru învățați.

Iași, 27 Ianuarie 1920.

DIN PREFATA EDITIEI DELA 1909

In această ediție s'au făcut mai multe schimbări, privilegii nu numai la ordinea chestiunilor, ci și la formularea lor. S'au precizat unele idei și s'a căutat a se pune în mai multă lumină acordul concepțiilor fundamentale. Probleme noi, evitate înainte pentru greutatea aperceperii, s'au adăugat—atingându-se, firește, cu toată precauția necesară—spre a veni în ajutorul profesorilor de filosofie, cărora li se cere, prin programele noi, să le trateze în clasă.

Cartea de față nu este însă numai un auxiliar pentru profesori și pentru cei ce au norocul să învețe psihologia cu un profesor bun; ci și o călăuză pentru acei cari, dorind să se inițieze mai sistematic în știința sufletului, sunt nevoiți a se bizui pe munca dibuitoare a minții lor.

PARTEA ÎNTĂIA

CHESTIUNI INTRODUCTIVE

OBIECTUL PSIHOLOGIEI

Determinarea fenomenelor sufletești

Analiza unui caz de experiență. — Când studiam științele naturale și voim a descrie, a determina și clasifica plantele sau animalele, căutăm să le observăm direct în natură sau cel puțin în desen. Când studiam istoria literaturii române și voim a caracteriza spiritul și opera lui Alecsandri s. e., căutăm mai întâiu a cunoaște scrierile marelui poet național prin noi înșine și cât se poate mai complect. E natural ca, mai înainte de a proceda la descrierea, clasificarea sau explicarea lucrurilor sau faptelor cu cari se ocupă o știință, să ni se pună în vedere, să *intuim* mai întâiu acele lucruri sau fapte ce alcătuiesc materialul științei.

Tot așa va trebui să se procedeze și în studiul psihologiei.

Cari sunt faptele cu cari se ocupă psihologia? Unde trebuie să le căutăm? Unde le găsim?

Pentru studiul științelor naturale ca să ne procurăm materialul de cunoaștere, trebuie să căutăm împrejurul nostru, și adesea departe, pe câmpuri, prin păduri, prin munți, pela mare, în excursiuni repetate, spre a culege animalele, plantele, mineralele de studiat. Când studiam istoria literaturii, avem nevoie de cărțile autorilor, de o bibliotecă întreagă. Pentru căutarea materialului psihologiei nu trebuie alergături depărtate și nici cheltuială pentru strângerea lui, căci fiecare îl are aproape de tot, îl găsește în el însuși. Terenul de observație suntem noi, laboratorul de experimente suntem noi, cartea de citit și de consultat suntem noi înșine.

Cum procedăm spre a găsi în noi acel material și a-l studia?

Să luăm un moment din viață, un caz concret de experiență obișnuită, ce se poate întâmpla oricui, și să vedem ce putem culege din el ca fapte psihologice.

Stăm în camera de lucru și citim o scriere literară interesantă. Suntem răpiți de urmărirea ideilor și gata să renunțăm la orice pentru acel moment de farmec pur intelectual. Deodată auzim un duruit de trăsură ce se oprește în apropierea casei. Mirați, alergăm la fereastră și abia apucăm a zări intrarea repede în curte a unui domn, pe care nu l-am putut vedea bine. După pardesiul lăsat în trăsură și după mișcările la intrarea în curte, credem că e un oarecare domn X, a cărui vizită știm că ne va face să ne pierdem timpul. Voim să ne ascundem, când tocmai auzim afară, la ușă, un glas care nu e al lui X, ci al unui prieten al nostru Z, pe care ar fi trebuit să-l aș-

teptăm, fiindcă-i promisesem, să mergem împreună undeva. Il primim îndată; dar atunci se naște în noi o luptă. Cartea e interesantă și n'am vrea s'o întrerupem; pe amic nu-l putem refuza, fiindcă i-am promis... Ce e de făcut? Sufletul nostru stă în nehotărire, chibzuește până când, la urma urmei, ne decidem într'un fel sau altul.

Să analizăm această întâmplare; s'o luăm ca un moment de vicață și să exercităm asupra ei ceea ce s'ar numi o vivisecție, sau, mai bine, o autopsie, presupunând momentul trecut. Ce se găsește în acel moment sufletesc?

Să reluăm. S'a auzit un duruit de trăsură, am făcut o mișcare, împinși de curiozitate. Am văzut un om ce l-am asemuit cu X, și asemuirea a deșleplat în noi calitățile și defectele lui X; această reamintire a produs un anumit sentiment de neplăcere și de aci helărîrea de a încuia ușa, de a ne ascunde, ș. a. m. d.

Unde s'au petrecut toate acestea? În noi. Și cum știm de ele? Știm direct, printr'un simț, care ne spune imediat ceea ce se petrece în noi, ca stări ale noastre, ale vieții noastre interne, ale sufletului nostru.

Iată o culgere de fapte săvârșite stând pe loc, și anume o culegere de fapte sufletești. Ce găsim în ea? Senzații de auz, produse de duruitul trăsorei și apoi de glasul prietenului; senzații de vedere: pardesiul din trăsură, mișcarea făcută la intrarea în curte, etc.; reaminirea calităților și defectelor lui X, provocate de vederea mișcării făcute de el; iar, la auzul glasului prietenului, reamintirea însușirilor acestuia. Mai găsim faptul de repulziune, când presupunem că e X; și din contră, mulțumirea, când

vedem că e Z. Apoi mai găsim *hotăriri, mișcări*: auzind duruitul trăsorii, ne mișcăm către fereastră ; și presupunând că e X, ne hotărăm să închidem ușa și ne mișcăm către ea ; auzind însă glasul, luăm altă hotărâre, de a deschide ușa și facem această mișcare. În fine, *chibzuiala, deliberarea, púnerea în balanță a urmărilor unui demers și a celuilalt.*

Iată ce se poate culege dintr'un simplu caz foarte familiar. Aceste fapte, și altele de acest fel, petrecute, simțite, constate în noi, le considerăm ca material al studiului psihologiei. Știința sufletului, după ce le stabilește, caută să le descrie, să le clasifice, să le explice.

Caracteristica fenomenelor psihice.

Dosebirea dintre fenomenele sufletești și cele materiale.— Când studiam o floare, îi observăm culoarea, o mirosim, o pipăim ; o putem cerceta singuri sau împreună cu alții ; și mai putem verifica observațiile și spusele altora, ca să ajungem la un rezultat comun deopotrivă valabil pentru toți.

Tot așa e și cu faptele psihologice?

Dacă am vrea să studiam stările sufletești, petrecute în noi, împreună cu prietenul ce ne vizitează, tot așa cum am studia o floare, ar fi posibil? Cum ar putea să vadă și să știe prietenul ce simțim noi, în noi? Ar trebui să-i spunem noi exact ce s'a petrecut în noi. Cuvântul, ce e drept, simbolizează o stare sufletească ; și spunând că am simțit *teamă, neliniște*, când am crezut că era X, aceste cuvinte vor provoca o anumită stare sufletească în prietenul Z, aproape aceeași, ce o avem și noi, cari pronunțăm cuvântul.

Aproape aceeași, fiindcă deși cuvântul „teamă” deșteaptă în toți cei ce îi înțeleg cuprinsul, cam aceeași stare sufletească, însă aceasta nu-i identică. Nu există două ființe cu stări sufletești absolut identice, fiindcă nu există două individualități perfect identice: înțelegerea e aproximativă, chiar când cuvintele își au înțelesul lor bine stabilit.

Dar oare altcineva n'ar putea afla direct, prin el însuși, ce se petrece în noi? Dacă ne-am inchipui, că, ascuns în camera de lucru, un observator ne-ar fi luat pe noi ca obiect de studiu, în timpul cazului psihologic analizat: ce-ar fi putut notă? La început atitudinea noastră atentă la cetire, fixitatea omului ce urmărește o idee, apoi mișcarea către fereastră la auzirea duruitului trăsuri; schimbarea de fizionomie la vederea persoanei, adică mișcarea mușchilor feței; un gest, îndreptarea către ușă; apoi, la auzirea glasului, o nouă schimbare a mușchilor feței, luând o dispoziție opusă celei dintâiu; apoi mișcarea pentru deschiderea ușii. Adică ceea ce ar putea observa, ar fi numai niște *mișcări* externe ale noastre; ca la un cinematograf.

Prin acestea ar cunoaște el stările noastre sufletești: că suntem plictisiți, când vedem pe X; veseli, când auzim pe Z?

Da, se zice. Cum însă? A văzut el *direct* aceste stări sufletești? A văzut el bucuria, întristarea, hotărârile și deliberările noastre *în noi*? Nu, de sigur, a văzut numai niște *mișcări* exterioare, pe cari le-a *interpretat*, traducându-le în termeni psihologici. A văzut o expresie a figurei și a înțeles că în noi s'a petrecut ceva, un sentiment de mirare, de nedomirire, de neplăcere sau de mulțumire.

Dacă am fi știut că suntem observați și am fi vrut

să inducem în eroare pe observator, am fi putut să ne prefacem, să exprimăm pe figură mulțumirea, când în suflet am fi simțit neplăcerea; ori să păstrăm o fizionomie indiferentă, fără nici o expresie. Și atunci ar fi interpretat greșit stările noastre sufletești, luându-se după atitudinea, după mișcările și gesturile noastre, singurele cari se pot vedea.

Faptele psihologice înșile nu se pot vedea—și aici cuvântul *vedea* rezumează mijloacele de cunoaștere prin toate simțurile—nu se pot percepe prin nici unul din simțurile exterioare. Ce e drept, se zice de un sentiment că e *amar*; dar nimeni nu l-a gustat; de-o gândire că e *grea*, apăsătoare; dar nimeni n'a cântărit-o; și termenii aceștia sunt întrebuințați în mod figurat. Se vorbește astfel, tot figurat, de o cugetare „cu orizont larg”, deși ideile nu se măsoară cu metrul pătrat; și *spațiul*, strict vorbind, nu se poate aplica la stările sufletești.

Spre a vedea și mai bine natura fenomenelor sufletești și deosebirea lor de cele materiale, să mai luăm un exemplu.

Să ne închipuim un naturalist *perfect*, pentru care universul material ar fi o carte deschisă. Să admitem că el ar fi în stare să urmărească toate fenomenele, toate schimbările lumii fizice, până la cele mai depărtate cauze și până la cele mai mici efecte ale lor; că s'ar uita în univers ca într'un mecanism transparent: ar vedea și ar înțelege toate mișcările, ar explica și prevedea toate întâmplările și modificările naturii materiale. Și să presupunem că noi, înțepându-ne la un deget, ne ducem înaintea lui și-l rugăm, arătându-i degetul, să ne spună ce ni s'a întâmplat, ce avem. Naturalistul perfect, prin

mijloacele sale de cercetări și pe baza cunoștințelor sale anterioare, ne va spune ce alterări s'au produs în piele, în mușchii, în nervii degetului; ar putea urmări mișcarea nervoasă, pornită dela vârful degetului, până la creer și dela creer îndărăt până ia deget; și, după ce ne-ar descrie toate acestea, ar crede că a spus *tot ce există*, tot ce formează, tot ce însoțește și urmează faptul înțepării.

Dar noi ne vom plânge că *ne doare*, că avem o *durere*. Și naturalistul, fizicul,—considerat numai ca atare—va căută s'o *vază* și va spune că *n'o vede*; va lua instrumentele măritoare, va întrebuiță microscopul; și, după îndelungate străduințe, va declară că nu mai zărește nimic, că deci ne înșelăm: durerea, de care ne plângem, *nu se vede, nu există*.

Și totuși, deși naturalistul are dreptate că *nu se vede*, ea de sigur *există*. O simțim în noi.

Tot așa de puțin va putea constată cineva, prin ajutorul celor mai perfecte aparate de observare externă, sentimentul ce se produce în noi, când stăm în fața unui peisaj frumos, când ascultăm o melodie plăcută ori o cuvântare mișcătoare; când vedem un om însemnat, admirat în genere pentru faptele sale și pentru caracterul ori geniul său; când întâlnim un amic; când revedem locurile unde ne-am petrecut copilăria, unde zac rămășițele ființelor iubite. Ce se petrece în noi, în aceste împrejurări, știm numai noi, și putem mai mult sau mai puțin exact să le comunicăm și altora. Dar *simțurile* altuia nu ajung la ele: ochiul nu le vede, urechea nu le aude, mâna nu le pipăe.

În rezumat, deci fenomenele sufletești se deosebesc de cele ce formează obiectul științelor fizico-

43460
095EH

naturale, n'au formă, dimensiune, greutate, etc., nu se desfășoară în spațiu. Nu putem zice de fenomenul fricei, bunăoară, că e pătrat ori rotund, sau că e de un metru, sau că e de atâtea grame.

Fenomenele sufletești nu le putem direct observa decât în noi și anume prin ajutorul simțului inimii, al „conștiinței” imediate, adică prin aceea ce se numește observație internă. Ce putem spune despre ele, mai general, este numai că vin unul după altul sau deodată în conștiință. Caracteristica lor pozitivă comună este deci: că ne sunt date numai în timp, fie succesiv fie simultan.

Totalitatea lor constituie sufletul, care este numele generic al unei clase de fenomene, al întregii categorii de fapte psihice sau de stări de conștiință, de combinații și schimbări ale lor.

Din cauza caracterului lor special de a ne fi date în timp, nu în spațiu, rezultă și se înțelege împrejurarea că ele pot încăpea mai multe deodată în acelaș moment al conștiinței, pe când lucrurile materiale nu încap mai multe deodată în acelaș punct din spațiu. Două, trei sau mai multe instrumente muzicale nu pot stă în acelaș loc în spațiu, se exclud unul pe altul. Legea impenetrabilității. Dar sunetele lor, ca fenomene psihice, se prind toate deodată în acelaș act al conștiinței, care le unește într'o sinteză. Nu se exclud, nu stau unul în afară și alături de altul; ci alcătuiesc, la un loc, un singur moment sufletesc, pe care îl numim în cazul exemplului dat, acord, armonie.

Asemenea într'un discurs, într'o descripție, de câte lucruri nu se vorbește! Pe când în natura fizică toate acele lucruri — pădure, cer, mare, câmp etc.

munți, râuri, oameni, etc., — stau în afară unul de altul, deosebite prin poziția și depărtarea lor în spațiu, în mintea noastră ideile și reprezentările lor sufletești stau unite împreună în acelaș moment, legate prin simultaneitate și succesiune. Chiar părțile succesive ale unei cuvântări sau lecturi trebuie din când în când să se prezinte împreună, simultan, în conștiință. Altfel, dacă fiecare din ideile date succesiv s'ar uita cu totul, dacă ar dispărea din minte treptat ideile dela începutul discursului, când am ajunge la mijlocul lui, și apoi cele dela mijloc, când am ajunge la sfârșit, înțelegerea ar fi imposibilă. Tot atâta folos ar aduce, în cazul acesta, experiența vieții de orice fel, cât succes avea munca Danai-delor.

Proprietatea fenomenelor psihice de a *coexista* mai multe în timp, face posibile și explicabile multe din funcțiile sufletului precum, bunăoară *compararea*. Ca să poți compara două lucruri, trebuie ca spiritul să aibă facultatea de a le putea ține, ca idei, în acelaș act de unire și confruntare. Cei doi termeni de comparat trebuie să se găsească în acelaș moment în conștiință, pentru ca să li se poată găsi și declara asemănarea sau deosebirea dintre ei. Dacă unul din ei ar dispărea din conștiință, când ar veni celălalt, compararea dintre dânșii nu s'ar efectua nici odată.

Asemenea nici *funcțiunea voinței* nu s'ar putea îndeplini, fără proprietatea formulată mai sus. Trebuie să ai în conștiință simultan și *scopul urmărit* și *mijloacele* sau căile pentru atingerea lui, și să nu-ți lipsească nici *dorința* de a-l realiza. Și toate aceste idei și sentimente trebuie să poată stă în acelaș

moment sufletește pentru ca actul de voință să se poată produce.

Astfel dar caracteristica pozitivă particulară a fenomenelor psihice de *a ne fi date în timp*, atât în succesiune cât și în simultaneitate, are aplicații numeroase și adânci asupra întregului câmp al vieții sufletești.

Cu o caracterizare negativă, zicem de fenomenele psihice că sunt *immateriale*.

Alte caracteristici, date vieții și fenomenelor sufletești, ca spontaneitatea, continuitatea, nu par trăsături exclusiv ale lor.

Spontaneitatea, spre a vorbi numai de cea mai isbitoare, pare a fi proprie în adevăr numai vieții sufletești, în opunere cu înfățișarea lumii fizice. Lucrurile materiale sunt supuse inerției, se mișcă dacă le miști, și după formula științifică a legii inerției, odată puse în mișcare nu sunt în stare a înceta, prin ele înșile, mișcarea și a trece în stare de repaus.

Așa e dacă privim lucrurile izolat, nu în totalitatea lor ce alcătuște lumea fizică. Mișcarea eternă a corpurilor cerești, circulația nesfârșită a materiei, din o stare în alta, curgerea neobosită a râurilor către mare, ridicarea mărilor în fluxuri, a aburilor spre cer ca nori, coborirea norilor pe pământ, în ploaie, a izvoarelor dela munte spre șes, și d'aci alergarea lor din nou spre mare, cristalizarea apei în fulgi de zăpadă, a atâtor corpuri în flori miraculos de variate și de frumoase, toate aceste sunt mișcări cărora cu greu li se poate tăgădui înfățișarea spontaneității.

Ce forță din afară mișcă planetele, cum ar mișca tacul o bilă de biliard? Ce forță din afară ridică norii spre cer, cum ar ridica un lanț cu scripete o ladă de pietre? Ce forță din afară mână apele spre mare, cum ar împinge copiii un căruț înaintea lor?

Gravitația universală? Aceasta nu e o forță din afară. A vorbi de acele fenomene de mișcare ca de niște efecte ale gravitației, ar fi a personifica această lege a natu ei. Legea gravitației este formularea unui mod de a fi și de a se comporta al naturii lucrurilor. Ea exprimă natura fenomenelor, nu le produce.

Spontaneitatea, afară de aceasta, o găsim ca un caracter distinctiv la toate ființele, chiar la cele mai inferioare, ca ființe monoculare.

Se vede ușor la ce discuții, pe baze ipotetice, provoacă spiritul acestei apropieri.

Nu le formulăm. Observăm numai că nu se poate considera, în mod nediscutabil, spontaneitatea ca un criteriu exclusiv al vieții sufletești.

Obiectul psihologiei. — Știința care se ocupă cu descrierea cu clasificarea acestor fenomene sufletești, precum și cu stabilirea raporturilor dintre ele, cu căutarea legilor lor, cu studierea condițiilor și împrejurărilor în cari ele se produc, în care se dezvoltă sau degenerază, cu explicarea și înțelegerea lor, se numește *Psihologie* (dela ψυχή și λόγος).

Psihologia, astfel constituită, se numește *științifică*, și se deosebește de *psihologia pur empirică*, în care nu se caută explicarea riguroasă a fenomenelor sufletești, în genesa și cauzalitatea lor obiectivă, ci mai mult cunoașterea practică a oamenilor, fie pentru interesele vieții, fie pentru ale artei.

Un om de afaceri, un poet, se mărginesc a pătrunde în sufletul unui om, a-i descoperi caracterul, gândul, intențiile, simpatiile, antipatiile, fie pentru a le utiliza în scopurile sale, fie pentru a le zugrăvi în operele sale. Interesul omului de știință merge mai departe și are alt scop. Nu se mărginește a constata și învedera stările de suflet existente, ci caută a le înțelege, reducând producerea lor și raporturile lor la anumite formule generale, la numite legi. Și aceasta este scopul lui specific. Cunoștința lui e superioară cunoștinței curat empirice.

Intr'un punct, însă, psihologia științifică și cea empirică se aseamănă: amândouă se ocupă de fenomenele ce cad în domeniul observației.

Amândouă, din acest punct de vedere se deosebesc de psihologia filosofică, numită și metafizică, în care se caută nu să se studieze fenomenele și func-

șiunile sufletului, în legăturile lor cauzale, ci să se determine însăși esența absolută a sufletului, originea lui, raporturile lui cu materia, extensiunea lui în natură, soarta lui după încetarea vieții individuale, nămurirea lui, chestii care trec de competența observației și a experimentului, și cari nu pot fi abordate decât de rațiune.

De aceea psihologia aceasta s'a numit și *rațională*.

Se va vedea, mai departe, diferitele ramuri ale psihologiei științifice luând nume deosebite, fie după domeniul special al cercetărilor, fie după metoda întrebuintată în cercetările lor.

Realitatea fenomenelor psihice. — *Cogito, ergo sum.*

Fenomenele, ca să formeze obiectul unei științe, trebuie mai întâiu de toate, să existe, să aibă o realitate obiectivă sigură.

Niște fenomene pe cari nu le poți vedea, nu le poți pipăi, nu le poți constata prin niciunul din simțuri, și cari nu au nici întindere în spațiu, nici greutate, nici formă, nici o proprietate materială, cum există ele? Și, mai întâi de toate, există ele oare? Nu sunt niște fantome ale închipuirii noastre? Ce ne face să afirmăm *existența reală a fenomenelor sufletești*?

Materia, da, poate forma obiectul unei științe. *Materia* o vedem, o pipăim, o putem cuprinde cu toate simțurile, îi măsurăm întinderea, îi descriem forma, etc. Existența ei reală *pare* deci incontestabilă.

Să analizăm puțin această *păreră*. Să vedem mai de aproape: Ce e *materia*? Să luăm un corp material, oricare, ca reprezentant al ei. E *solid*, *întins* în spațiu; are un grad de *temperatură*; dacă-l lovim, dă un *sunet*; are o *culoare*, o *formă*; și zicem că acestea la un loc,

alcătuesc corpul, a cărui existență e îndubitabilă ; bunul simț o spune și filozofia populară o confirmă. Totuș, să cercetăm la ce se reduce această siguranță.

Fizica ne spune că *culoarea* se reduce, în realitate, la un număr de vibrații, cari vin și isbesc nervul optic și produc, din contactul cu sistemul nervos, senzații de culoare ; deci culoarea ca atare nu există afară, în corpuri ; e numai un elaborat al organizației noastre. În afară e numai un fel de mișcare a undelor eterice, căreia îi corespund anumite culori *in noi*.

Culorile sunt dar niște senzații ale noastre, produse subiective, nu realității obiective.

Tot așa și cu *sunetul*: el se reduce la niște mișcări materiale ce isbesc nervul acustic ; și, punând în mișcare anumite părți din sistemul nervos, produc ca rezultat sunetul, ca o senzație a noastră ; deci și el e un product subiectiv, iar nu o realitate obiectivă. Dacă n'ar fi nerv acustic, n'ar există sunet. Pentru surzi nu există sunete, fiindcă surzii n'au aparatul sensorial care să-l producă. De asemenea, orbii, neavând laboratorul fiziologic unde să se producă culorile, nu cunosc aceste senzații de văz. Deci culorile, sunetele, cari zicem că sunt ale materiei, nu sunt ale materiei, ci sunt stări ale conștiinței noastre, extereriorizate și atribuite lumii din afară.

Tot așa și cu celelalte proprietăți ale corpului material: forma, întinderea, sunt datorite simțului muscular și pipăitului, sunt deci senzații, produse ale organizației noastre subiective. Dacă aceste simțuri s'ar altera, proprietățile ar fi altele ; dacă simțurile ar lipsi, acele proprietăți n'ar mai fi. Ele sunt deci date subiective, nu obiective.

Ce cunoaştem dar despre acel corp material, sunt propriile noastre stări sufleteşti, provocate din contactul nostru cu acel corp. Dacă am scoate din determinarea lui tot ce nu este al lui, tot ce nu este obiectiv extern, ci al nostru, adică subiectiv, ce am mai cunoaşte despre el? La ce s'ar reduce existenţa lui reală? La ceva necunoscut. Tot ce ştim şi putem afirmă despre el: că are cutare culoare, sunet, formă, etc., sunt tocmai fenomenele sufleteşti, datele conştiinţei noastre. De existenţa acestora suntem dar mai siguri decât de orice în lume.

Apoi de ce putem fi noi mai siguri decât de sentimentele, de afecţiunile noastre? Cuţitul, ce-a produs o sfâşiere în carnea noastră şi lichidul roş ce curge, e posibil să nu le cunoaştem, ce sunt, în ele însele; însă ceea ce-i absolut sigur că cunoaştem şi că există, e durerea produsă în noi.

Deci fenomenele *psihice există*, ba încă ele există *per excellentiam*. De tot ne putem îndoi, de lumea întreagă materială ne putem îndoi; dar chiar când ne indoim de toate, nu ne putem îndoi de faptul că ne indoim; indoiala însă e un fenomen de *gândire*, un fenomen sufletesc. *Dubito ergo cogito*, cogito ergo sum al lui DESCARTES, s'ar putea utiliza astfel pentru dovedirea, în mod sumar, a realităţii fenomenelor de conştiinţă.

CLASIFICAREA FENOMENELOR PSIHICE

Stări și funcțiuni sufletești de cunoaștere, simțire, voință.

Invăderând diversitatea fenomenelor de conștiință, motivăm necesitatea unei clasificări, în scopul de a putea stăpâni domeniul acesta de fapte.

Pentru un naturalist, varietatea evidentă a obiectelor, ființelor de studiat face clasificarea necesară. Ce poate fi mai variat decât domeniul naturii fizice a unei țări, pe care o grupă de naturaliști ar voi să o studieze din toate punctele de vedere? Fel de fel de plante, fel de fel de animale, fel de fel de minerale. Și dacă la cele de pe uscat, se adaugă și cele de apă, vietăți ce alcătuiesc o lume a lor a parte, câte lucruri impun spiritului naturalistului necesitatea de a le reduce la categorii, la unități, spre a le putea cuprinde cu mintea și studia?

S'ar părea că domeniul subiectivității, al lumii interne, e mai simplu, mai puțin variat decât al lumii din afară. Din contră, Dacă luăm cazul concret din viață, ce l-am analizat mai sus, sau oricare alt caz concret și complet din experiență, vom vedea câte elemente găsim și cât de deosebite sunt între ele.

Ziceam că ne aflăm în camera de studiu, cu *dorința* și *holărîrea* să n'o părăsim și să continuăm lectura începută, ce ne captivă. Chiar numai până aici, analizând cuprinsul sufletesc, găsim date ce se deosebesc între ele. Cartea pe care o citim, se prezintă prin niște senzații de *formă*, de *culoare*, ce se deosebesc mult de celelalte fapte enumerate, adică de *dorința* sau *holărîrea* noastră de a nu ieși din cameră, precum

nici acestea nu sunt identice cu elementele plăcerii intelectuale, ce avem urmărind ideile din carte.

Șezând și lucrând la biuroul nostru avem, deosebit de senzațiile de vedere, încă altele particulare, și anume tactile, calorice, etc. Este evidentă neasemănarea dintre senzația de căldură și cea de lumină sau de culoare. Cevă mai mult, chiar culorile sunt așa de deosebite, încât par a nu avea nimic comun. In ce se aseamănă, bunioară, *albul, negrul, roșul, albastrul*? Dacă e deosebire între culori, cu atât mai mult va fi deosebirea între culori la un loc, de o parte, și sunele de alta. Ce are de comun *sunetul* ca sunet, fie înalt, bas, forte sau slab, cu o culoare *galbenă*, ca atare? Tot fapt de conștiință e și unul și altul; dar câtă deosebire? Și trebuie să ținem seamă că am rămas tot în domeniul senzațiilor. Comparând o senzație cu un alt fenomen tot de conștiință, cu fenomenul sufletesc al *admirației* sau al *plăcerii* estetice, găsim o lipsă și mai mare de apropiere, de afinitate între dănsese. De asemenea, ce deosebire între sentimentul durerii produse de o tăietură și al neplăcerii la înfățișarea unui om în mizerie! Atâtea fapte sufletești, așa de depărtate între ele din punctul de vedere al afinității.

Dacă vom urmări mai departe exemplul nostru, ne vom isbi de un fenomen foarte curios, ce deschide asupra vieții sufletești o perspectivă surprinzătoare. Când am auzit glasul prietenului, ne-am *aminli* un fapt fixat între el și noi: că trebuia în acea zi, la acea oră, să facem o plimbare împreună. Acest lucru unde există, înainte de a se auzi glasul prietenului, ce l-a redeșteptat și l-a adus la viață sufletească? Il uitasem, zicem. Ce înseamnă a uita? Unde și cum se găsească toate faptele de conștiință, ce zicem că

le-am uital, și revin în conștiință în alt moment?

Sunt par'că adâncimi și obscurități în ființa noastră, unde trăesc ascunse idei, impulsii, o mulțime de fenomene, ce apar uneori fără voia noastră, la lumina conștiinței și ne surprind prin existența lor nebănuită înainte. În exemplul nostru, promisiunea dată nu ne surprinde, căci o contractasem înainte în mod conștient și acum a *revenit*; dar sunt combinații de idei, născociri ce apar gata în conștiință, și nu știm când s'au elaborat în noi, ca în vis bunioară. Par'că ar fi două ființe în om, una trăind sub formă conștientă, clară, și alta sub o formă ascunsă, misterioasă. Și din profunzimile nepătrunse de ochiul conștiinței ies gata, pe terenul conștiinței, îndemnuri, idei, inspirații. Astfel copacul, ce se ridică în aer la lumină, își trage hrana din rădăcinile invizibile, ascunse în pământ.

Deși toate *culorile* ce am enumerat mai sus, *roșu, alb, negru, verde, etc.*, se deosebesc între ele, găsim totuși ceva care la apropie și le face să constituiască o clasă de fenomene psihice particulară: anume, mai întâi, faptul că toate se produc din atingerea lumii din afară cu un anumit organ sensorial, *ochiul*, cu nervul optic. Or cât de variate ar fi culorile, nu sunt posibile fără existența acestui aparat compus din ochi, nerviul optic și centrul cerebral corespunzător. Tot așa, mai punem la un loc și alte fenomene, fiindcă provin din excitația lumii din afară cu *aceeași parte a corpului: sunetele, gusturile, mirosurile etc.* Apoi pe toate aceste fenomene, cari au de comun faptul că se *produc din atingerea lumii din afară cu o anumită parte a organismului nostru*, le putem pune la un loc, constituind grupa *sensițiilor*.

La sensații mai găsim o trăsătură comună și mai

importantă, care face să constituiască o clasă deosebită: raportul care îl au față cu viața noastră în lume, aceea ce îndeplinesc ele pentru adaptarea noastră la condițiile de viață, deci *funcțiunile lor biologice*. Ce rost au, spre exemplu, fenomenele sufletești numite *sensații*? Ele se produc din contactul unor excitații venite din afară, cu un organ sensorial, deci sunt niște produse subiective, cari ne informează despre existența și proprietatea unui *ce* afară din noi. Culoarea *ce* s'a produs în noi, ne raportează despre un mod de a fi al materiei din afară. Ascultăm sunetul, forma, gustul, mirosul, temperatura, ~~notăm~~ *notăm* orî asperitatea. ș. a.

Vom face deci o clasă anumită din fenomene al căror rost este numai de a ne informa de existența reală a tot ce există, așa cum există, independent de altă preocupare. Acesta clasă este aceea a *fenomenelor de cunoaștere*. În ea intră sensațiile; dar, pe lângă ele, multe alte stări și funcțiuni sufletești, cari se vor vedeă treptat mai târziu. +

Cu totul altul e rostul biologic și psihologic al mulțumirii, nemulțumirii, al durerii, al plăcerii, al „simțirii” cu un cuvânt. Acestea ne informează numai despre *modul cum* ceva se potrivește sau nu cu ființa noastră și cu interesele vieții noastre. Simțirea afectivă declară dacă *acel ceva*, ce există afară din noi și despre a cărui existență ne-a raportat senzația (și toate funcțiunile de cunoaștere), e *favorabil sau nu* vieții noastre. Durerea e strigătul de alarmă al conștiinței, ce ne face să recunoaștem o situație ca nefavorabilă vieții noastre. Din contră, plăcerea ne spune că *acel lucru*, pe care funcțiunea de cunoaștere îl constată, convine intereselor vieții noastre.

Plăcerea, durerea *apreciază ceea ce au constatat senzațiile*. Ele sunt și mai *subiective* decât senzațiile. În fața oamenilor normal alcătuiți, aceeași excitație produce același fapt de cunoaștere: toți văd roșu un obiect roșu. Nu-i însă tot așa și cu sentimentele; ele variază mai mult dela om la om, după particularitățile de organizare individuală a ființelor. Unuia îi place o culoare, altuia altă culoare; pe unele ființe roșul le ierită; și alte multe cazuri de deosebiri individuale în sentimente față de același fenomen constatat la fel în existența lui de funcțiunea cunoașterii.

Deci iată niște fenomene sufletești, cari se despart de celelalte prin anumite însușiri comune. În lucrarea de clasificare a fenomenelor sufletești e natural să alcătuim din ele o clasă deosebită, aceea a *sentimentelor*.

Ce fenomen am mai găsit, afară de acestea, în exemplul luat? Când ni s'a părut, uitându-ne pe fereastră, că va veni să ne viziteze o persoană ce ne plictisește, am avut sentimentul de neplăcere care a apreciat acel moment ca nefavorabil nouă și, în legătură cu dânsul, am avut *mișcarea* de a evita posibilitatea unei astfel de neplăceri, și am căutat să închidem ușa. Aceasta-i o *hotărîre* luată în urma sentimentului de neplăcere și manifestată printr'o *acțiune*, ce are de scop depărtarea unei eventualități neplăcute. Deci hotărîrile, însoțite de acțiuni corespunzătoare, au ca rost biologic înlăturarea unei dureri posibile sau actuale, ori căutarea unei plăceri. Pentru aceasta ele aduc modificarea cursului firesc al împrejurărilor vieții și ale mediului, deci o *reațiune* asupra lor. Toate fenomenele de acest fel alcătuiesc la un loc *voința*.

• **Trei funcțiuni sau facultăți sufletești. — Dis-**

tingem dar în total *trei clase* sau categorii de fenomene sufletești: de *cunoaștere*, de *simțire*, și de *voință*. Ele se pot considera ca cele *trei funcțiuni capitale* ale sufletului, numite și „*facultăți*”.

Pentru învederarea și caracterizarea lor, să luăm un exemplu mai simplu.

Când atingem cu mâna și pipăim o sferă de marmură sau de fildes, și observăm ce se petrece în noi, distingem următoarele fenomene:

1. Prin atingerea cu lucrul, luăm act sau *cunoștință* de existența lui afară din noi și de împrejurarea că el s'a atins de cutare parte a corpului nostru, că e neted, rotund, răcoros, etc.

2. Simțim o *plăcere* provenită din contactul pielei noastre cu suprafața lui.

3. Simțim în noi o *dorință și pornire* de a prelungi acel contact, a plimbă mâna pe rotunjimea netedă a globului; voim adică a păstra raportul dintre el și noi.

Dacă, în loc de sfera de fildes, am fi întâlnit cu mâna bunăoară corpul unei broaște, am fi distins în noi iarăși *trei feluri de fenomene*: faptul de *cunoștință*, prin care luăm act de existența și însușirile lucrului; un *sentiment*, și anume aici de *neplăcere*, adică o stare sufletească prin care se arată că excitațiunea nu ne convine în cazul acesta; și înfine: o *pornire, o lătință către acțiune* sau mișcare, având de scop a depărta mâna de acel obiect; voim adică a face să înceteze contactul, deci raportul dintre noi și el.

A *cunoaște, a aprecia și a lucra sau a reacționa* sunt prin urmare cele *trei forțe originale, primordiale și ireducibile* ale sufletului. Ele au fost numite și *facultăți sufletești*, cu denumirea de: *inteligentă, sensibilitate și voință*. Prin *facultate* trebuie să se înțeleagă însă numai un *fel de funcțiune a sufletului nostru*; iar numele diferitelor fa-

cultă; i să se considere ca numele particular al unei categorii determinate de fenomene și funcțiuni sufletesti. Așa, *facultatea cunoașterii* sau „*intelligenza*“ este un nume substantiv dat clasei fenomenelor de cunoștință, de la cele mai simple până la cele mai complexe, de la senzații până la raționamente. *Facultatea sensibilității* sau *simplirii* cuprinde în sine de asemenea o serie de fenomene sufletesti, cari toate se aseamănă între ele prin aceea că sunt sau plăcute sau neplăcute: cu toate că ele pot fi de diferite grade de complexitate, de la o plăcere sau durere fizică până la una intelectuală sau morală. Tot așa *facultatea voinței* este numele categoriei de fenomene psihice, în care se găsesc toate acele fenomene ce au de caracteristică proprie o tendință către acțiune, către mișcare, către descărcare de energie prin manifestare în afară, prin o reacțiune față cu o excitațiune oarecare.

Aceste trei feluri de funcțiuni ale sufletului, prin care excitațiunea din afară pe deoparte se primește, se notează și se înregistrează, iar pe de alta se apreciază, se judecă și i se dă răspunsul printr'o reacțiune, *au loc în acelaș moment*; dar ele pot fi studiate separat, luând pe fiecare în parte și făcând abstracție de celelalte; iar numele momentului psihic se dă de ordinar după fața *predominantă*, deși celelalte nu lipsesc. Astfel un om întrebat într'un moment oarecare, ce face? poate răspunde: *mă gândesc, cuget*, cu toate că în sufletul lui atunci nu se află numai cugetare, ci și o durere sau plăcere, precum o dorință sau pornire, — după cum se va constată mai departe; dar prin cuvintele lui *mă gândesc*, se indică ce fel de funcțiune *predomină* în sufletul lui, anume cea de cunoaștere. Altădată poate zice: sunt *trist, supărat*, denumind și aci momentul psihic actual după partea care predomină în sufletul său, adică după cea *afectivă*; aceasta nu înseamnă însă că lipsește cu totul orice urmă de fenomen intelectual, de cunoștință și de voință. Altădată poate zice *lucrez*, înțelegând că se află în *acțiune*, în mișcare. Prin această se exprimă numai că partea *predominantă* în acel moment este *voința*, acțiunea; dar aceasta nu exclude existența celorlalte elemente psihice de cunoștință și emoționalitate.

Această coexistență, în diferite grade de intensitate, a celor trei funcțiuni sufletesti, în acelaș moment al vieții psihice, decurge din unitatea de conștiință a sufletului, de care ține seama concepțiunea științifică a facultăților, așa cum e formulată aici.

Vechea concepție superficială a facultăților, azi de interes pur istoric, considera facultățile, din timpul filosofilor greci până târziu în timpurile moderne, ca niște *puteri* misterioase și de sine stătătoare, care dedeau naștere unor anumite fenomene și serviau la explicarea lor, cum cauza servește la explicarea efectului său.

Inteligența eră cauza fenomenelor de cunoaștere ; voința, cauza fenomenelor de hotărîre și acțiune ; simțirea, cauza fenomenelor de plăcere sau durere.

Se ajungă la explicații de acestea pur verbale, cari nu explică și nu spun nimic: omul înțelege fiindcă are inteligență, voește fiindcă are voință, simte fiindcă are simțire. Și spre a exprima mai scurt aceste tautologii, se ziceă mai simplu: „intelența înțelege”, „voința voiește”, „simțirea simte”.

Se despărțeă astfel sufletul în atâtea *puteri* deosebite și de sine stătătoare, în atâtea „*entități*” particulare, cari lucrau în mod independent.

Realitatea vie a unității de conștiință eră astfel distrusă și personalitatea eului, care își manifestă viața în funcțiuni de cunoaștere, simțire, voință, eră înlocuită chiar cu aceste funcțiuni ale ei, transformate în tot atâtea unități autonome.

Diferitele fenomene de cunoaștere, simțire și voință.

1. Când cunoaștem un obiect prin intuiție directă (prezentare imediată înaintea simțurilor), avem o *prezențajie*. Bunioară, am înaintea mea o floare. Culoarea ce o văz, mirosul ce simț, constituiesc stări sufletești condiționale *prezentative*, pentrucă e *prezentă* cauza care le-a pricinuit. Prezențajiile se mai cunosc sub numele general de *sensații*, cari se împart în atâtea clase câte simțuri sunt.

Uneori se înțelege însă prin *sensații*, în sens restrâns, numai prezențajiile câștigate prin simțurile numite inferioare, precum simțul gustului, mirosului, temperaturii, tactului, rămânând pentru cele venite dela simțurile superioare, adică dela simțul văzului, și auzului, numele special de *percepțiuni*.

Prezențajiile sunt dară acele fenomene psihice elementare, simple, provenite din contactul unei excitații cu nervii noștri. Ele sunt de două feluri: externe sau obiective, și interne sau subiective, după cum escitația se produce de o cauză exterioară cor-

pului sau de una interioară. Ex.: *lumina, sunetul*, sunt prezențații sau senzații *obiective*, pentru că vin prin ochi și urechi, organele unor simțuri exterioare, atinse de niște vibrații sau ondulații de aer care constituie *excitația*; iar *foamea, selea, oboseala*, sunt prezențații sau senzații *subiective* sau mai bine *interne*, pentru că provin din cauze ce lucrează în interiorul corpului asupra unor nervi.

Dacă obiectul sau cauza ce a produs o prezențatie nu e de față, și fenomenul psihic, ce constituie prezențatia, ne vine în minte, atunci avem o *reprezentare*. Când am înaintea mea acest creion, se produce în minte, ca fapt psihic de cunoaștere, o prezențare; dacă, plecând, îl uit pe masă și-mi aduc aminte afară de dânsul, chipul lui în minte, născut fără ca obiectul corespunzător să fie de față, se cheamă prezențatia lui sau *imaginea* lui.

Din combinările și recombinațiile diferitelor prezențări și reprezentări, din operațiunile asupra lor și asupra rezultatelor acelor operațiuni, rezultă diferitele funcțiuni și produse intelectuale, precum: *asociația ideilor, memoria, imaginația, fantazia, percepția, ideia, conceptul; judecata, raționamentul*.

Paralel cu mersul părții cunoscătoare (intelectuale) merg și celelalte două, cea afectivă și cea voliționară, corespunzându-se în fiecare punct în grad diferit de intensitate.

2. Durerea și plăcerea cari corespund prezențatiilor, sau se produc în noi cu ocaziunea unei senzații, se numesc *prezentative* sau *sensaționale*: astfel plăcerea unui miros de floare, durerea frigerii, neplăcerea la vederea unei cruzimi, a unei fiare sălbatice sau plăcerea la auzirea unei succesiuni de sunete muzicale.

Asemenea plăcerile și durerile ce corespund reprezentărilor iau numele de *reprezentative*. precum ar fi plăcerea ce se naște la amintirea chipului unui amic ; sau neplăcerea ce s'ar produce la închipuirea unui șarpe dinaintea noastră sau pe corpul nostru.

În fine acelea cari corespund combinărilor de reprezentări sau cugetărilor iau numele de *cogitaționale* sau de „sentimente” propriu zise, s. e. plăcerea isvorită din facerea sau lectura unei poezii, unei cărți instructive, din compunerea sau vederea unei piese de teatru, etc.

3. Tot așa și tendințele sau fenomenele de voință *volițiunile*, se împart și își iau numele după partea din seria fenomenelor intelectuale, căreia corespund. Tendințele născute cu ocazia unei prezentări, sau *prezentative*, sunt acele tendințe nereflectate, neintenționate, acele volițiuni imediate, în cari intră și mișcările instinctive, precum tendința de a retrage mâna, când atingem un obiect arzător, sau de a ne da îndărăt când vedem un zid surpându-se înaintea noastră.

Volițiunile corespunzătoare reprezentărilor se numesc *reprezentative*. Tendința de a întoarce capul, și a închide ochii, când ni se descrie o scenă oribilă un omor, sau când ne închipuim un obiect, o acțiune ce inspiră desgust, este o tendință reprezentativă, născută numai cu ocazia închipuirii sau reprezentării în minte a acelei scene ori acțiuni. Volițiunile ce corespund unor cugetări, iau numele de *volițiuni cogitaționale*. Astfel sunt tendințele, hotărârile, isvorite cu ocazia unor meditații, unor calcule, adică unor combinări de idei și cugetări, când ne punem

înainte argumentele *pentru* și *contra* unei întreprinderi ce ni se propune și când ne plecăm spre o parte sau alta, în urma reflexiunii.

Cele trei funcțiuni sufletești sunt deopotrivă de primitive și se găsesc în fiecare moment al vieții sufletești.

Am văzut rolul biologic și sufletesc al celor trei categorii de fenomene, cunoscute sub numele: 1) de fenomene de *cunoaștere*, 2) de *simțire* (*sentimente* sau *emoții*) și 3) de acte de *voință* sau *reacțiuni*; ori sub denumirea, mai scurtă și mai veche, de *cele trei facultăți: inteligență, sentiment și voință*.

Aceste trei feluri de categorii, cari au multe ramificații, divizii și subdivizii, sunt deopotrivă de necesare vieții și deci au trebuit să existe toate *dela începutul* vieții sufletești, sub o formă oricât de rudimentară și de simplă. Nu putem concepe *în abstract* o ființă căreia să-i lipsească una din aceste trei feluri de manifestări ale sufletului.

Ființa ce n'ar avea *inteligență*, ar dispărea din lume, fiindcă n'ar cunoaște și n'ar pricepe raporturile lumii din afară, n'ar ține minte nici o experiență n'ar putea să prevadă, să tragă concluzii; s'ar ciocni de aceleași rele, până s'ar distruge; nici sentimentul n'ar ști ce să aprecieze, nici voința cum să reacționeze, nefiind orientate asupra stării reale actuale a lumii.

Dar și dacă *inteligența* ar fi normală și *puterea de voință* de asemenea, ființa tot ar dispărea, dacă i-ar lipsi *sentimentul*, putința de a aprecia. Ce ar folosi *inteligența*, care o informează de existența lumii; și ce i-ar folosi *puterea de voință*, dacă n'ar

există acel apreciator al subiectivității interne, ca să spue dacă situația în care ne aflăm e bună sau rea? Lipsește putința de a face deosebire între bine și rău? Individul cel mai inteligent, cu puterea de hotărâre cât de dezvoltată, pierе. Să ne închipuim că ar există o ființă organizată așa, că n'ar simți durere, când ar arde-o focul; o astfel de făptură, ar putea să dispară în flăcări, dormind sau chiar deșteaptă, fără să-și dea seama de ce se întâmplă cu dânsa. Durerea e „strigătul de alarmă”, ce orientează orice ființă organică asupra felului raporturilor ei cu lumea din afară.

Tot așa s'ar întâmplă, dacă ar lipsi unui om *voința* sau puterea de a se hotări. Psihologia patologică arată astfel de cazuri de oameni lipsiți de voință cari văd realitatea, apreciază situațiile bune și rele, dar nu se pot hotări. Aceasta e anormal, patologic, și în psihiatrie se numește *abulie*.

Numai în cazuri anormale, în cazuri de boală sufletească, se întâmplă să lipsească una din cele trei fețe ale momentului psihic; și atunci avem un semn de degenerare.

In abulie sau când omul e bolnav de voință, deși sentimentul și inteligența există, hotărârea și tendința nu se produc. În acest caz, omul însetat cere apă, dar nu se poate determina să întinză mâna spre a lua după tavă paharul ce i s'a adus. Știe că *trebuie* să facă ceva, dorește să facă, înțelege și simte necesitatea acțiunii sale pentru atingerea unui scop realizabil și la care ține, dar nu se poate hotări să lucreze, să înceapă. — În *extaz*, inteligența se întunecă, voința asemenea se slăbește, pentru a face loc sentimentului. Omul rămâne atunci imobil; sub farmecul delicios al unui sentiment adânc, oglindit în fizionomia sa expresivă; nu vede, nu aude, nu simte nimic dimprejurul lui.

E adevărat că în unele împrejurări predomină în suflet partea intelectuală, în altele cea afectivă, în altele cea volițională și că se dă momentului sufletesc numele acelei părți predominante; dar trebuie să se observe că celelalte puteri sufletești, dacă trec în al doilea plan, nu lipsesc de tot din conștiință.

Funcțiuni intelectuale sau de cunoaștere se constată și în acele momente cari iau numele de sentimente și de voință, din cauza predominării elementului emoțional sau volițional. Găsim fenomene de cunoaștere, chiar în momente de sentiment fizic, deși în un grad mai inferior și mai anevoc de distins, decât în sentimentele superioare. Când ne ardem, când ne înțepăm, mai întâiu deosebim aceste simțiri unele de altele, cunoaștem că această înțepătură sau arsură, determinăm felul simțirii; apoi o localizăm într'o parte anumită a corpului și orientăm mișcările corpului în spațiu, spre a depărta cauza durerii fizice. Dar când distingem, când determinăm categoria unei excitații, când localizăm, când orientăm, etc., facem operații intelectuale, elementare ce e drept, dar aceasta nu împoartă; faptul împoartant e că operația de cunoaștere există cu ocazia acelor sentimente fizice: găsirea de asemănări și deosebiri e forma cea mai elementară și fundamentală a funcțiunii inteligenții. Când e vorba de un „sentiment”, în sensul propriu al cuvântului, cum sunt iubirea, ura, partea intelectuală se constată mai ușor; se găsește în minte, ca reprezentare, obiectul sau ființa ce deșteaptă în noi acele sentimente: ne gândim la ele.

Asemenea când zicem că *voim* ceva, se înțelege că trebuie să știm ce voim, că cunoaștem obiectul, scopul pe care-l voim, precum, întru câtva, și mijloacele sau o parte din mijloacele necesare la realizarea lui; trebuie să avem în minte acel ceva, cauza care deșteaptă în noi atracția sau repulsia; deci și în momentul volițional descoperim elementul reprezentativ sau de cunoștință.

Probleme psihologice. Să se caute *sentimentul* în *momentele psihice*, când domină în conștiință partea intelectuală sau voința: bunioară când lucrăm la deslegarea unei probleme sau când ne luptăm să scăpăm un om din incendiu. Să se caute *voința sau partea volițională* în momentul psihic numit sentiment și în acel numit *intelență*, s. e. în senzațiile de tact, când mâna pipăie, piciorul pășește, în cazul când privim un obiect, căutăm să ne aducem aminte, să fim atenți; admirăm un răsărit de soare, sau când râdem de o anecdotă veselă.

METODA SI ISVOARELE PSIHOLOGIEI

Observarea internă.— Observarea externă.— Experimentul.

Singurul suflet, pe care-l putem cunoaște direct, este al nostru. Noi și numai noi știm ce simțim noi, ce gândim noi, ce intenții avem, ce plănuim și voim noi. Noi și numai noi cunoaștem durerile noastre, griile noastre, speranțele, bucuriile ce se nasc în noi. Altul nu le poate vedea, nu le poate cunoaște *direct*. Poate afla despre ele numai atât, cât vom spune noi despre ele sau cât se va arăta în afară prin semne și mișcări făcute cu voia sau fără voia noastră. Și noi, la rândul nostru, cunoaștem numai sufletul nostru *direct*. Pe celelalte suflete le cunoaștem numai *indirect*: interpretăm semnele și manifestările exterioare ale omului, traducându-le în stări sufletești, cari stau de regulă în legătură cu acele semne și manifestări vizibile.

Cunoașterea altora e condiționată de cunoaștere de noi înșine. „Cunoaște-te pe tine însuși” este cheia cunoașterii celorlalte suflete.

1. **Observația internă** este astfel singura cale directă și mijlocul fundamental în studierea fenomenelor psihice. Numai întrucât ne vom fi observat pe noi înșine și vom fi stabilit asupra noastră raporturi determinate între o stare sufletească și o manifestare exterioară, atât vom putea înțelege și interpreta, prin *analogie*, manifestările celorlalți oameni, presupunând negreși mai întâiu că vorbele,

mimica, expresia feții lor corespund în adevăr și exact unor anumite stări sufletești, unor anumite idei sau sentimente, și că aceste anumite stări sufletești ne sunt cunoscute prin experiență proprie. Căci a înțelege va să zică a face să se producă în noi stările sufletești despre cari cineva voește a vorbi; și cum am putea face s. e. pe un surd să înțeleagă plăcerea ce simțim, când auzim o muzică frumoasă, sau pe un orb plăcerea ce simțim la vederea unui peisaj frumos? Surdul nu cunoaște din experiență ce va să zică sunet și muzică; orbul nu-și poate inchipui ce va să zică lumină, culoare, peisaj; vorbirea noastră nu va deșteptă în ei stările sufletești despre cari voim să le spunem. Tot așa unul nu înțelege sentimentele de invidie, de ură, de frică, etc., nici manifestările lor, dacă nu le-a simțit nici odată.

Putem dar zice că numai acele stări sufletești le înțelegem, a căror experiență am făcut-o, adică pe cari le-am observat în noi prin ajutorul simțului intim.

Greutățile și neajunsurile observației interne.—

Observația internă are însă greutăți mari.

Trebuințele urgente și obișnuite ale vieții ne îndreaptă atenția mai mult către observarea fenomenelor exterioare, din lumea fizică; aceasta aduce după sine foloase practice, căci cunoscându-le, știm calitățile și proprietățile lor putem să le întrebuițăm și să le utilizăm după nevoile noastre. Astfel că observarea externă, fiind legată de interese mai imediate și mai vitale, a fost exercitată mai mult iar cea internă s'a perfecționat numai în oameni care au avut destul timp liber, și dispoziții pentru a se analiza, a se cerceta pe ei înșiși, a constata ce se petrece în ei, în diferite împrejurări ale vieții.

Fenomenele sufletești au o natură nestabilă și curgătoare; apar și dispar repede în curentul vieții sufletești; nu sunt ca lucrurile externe întinse în spațiu, ca să le poți urmări, să le poți fixa și cerceta

timp îndelungat. Un fizician poate repeta, de câte ori voiește, fenomenul căderii corpurilor, spre a-l avea sub ochii săi, până când îi află legile. Un naturalist poate țineă o plantă, un animal, un mineral, atâta timp sub aparatele observațiilor sale, până ce îi studiază, după dorință, caracterele, proprietățile. Nu putem face același lucru cu stările sufletești. Adesea ele se produc fără voia noastră și dispar tot așa din suflet. Le putem observa numai în timpul trecerii lor rezezi prin raza conștiinței.

Apoi, unele stări sufletești sunt greu de studiat, din cauză că sunt așa de intense, așa de *lari*, încât, sub stăpânirea lor, nici nu ne gândim să le observăm. Când ne speriem; când vedem un frate, un amic iubit în pericol de moarte sau murind; când un sentiment de iubire, de admirație, de entuziasm puternic ne absoarbe toate forțele sufletești suntem cu totul târați de puterea torentului aceluși moment din viața sufletului nostru.

Ca să putem să ne observăm, în acele momente, ar trebui una din două: ori să ne rămăie energia psihică de prisos, disponibilă pentru actul observării,— și atunci cu cât acest prisos va fi mai mare cu atât puterea momentului sufletesc de observat va fi mai slabă, deci nu vom avea cazul presupus al unei intensități covârșitoare; or să fi câștigat, din experiențe anterioare, deprinderea înrădăcinată de a ne observa—și atunci rezultatul va fi aproape ca și în supoziția de mai sus: stările sufletești de observat vor fi relativ palide¹⁾.

1) Guy de Maupassant se plânge de această deprindere, care îi împiedecă de a-și trăi viața sufletească în toată plinătatea ei firească.

Unele fenomene din cauza slăbiciunii lor, trec iute și neobservate; iar altele se slăbesc sau încețază îndată ce voim a le observa. Când mă gândesc la o problemă de filozofie, și deodată mă hotărâsc să observ *cum* mă gândesc, atunci, în acel moment, cugetarea filozofică încetează prin intervenirea intenției de a observa acea cugetare; așa că nu mai am ce observa. Când admir un tablou și într'un moment dat mă hotărâsc să observ *cum* admir, ce condiții îndeplinește, ce însușiri și ce efecte are sentimentul care mă stăpânește, de îndată sentimentul se întrerupe și în locul fenomenului de „admirare”, am unul de „cugetare”.

Greutatea cea mai mare e că nu putem fi, în acelaș timp, și *observatori și obiectivul observării*, și actori și spectatori. Spiritul nu e în stare a efectua deodată, simultan, două acte cu deplină atenție și conștiință.

Din această cauză filozoful francez **Auguste Comte** (1798-1875), tăgăduște în mod absolut *posibilitatea psihologiei*, ca știință.

Pe nedrept, însă:

a) Nu este adevărat că *loale* stările sufletești dispar sau se slăbesc, când le privim mai de aproape. Sunt unele cari, din contră, prin observație și, atenție devin mai puternice, precum durerile fizice, o nevralgie, o durere de dinți. Spre a slăbi aceste dureri trebuie, tocmai din contră, să depărtăm atenția dela ele. Muștrarea de cuget asemenea se mărește cu cât ne gândim la cauzele ce au produs-o.

b) Chiar acele stări sufletești, cari nu se pot observa din cauza intensității lor, tot se pot studia, dacă nu în momentul producerii, desigur însă în

urmele lăsate în memoria noastră. Ne aducem aminte, cu sfâșiere sufletească, de scena îngropării unei ființe iubite, cu toate că în acele momente nici nu ne treceă prin minte să ne observăm pe noi înșine. În resturile acestor suveniri, păstrate adânc în memorie, putem face autopsia stărilor sufletești de atunci. Nu-i și aceasta o observare de sine? Observarea de sine trebuie să se facă oare numai decât chiar în momentul și numai în momentul când se produc fenomenele psihice? Dimpotrivă, o condiție de a fi bun observator al sufletului, e să lași momentul viu să se desfășoare liber, fără să-l tulburi cu nimic, să-l trăești în toată intensitatea și plinătatea lui, și apoi să revii curând asupra lui, după ce a trecut, spre a-l analiza mai în voe și mai complet, în amintirea lui vie.

Observarea internă rămâne dar primul mijloc, și cel mai esențial, de cunoaștere a fenomenelor sufletești.

2. Al doilea mijloc sau izvor, după observarea de sine, ar fi a studia ce au observat și alții în ei. *Autobiografiile* sunt un izvor prețios pentru psihologie, mai ales când sunt făcute de spirite obișnuite cu observarea de sine. Asemenea și *biografiile*.

E de un interes deosebit autobiografia și biografia lui Goethe și a lui Rosseau bunioară. Viața lui Goethe, — suflet complex, poet genial, om de știință și de acțiune în acelaș timp, — a ispitit condeiul multor psihologi distinși, cari s'au încercat a o descrie și înțelege. De un interes viu rămâne firește înainte de toate memoriile lui Goethe scrise de el însuși sub formă relativ mai liberă, cu titlul de *Adevăr și Închipuire*. Cine nu cunoaște apoi autobiografia emoționantă a lui J. J. Rousseau „*Les Confessions*”, tezaur de observații psihologice, ca și acelea ale *S-tului Augustin*?

3. Un alt izvor și mijloc însemnat e căutarea su-

fletului cristalizat în artă și literatură. Poeții mari cunosc adânc inima omenească, și zugrăvind-o, fac imense servicii studiului psihologiei, fiindcă ne pun la îndemână un material psihologic pe care-l putem studia tot așa de comod, cum studiază naturalistul ființele și lucrurile concrete. Un personaj creat de **Shakespeare** sau de **Molière** de exemplu, stă înaintea noastră cât voim noi, neschimbat, și-l putem cerceta din toate punctele de vedere, în repetate rânduri, ca să-i stabilim natura, caracterul, legile manifestărilor lui. Ce înlesnire mai mare se poate închipui pentru studiul nostru, decât să ni se dea sufletul omenească oarecum sub formă concretă, cristalizat într'un monument neclintit, neschimbător?

Ca scrieri însemnate pentru studiile psihologice ar trebui de notat afară de cele mai cunoscute din *literatura română*:

Din *literatură rusă*: *Tolstoi* și în special romanele „Pace și război” și „Ana Karenina”; *Turghenief*; în nuvele și romane; *Dostojevski* în romanul său „Crimă și pedeapsă”.

Din *literatură germană*: de un interes remarcabil e *Goethe* și mai ales autobiografia lui. Ca un psiholog, el și-a dat seama că chiar atunci, când omul vrea să povestească din viața sa proprie nu poate totdeauna face deosebire precisă între adevăr și închipuire, între realitate și fantezie. Na-rează ca întâmplate lucruri ce doriă să se întâmple și astfel își idealizează involuntar viața. Simțind erorile în care avea să cadă, *Goethe* își întitulează cartea din capul locului: „Adevăr și închipuire”. De notat altă scriere a lui „Afinitățile și operele dramatice în special *Faust*.”

Din *literatura nordică*: Norvegianul *Ibsen*, căruia fără exagerație i s'a dat numele de *Shakespeare* contemporan. Psihologia lui *Ibsen* se poate vedea mai precis și mai clar, fiindcă marele dramaturg e și gânditor însemnat și și-a da seama în mod teoretic de problemele sufletului. De un interes remarcabil, este fără îndoială, și compatriotul său *Bjoernson*.

Din *literatura engleză*: Afară de *Shakespeare*, romancierul *Walter Scott*, cu o vedere clară în viața evului mediu și în viața omenească; romancierul *Dickens*, de o valoare deosebită pentru psihologie; asemenea *George Eliot* (pseudonimul lui *Miss Evans*).

În literatura franceză, genul nuvelei și a romanului e cultivat de mulți scriitori. Dintre cei mai însemnați, trebuie să notăm pe *Balzac*, de valoare capitală; pe *Daudet* și pe excelentul *Guy de Maupassant* care fără să-și dea aerul are o adâncime, o poezie, o fineță de observații psihologice uimitoare. *Bourget* alt scriitor interesant și instructiv pentru știința sufletului; el arată chiar prea mult *intenția de a face* psihologia pe când la *Guy de Maupassant* totul curge în mod firesc fără efort. *Zola*, din cauza defectului de a-și pune în minte să dovedească o teză e împiedicat de a vedea complexitatea firească a fenomenelor lumii sufletești. Dintre cei mai vechi ar trebui notați, firește, *Racine*, *Molière* și *Corneille*.

In ce condiții poate fi, însă, folositor studiul literaturii pentru psihologie? Natural că numai cu condiția de a fi avut ocazia să simțim, măcar cât de trecător, stările sufletești pe cari le descrie poetul. După cum nici scriitorul n'a fost în stare să descrie un caracter, până ce, prin simpatie artistică, n'a simțit personajul descris, tot așa ca să putem înțelege caracterele descrise de poet, trebuie să avem sau știința și experiența prealabilă, sau puterea de simpatie sufletească ce ne transportă în starea psihică a persoanelor.

Prima condiție e deci, și aci, *cunoașterea de sine*. Aceasta e cheia ce deschide cunoașterea celorlalți oameni și a tuturor ființelor însuflețite.

4. Un neajuns incontestabil al observației interne este, însă, că prin ea nu poți cunoaște decât un suflet, sufletul tău, și, în mod fatal, un anumit *fel de suflet*, acela al unui om relativ format, normal, cult. Dar afară de sufletele omenești mature, normale, culte, sunt în lume o mulțime de altfel de suflete: de copii, de oameni în stare anormală, bolnavi de minte, criminali, suflete de oameni sălbateci, de oameni incuți, de popoare diferite, cu ideile și cre-

dințele, cu superstițiile și arta lor proprie, particulare. Și apoi, afară de suflete de oameni, mai sunt suflete de animale de tot felul. Pe acestea toate cum le studiem? Firește numai *indirect*, adică prin *observarea externă*.

Observarea externă, ajutată însă de *analogie*, poate deveni, în cele din urmă, și dânsa un mijloc de a studia indirect sufletul altor ființe, în manifestările lor exterioare. Astfel s'a alcătuit o psihologie a *animalelor*, a *copiilor*, a *omului sălbatic*, a *popoarelor*, a *criminalului*, a *nebunului*, etc.

Toate acestea la un loc alcătuiesc *psihologia comparată*.

5. *Experimentul*. Deosebit de observare, fie directă sau internă, fie indirectă sau externă, psihologia științifică se servește și de *experiment*, care provoacă intenționat fenomenele și le modifică după voie spre a le putea studia mai îndelungat, în repetate rânduri, în toate privințele și în diferite împrejurări, tinzând astfel la rezultate mai precise, cu ajutorul une-ori al măsurării și al formulării matematice.

Despre aplicarea metodei experimentale în psihologie, precum și despre diferitele puncte de vedere din cari se pot cerceta fenomenele sufletești se va vorbi, mai cu folos, la urmă (v. *Chestii finale*), când spiritul va fi mai familiarizat cu felul și varietatea fenomenelor și funcțiunilor psihice.

BAZA FIZIOLOGICĂ A VIEȚEI SUFLETEȘTI

1. Legătura dintre suflet și corp

Mai înainte de a trece la studierea diferitelor categorii de fenomene sufletești, e util să ne orientăm cât de repede, asupra suportului material de care e legată viața sufletească.

Legătura dintre suflet și corp este invederată prin destule fapte și dovezi.

Raportul dintre spirul și creier.—S'a constatat, bunăoară, că este un raport general între cantitatea creierului și agerimea minții. Cu cât animalul e mai inferior, mai puțin pregătit pentru viață, mai nepriceput în mișcarea lui de apărare sau de atac, cu atât creierul lui e mai ușor, față cu greutatea corpului.

Și în genul uman s'a constatat că diferitele rase, popoare și indivizi prezintă capacități craniene variate, corespunzând dezvoltării lor mintale. *Idioții* au un creier aproape egal cu al maimuțelor antropoide (între 766-841 gr.), pe când greutatea creierului unui *Cuvier* (1828 gr.), unui *Cromwell* (2231 gr.), unui *Byron* (2238 gr.), a întrecut media, care este 1410 gr. (după **Quatrefages**).

Cu creșterea capacității cerebrale crește și aceea a craniului. **Broca** a constatat că craniile recente, din cimitirele Parisului, sunt mai mari decât cele găsite în scriptele sau cavourile din secol. XII; și anume dezvoltarea s'a produs exclusiv în partea frontală a craniului, sediul funcțiunilor intelectuale. Acelaș lucru se afirmă (**Richard**) despre raportul capacității craniene la locuitorii actuali ai Englite-

rei, comparată cu aceea a vechilor ei locuitori. Se crede de asemenea (**Lartet**) că unele mamifere de azi, aparținând la diferite ordine, au un creier mai dezvoltat decât vechii lor prototipi din epoca terțiară. Aceasta însemnează că, prin exercițiu continuu, prin grămădirea de cunoștințe și prin câștigarea de aptitudini, creierul a crescut treptat la om și la animale în genere.

În ce privește popoarele și rasele, s'a găsit (**Davis**) următoarele cifre, indicând greutatea cerebrală medie a unui număr de exemplare (notate la începutul numelui):

2	Englezi	1.425	„
25	Chinezi	1.357	„
5	Esquimoși	1.396	„
9	Negri	1.332	„
17	Australieni	1.187	„

Aceste cifre reprezintă aproximativ raportul gradului de inteligență dintre aceste grupe de oameni.

În adevăr, din relațiunile călătorului *Cook* 1) reiese că Australienii ocupau intelectual, treapta cea mai de jos. Apatici, lipsiți de curiozitate, ei nu dădeau atențiune nici schimbărilor și noutăților la cari asistau. Totul li distrăgea, nimic nu-i ocupa. Chiar sculele, stofele dăruite, repede le primeau, repede le părăseau. Nu erau în stare să înțeleagă nici cel mai simplu desemn și în fotografia unuia din ei se părea că văd o corabie sau un cangur, în loc de om. În școlile deschise de coloniile engleze, copiii lor învățau ușor ce se referă la memorie; dar gramatica și aritmetica nu se împăcau cu spiritul lor, și civilizația în genere, nu-i modifică. În ce privește pe Negri, și aceștia, erau mai inteligenți decât Meianesianii din Australia și Tasmania, deabia pot ține mintea încordată scurtă vreme; *Burton* spune că voină să afle dela ei cum se chiamă în limba lor diferite numere, dăbiă ajungea cu întrebările până la numărul 10 și negrul se simțea foarte obosit și se împănjincau ochii, li se închideau de somn și adormia.

Cu toate acestea, să observăm că gradul de inteligență nu crește numai proporțional cu cantitatea

1). Vezi Sociologia lui *Letourneau*, pag. 527 sq.

absolută a creerului, ci, pe deoparte cu raportul greutateii creerului către greutatea corpului; iar, pe de altă parte, cu *calitatea* creerului, cu numărul, varietatea, complexitatea circumvoluțiilor și cu fi-nețea țesutului nervos. Astfel numai se poate înțe-lege pentru ce uneori oameni foarte inteligenți, ca *Gambetta*, au prezentat o greutate cerebrală mică, inferioară chiar mediei.

2. Alt fapt, care invederează legătura dintre su-flet și corp, e următorul: *stările mintale patologice sunt însoțite de o degenerare cerebrală*. Nebunii, ma-niacii, criminalii, n'au numai spiritul boinav, ci și creerul lor e vătămat în acelaș timp.

3. Apoi, în timpul *activității intelectuale*, creerul nu e în aceeaș stare ca în timpul repausului: a) *can-titatea de sânge*, care circulă în creer, *sporește*: se produce o congestie; aceasta s'a constatat experi-mental de fiziologul italian Mosso; b) *gradul tem-peraturii crește*; c) *cantitatea de săruri eliminate din corp și provenite din uzarea creerului, din oxidația țesăturilor nervoase, e asemenea mai mare*.

4. În momentul emoțiilor se constată, încă și mai vizibil, modificări corespunzătoare în funcțiunile corpului. Bucuria activează circulația sângelui, sti-mulează digestia. Intristarea, din contra, le impie-dică. Frica paralizează organele mișcării. Durerea provoacă acțiunea glandelor lacrimale. Se produc schimbări în modul de a fi al sufletului, când se pro-duc schimbări în modul de a fi al corpului, și invers: modificări în stările și funcțiunile sufletesti; aduc modificări în stările și funcțiunile corpului.

Studiul corpului, și în special al sistemului nervos,

este dar necesar pentru înțelegerea dintre suflet și corp, manifestat în această corespondență de schimbări reciproce între ele.

2. Organizația fizică.

Între organele ce constituiesc corpul, distingem: 1) organe care servesc la locomoție, adică *moloare*: oasele, mușchii, tendoanele; 2) organe care servesc la nutriție, la elaborarea, apropierea și transformarea materiei, și la eliminarea ei când devine nefolositoare corpului;—adică organele vieții vegetative sau *vitale*: gura, stomacul, intestinele, arterele, inima, plămânii, organele secrețiunii; și 3) organele care servesc la călăuzirea individului în mediu, sau organele de *orientare*,—*nervii*, distribuiți și legați sistematic în organism.

Sistemul nervos, partea de organism care ne interesează aici mai de aproape, se împarte în sistem nervos *central*, *periferic* și *marele simpatic*.

Organele sistemului nervos *central* sunt: encefalul și măduva spinării, închise în cutii osoase tari, anume encefalul în țeasta capului și măduva spinării în coloana vertebrală. Creierul și măduva spinării stau în legătură, formând sistemul *cerebro-spinal* sau *axa cerebro-spinală*.

Creierul se împarte în creier mare, mijlociu și mic.

Creierul cel mare sau *cerebrat*, care formează $\frac{7}{8}$ din tot encefalul, e împărțit în două emisfere separate prin corpul *calos* și legate între ele prin numeroase fibre nervoase. Suprafața lui, pe care se văd mai multe *circumvoluțiuni*, e compusă din o substanță cenușie iar interiorul din substanță nervoasă albă.

Creierul mic sau *cerebelul* e legat de cel mare prin pe-

daucului cerebrali cari împreună cu măduva prelungită, formează mezocefalul sau creierul mijlociu.

Măduva spinării emite la fiecare vertebră câte două perechi de nervi și stă în legătură cu encefalul prin măduva prelungită.

Atât din encefal cât și din măduvă ies fasciculele nervoase, cari se răspândesc în toate părțile corpului așa că prin mijlocirea lor, fiecare punct al corpului se pune în legătură cu organele nervoase centrale, ca prin niște fire telegrafice. Acestea formează *sistemul nervos periferic*.

Marele simpatic este împărțit simetric, de cele două părți ale axei spinale, în piept și pânzece. Fibrele lui, constituite din o substanță analoagă cu cea din *cylinder axis*, sunt mai subțiri decât la măduvă și la creier. El trimite ramificațiile sale la organele vieții vegetative: la inimă, la plămâni, la vasele sanguine, la canalul digestiv, la glandule, și stă în oarecare legătură cu sistemul nervos central.

Funcțiunea sistemului nervos.— *Funcțiunea* marelui simpatic este de a prezida și a conduce mișcările acelor organe ale vieții vegetative, cari sunt sustrate dela influența directă a voinței. Deși prin legăturile nervoase dintre marele simpatic și axa cerebro-spinală funcțiunile acestora se influențează reciproc,—după cum se constată în faptul că emoțiile modifică funcțiunea organelor vegetative și alterările acestor organe provoacă deranjări psihice mai înalte—totuși independența relativă a marelui simpatic se observă în multe cazuri. Când d. e. măduva spinării și encefalul sunt bolnave, sau nu pot funcționa, inima tot bate, respirația, digestia, etc., tot se fac.

Organele periferice conduc excitațiile din afară,

dela periferie, la centru și întorc apoi mișcarea nervoasă dela centru la periferie, cu o iuțcală de 33 m. pe secundă. La centru, escitația ajunsă dela periferie, este însoțită de o senzație, adică de un element psihic. Dar transportul escitației dela periferie la centru și al mișcării dela centru la periferie nu se face prin aceiași nervi. Nervii se specializează în această privință: unii duc numai mișcarea dela centru la periferie, alții numai excitarea dela periferie la centru. Cei din urmă se numesc *centri-petali* sau *sensibili*, cei dintâi *centri-fugali* sau *motori*. După cum s'a spus, din fiecare vertebră pornesc câte două perechi de nervi: din aceștia, cei anteriori sunt motori, iar cei posteriori sunt sensibili. Din encefal ies asemenea nervi motori și sensibili. Ultimii se ramifică în *organele simțurilor*; ceilalți mijlocesc mișcările mușchilor dela față, dela limbă, etc.

Nervii simțurilor, la rândul lor, s'au specializat, dând fiecare un anumit *product de senzații*, ori prin ce mijloc ar fi escitați. Nervul optic dă numai lumină și culoare, cel acustic sunet. Aceasta se cheamă *energia specifică a nervilor*.

Funcțiunile organelor centrale. Din punct de vedere fiziologic, organele centrale se pot considera ca niște aparte, în cari se operează transformarea escitației, venite prin nervii centri petali, în escitații motoare, întoarse înapoi, în afară, prin nervii centrifugali. Fiecare parte a axei cerebro-spinale are proprietatea de a degaja mișcarea. Escitația centri-petală nu are nevoie să ajungă până la creier spre a se transforma în mișcarea centri-fugală, ci e destul să ajungă numai la măduva spinării. S'a experimentat aceasta asupra broaștelor decapitate.

De asemenea și creerul mijlociu sau mezocefalul—numit centru *sensorio-motor*,—emite mișcări sub influența excitațiilor venite prin nervii simțurilor. Aceste excitații însă corespund unor senzații, pe când mișcările, provocate din ajungerea excitațiilor la măduva spinării, sunt lipsite de elementul psihic intern al sensibilității.

Și unele mișcări și celelalte au de rezultat ultim adaptarea individului la mediu și prin urmare conservarea lui.

Din cerebel și din creerul propriu zis se degajează mișcări și mai complicate în combinațiile lor, astfel că pot atinge scopuri mai grele, cu conștiință, mai mult sau mai puțin clară, atât de scop cât și de mijloacele necesare pentru realizarea lui. Cu cât un animal e mai superior și are un creer mai dezvoltat, cu atât pe de o parte, coordonarea mișcărilor este mai înaltă, iar pe de altă parte cantitatea generală de mișcare e mai mare. Dar, pe când mișcările, degajate din centrele nervoase inferioare, erau înconștiente și instinctive, mișcările eșite din creer sunt însoțite de fenomene psihice mai complicate; aci se iea cunoștință mai determinată de natura și de gradul excitațiilor, precum și de felul reacțiilor sau mișcărilor ce trebuie să întreprindă individul spre a-și conserva viața.

Ideile, sentimentele, volițiunile, se produc aci, ca parte psihică internă, corespunzătoare fenomenelor fiziologice petrecute în creer. Aceasta se înțelege când se zice că creerul, și anume *stratul cerebral cenușiu*, e organul inteligenței sau că cerebelul e organul mișcării voluntare.

GRADE DE CONSTIINTA

Conștient, subconștient, inconștient

Conștiința.— Din cele arătate până aci s'a văzut că fenomenele sufletești, petrecute în noi, le cunoaștem imediat printr'un simț intim, prin *conștiință*, și că singura cale de a ajunge la ele este cunoștința sau *observarea internă*. Cunoaștem stările noastre sufletești, *fiindcă suntem conștienți de ele*. Și le cunoaștem numai *dacă suntem conștienți de ele*, și numai *întru cât suntem conștienți de ele*. Mai mult se formulează această idee, zicându-se că stările sufletești se cunosc fiindcă sunt *conștiente*, și se cunosc dacă și *întru cât sunt conștiente*. *Conștiința* este condiția și însușirea comună a fenomenelor sufletești cunoscibile prin observație intimă. De aceea ele se mai numesc și *stări de conștiință*.

Conștiința de noi este așa cunoscută din experiența zilnică și de fiecare moment, în cât nu are nevoie să fie *definită* și nici n'ar putea fi definită. Cum se găsești ceva mai simplu și mai lămurit decât ea, ca s'o explici prin altceva mai cunoscut? E destul să se spună că fără conștiință n'am simți dacă ne ardem or ne înțepăm, n'am simți nici foamea, nici setea, n'am ști nimic despre nimic, n'am avea idee de lume și de noi, n'am ști ce se petrece în noi și cu noi și împrejurul nostru, și dacă se petrece ceva; am fi ca niște *morți sufletești*. Conștiința este condiția vieții sufletești, este însăși viața sufletească. N'am avea nevoie s'o explicăm decât aceluia care n'ar cunoaște-o din experiență. Dar acela n'ar simți

nici o nevoie s'o înțeleagă și n'ar avea puțința s'o înțeleagă.

Tot ce rămâne necesar și posibil să se spună despre conștiință, ar fi relativ la condițiile ei de creștere și descreștere, și la gradele ei constatate prin experiență.

Diferite grade de conștiință.— Să ne raportăm la un caz de experiență. Când urmărim cu atenție încordată un șir de idei, abia auzim, și aproape nu băgăm de seamă, lucrurile, sgomotele dimprejur; nu remarcăm multe din senzațiile noastre actuale. Tusea unui vecin, trecerea unei trăsurii, senzațiile tactile ce le avem mergând ori șezând în timpul acela etc., nu le observăm adesea decât după ce, dinadins ori din îndemnul altuia, ne îndreptăm atenția asupra lor. Par'că toată conștiința ar fi absorbită în urmărirea acelor idei determinate, cari ne interesează atunci. Căutând însă cu deamănuntul găsim, alătura cu șirul de idei clare, alte stări, preocupări, sentimente confuze cari vibrează în conștiință, dar mai încet, în surdină. Le putem numi *subconșiente*. Ele alcătuiesc „armonicile” gândirii (*W. James*). De îndată ce glasul mai puternic al fenomenului dominant scade, se aud și acele elemente psihice subconșiente în murmurul lor tot mai accentuat.

Senzațiile organice în timpul vegherii nu sunt băgate în seamă, deși revarsă tonul lor emoțional asupra totului conștient. Nu avem conștiință, în stare normală, de funcțiunile și stările inimii, stomacului, plămânilor, etc. Noaptea, însă, în somn, când simțurile sunt adormite, acestea găsesc câmpul conștiinței liber; și, în această liniște, glasul lor

răsună puternic și dau naștere la visuri; ce, pentru conștiința omului în somn, par de o însemnătate extraordinară. E destul ca cineva să se fi culcat cu o indispoziție organică—ușor de învins în timpul vegherii de energia celorlalte centre nervoase—și aceea indispoziție organică, o mică indigestie s. e., domnește ca un tiran pe tot câmpul conștiinței și plăzmuește închipuiri groaznice, cari constituiesc *coșmarul*.

Deci elementele conștiente, contopite într-un tot unitar de viață sufletească, se deosebesc și din punct de vedere al *gradului de conștiință*.

Sedem la masă și lucrăm. Problema ce ne ocupă spiritul e în deplina lumină a conștiinței. Dar, în acelaș timp, mâna ce ține condeiul și îl duce dela hârtie la călimări și îndărăt, cotul rezemat de masă, portretul din perete, tic-tacul ceasornicului, lătratul unui câine în curte, hurelul unei trăsurii pe stradă,—sunt cauzele altor percepții de *diferite grade de conștiință*.

Un fapt psihic este foarte conștient atunci, când *atenția* e încordată asupra lui; celelalte sunt mai puțin conștiente, semi-conștiente și subconștiente. Avem astfel un *punct de privire* al spiritului, totdeauna foarte conștient; și, în jurul acestuia, un *câmp* de privire, în care diferitele regiuni sunt cu atât mai puțin conștiente cu cât se depărtează de centrul privirii.

Inconștientul.— Dar oare, afară din cercul acesta constituit din elemente conștiente, de diferite grade de conștiință, dela semi-conștiente până la conștiente, eșim cu totul din domeniul vieții psihice? Dincolo de limita cea mai de jos a sub-conștientului

nu mai sunt fapte sufletești ce nu le putem vedea pentru moment, orcât le-am privi, dar cari pot să vină singure mai târziu în conștiință și să le observăm? Nu există și fenomene *inconștiente*, ca o formă de a fi a vieții sufletești?

Sunt fapte cari par a nu-și putea găsi explicarea decât prin ipoteza existenței *inconștientului*.

Știm foarte bine unele lucruri; dar câte odată nu ni le putem aduce aminte. Unde sunt? Ce s'au făcut? Au dispărut din noi? Și pentru totdeauna? Nu, căci acele elemente psihice revin în conștiință. De unde? Nu le avem, poate, păstrate de noi, fără a le observa, fără a fi conștienți de ele, adică, mai scurt, *inconștienți*?

S'ar putea zice că *inconștientul* își trădează existența prin *influența ce pare a produce asupra conștientului*. Cum se face s. e., că într'un muzeu sau într'o expoziție de arte ne simțim în stare a clasifica diferitele opere de artă, atribuindu-le autorilor lor, *fără să ne putem eventual aduce aminte*, cu toate acestea, în mod precis de lucrările acelor artiști? Oare, în acest caz nu constatăm *asemănarea* dintre ceva prezent, (opera de artă din muzeu sau expoziție) și ceva *inconștient* (urmele lăsate în spirit de celelalte opere ale aceluiaș artist), sau dintr'o *prezentare conștientă* și o *prezentare inconștientă* a celorlalte opere ale artistului? Asemenea când ni se citește o poezie nouă sau necunoscută încă de noi și ghicim autorul ei, *fără să fim în stare totuși a recita o poezie în întregul său de acel poet*, comparația nu s'a făcut oare între ceva prezent—poezia citită—și un *factor inconștient*?

Pe de altă parte, și *conștientul pare a avea influență*

asupra inconștientului. Voim să ne aducem aminte ceva, un nume, și, după câțva timp, adesea tocmai când nici nu ne mai gândim la el și nu-l mai căutăm, ne revine deodată în minte. Această aducere în conștiință a lucrului căutat pare a fi rezultat din îndeplinirea unei porunci date de conștient inconștientului.

Inconștientul își trădă prezența nu numai în categoria fenomenelor intelectuale, ci și în cele de sentiment sau de acțiune.

O persoană, văzută pentru prima oară, produce o impresie de simpatie sau antipatie pronunțată, inexplicabilă. Cauza, de care poate ne dăm seama târziu sau deloc, e că seamănă la chip cu un om care ne-a făcut odată nouă ori alor noștri un rău, sau de care am auzit mult rău în o epocă depărtată a vieții, poate în copilărie; sau care a fost numai o creație a fantaziei noastre, cu prilejul cetirii unui roman aproape uitat de tot.

Tot inconștientul conduce mișcările spre casă ale omului cufundat în gânduri, care nu vede nimic în jurul lui, nici pe trecătorii cari îl salută, deși cotește la timp străzile, ocolește obstacolele și se oprește la poarta locuinței sale.

Cum să ne închipuim inconștientul? — Observăm, mai întâiu, că expresia *stări de conștiință inconștiente* pare un non-sens. Caracterul fenomenelor psihice, ca atari, este de a fi conștiente. Și dacă sunt *stări sufletești* în afară de raza conștiinței ele se sustrag dela observația internă; ba chiar dela orice observație directă.

Prin conștiință nu le putem studia, de vreme ce sunt *inconștiente*. Observarea externă iar nu poate

ajunge direct la ele, fiindcă fenomenul psihic inconștient, deși inconștient, face parte din domeniul faptelor sufletești, și observarea externă nu poate constata decât fenomene materiale. Deci, inconștientul se prezintă ca un fenomen, care, luat ca stare sufletească, pare a fi absolut inabordabil observației științifice.

Totuș rămâne științei o cale deschisă la el în cercetarea fenomenelor de *hipnotism*, *sugestie hipnotică*, *vis*, etc.

Greutatea mai mare este de a ne închipui, fie în noi, fie în alții, modul de existență și de durată al unor stări sufletești lipsite de caracterul esențial al fenomenului sufletesc, conștiința.

Cum se găsește și se păstrează în noi mai multe date de experiență decât cele ce le vedem în conștiință? Sub ce formă există?

Ne rămâne o singură formă de închipuire mai clară.

Se știe că orice experiență sufletească e însoțită de o modificare materială, care nu dispăre odată cu momentul sufletesc ce a însoțit-o, ci persistă sub o formă oarecare de alterare nervoasă. Aceste urme sunt condițiile materiale ale unor viitoare reînvieri de stări sufletești corespunzătoare. E destul ca un curent de mișcare mai intens să treacă prin aceste urme, o circulație de sânge mai bogată, o zguduire nervoasă mai vie, ca să le pue într'o vibrație mai puternică. Și atunci, ajungând în starea fiziologică în care erau în momentul când au fost însoțite de conștiință, ecoul lor psihologic se reproduce din nou și ele devin din nou însoțite de conștiință.

Se citează un fapt, ce poate să lumineze această ipoteză.

X.

O femeie fără cultură, o servitoare, a început, într'un moment de friguri, să reciteze versete d'în Talmud, deși nu era ovreică și nu cunoștea limba Talmudului. S'a constatat că servise într'o casă, unde stăpânul ei, un rabin, citea adese ori tare versete din Talmud. Dacă i s'ar fi cerut să reciteze, în timpul normal, acele versete, n'ar fi fost în stare; dar modificările nervoase, produse prin auzirea lecturei, se înscrisese în creier, ca într'un fonograf și a fost deajuns supraexcitarea frigurilor, ca să le pue într'o vibrație mai vie și să producă fenomenul recitării unor cuvinte, de cari bolnava n'avea conștiință.

Deci la întrebarea: unde și cum se găsesc acele fapte de experiență, ce nu sunt într'un moment dat în conștiință, dar pot reveni? singurul răspuns conceptibil e acesta: ele se găsesc în sistemul nostru nervos, înscrise ca modificări materiale, cari pot, dându-se condițiile priincioase, să fie însoțite de ecoul sufletesc corespunzător, anume dacă vibrația lor devine asemănătoare cu aceea din momentul primei experiențe.

Asta nu exclude ideia că acele modificări nervoase, când nu au vibrația asemănătoare primei experiențe, sunt reprezentantul material al unor stări de conștiință slabe, cari nu ajung să ni te impună conștiinței. Dacă aceste stări sufletesti inconștiente nu ni le putem inchipui în minte, reprezentantul lor material, însă, îl putem; și de aceea suntem nevoiți, pentru claritate, a ne opri spiritul asupra acestuia.

Dar cum se explică, pe cale materială, faptul că, auzind melodia, căutăm numele compozitorului și ne revine chiar numele lui. Rămânând în ipoteza fiziologică, explicarea ar

da-o simplă legătură nervoasă dintre punctul material, unde e înscris numele, și partea nervoasă, unde sunt înscrise experiențele sonore. Funcțiunea unuia pune în mișcare pe cealaltă, redeșteptând și acolo ecoul psihic corespunzător.

Viața sufletească, după aceste date, își mărește sfera. Ea nu cuprinde numai câmpul conștiinței, luminat în grade diferite de intensitate, dela maximul de intensitate al atenției încordate până la minimul de intensitate absolut necesar unei stări psihice cât de puțin conștiente, aflătoare în pragul („limen“) conștiinței, la limita de jos a ei. Dincolo de această limită, dincolo de pragul conștiinței se află regiunea inconștientului, care alcătuiește partea *subliminală* a vieții sufletești. Amândouă aceste părți, una sub-liminală, alta supra-liminală, sau inconștientă și conștientă, alcătuiesc la un loc sufletul întreg, stau în raport de influențe reciproce una cu alta, formează un tot unitar al vieții sufletești.

Condițiile creșterii și scăderii gradului de conștiință.

Ca fenomenele psiho-fiziologice să fie sau să devie conștiente într'un grad oarecare, trebuie să îndeplinească unele sau altele din condițiile următoare:

1. Prima condiție, de natură fiziologică, este: Să existe o abundentă circulație de sânge și un anume sânge *arterial, oxigenal*, în centrul nervos corespunzător. Sângele vânos, care e încărcat de materii inutile corpului, îngreuează conștiința și o adoarme. Se constată că în timpul somnului, circulația aceasta a sângelui vânos e mai abundentă în creier și în special în membrana *pia mater*.

E deci o corelație între gradul de conștiință de o parte și felul și cantitatea de circulație de alta. Cine lucrează într'un aer confinat și insalubru, încărcat cu acid carbonic, etc., nu gândește ager și se poate întâmpla ca, după puțină încordare mintală să cadă în toropeală, în somn.

2. *Intensitatea oscilației*. Când lăsăm să cadă jos

un bob de meu, nu se aude nimic ; dacă răsturnăm o baniță de meu, sgomotul e destul de simțitor. O picătură de apă abia se aude ; o cascadă te asurzește. Intre aceste puncte externe sunt intensități de toate gradele. Senzația, ca să se producă, trebuie un minimum de excitație, sau o excitație cu un minimum de intensitate, care constituie *pragul* acelei senzații.

3. Dar o împrejurare însemnată, care face să crească ori să scadă conștiința, este *schimbarea* sau *uniformitatea durabilă*. Stările sufletești, dela cele simple până la cele mai complexe, se șterg, devin treptat inconștiente, cu cât se prelungesc mai mult.

Acest adevăr îl formulă poetul **Gr. Alexandrescu** când zicea :

*După suferinși multe inima se' mpietrește
Jugul ce'n veci ne-apasă uităm cât e de greu ;
Răul se face fire, simșirea amorțește,
Și trăesc în durere ca'n elementul meu.*

O excitație, o senzație de acelaș fel, prelungită multă vreme, adesea nu se mai bagă de seamă, și produce în genere o scădere a conștiinței. O lectură monotonă ne adoarme. Sgomotul monoton al morii, tictacul unui ceasornic, ascultat mai mult timp, ne adoarme. Dacă se fixează privirea îndelung asupra unei culori sau asupra unui obiect luminos, se provoacă somnul. Aceasta și este unul din mijloacele de a produce somnul hipnotic. Efectul „paselor” se reduce la aceeași cauză : o senzație tactilă uniformă, mult timp simțită cu atenție : trecerea mâinilor de mai multe ori pe aceeaș parte a corpului și în aceeaș direcție. Chiar dacă fixăm spiritul asupra unei singure *idei* (*monoideismul*), se poate produce asemenea o scădere de conștiință. „Un om care

nu era legat de lumea din afară decât printr'un singur ochiu, pentru că cu celălalt nu vedeă, și era complet surd și lipsit de sensibilitatea pe întreaga suprafață a corpului, adormiă de îndată ce i se închidea singurul lui ochiu bun". (Höfding).

4. Cu cât se perindă mai multe stări sufletești variate prin conștiință, cu atât suntem mai conștienți de existența lor: simțirea lor e mai vie. Dar, firește, pentru ca *varietatea* lor să existe și în conștiință, cum există în natura lor constitutivă, trebuie să se poată face o comparare, cât de repede și trecătoare, între însușirile lor. Și pentru aceasta, după cum s'a spus mai sus, trebuie să poată fi prezent în conștiință momentul experienței trecute deodată cu acela al experienței actuale. Deci trebuie să se păstreze în suflet urmele impresiilor încercate odată.

Deci încă una din condițiile intensificării conștiinței este și *memoria*.

5. Cu deosebire evidentă însă pentru creșterea conștiinței unei stări sufletești este *atenția*.

Din mulțimea stărilor sufletești nebăgate în seamă într'un moment dat, acelea devin îndată conștiente, asupra cărora, din o cauză sau alta, ne îndreptăm spiritul cu atenție. Atenția este atunci ca o rază de lumină aruncată asupra lucrurilor ascunse în umbră sau în întuneric mai adânc. Pe unde se plimbă ea, ochiul minții vede mai lămurit ce este și ce se petrece în suflet.

Dureri mici, neînsemnate, pot deveni nesuferite, dacă îndreptăm atenția cu dinadinsul asupra lor. Și din potrivă, suferințe mari, fizice sau morale, scad, „se uită”, ies din conștiință, dacă isbutim să abatem atenția dela ele, să o îndreptăm aiurea.

A T E N T I A

Atenția este atitudinea sufletului, în care el caută să prindă noi elemente psihice în cercul de lumină al conștiinței. Atitudinea contrară e neatenția, distracția.

Atenția este de două feluri: *voluntară* sau intenționată și *involuntară* sau spontană.

Atenția involuntară se naște și se dezvoltă sub influența unui interes actual, unei plăceri sau dureri prezente.

Atenția voluntară se naște din îndemnul inteligenței, e recomandată de rațiune, și susținută de puterea voinței. Interesul ce o deșteaptă nu este numai decât condiționat de împrejurări prezente, ci este mai mult un interes depărtat, condițional de prevederi în viitor.

Atenția voluntară se găsește mai mult la omul matur și, în general, la ființele ce se află pe o treaptă de dezvoltare intelectuală mai înaintată, cari pot vedea, mai departe în viitor și pot, în mod liber și voluntar, să-și încordeze spiritul asupra mijloacelor necesare pentru obținerea unui rezultat dorit, chiar când acele mijloace nu le inspiră, prin ele însele, în prezent, plăcere, și chiar când acel scop ar fi depărtat, nu s'ar realiza îndată.

Atenția involuntară se vede mai mult la copii și în general la aceia cari stau pe o treaptă de dezvoltare sufletească mai inferioară și nu pot vedea mai departe de momentul prezent sau de un cerc restrâns împrejurul acestui moment. Se știe cât de greu se fixează atenția copiilor. Trebuie să le prezentăm lucruri capabile să le facă chiar atunci, în

prezent, plăcere (sau neplăcere), dacă voim să le atragem în spiritul. A le da sau a le spune lucruri cari le vor face plăcere sau le vor folosi în viitor și a voi să le deșteptăm atenția numai pe această considerație ar fi o încercare riscată.

Legea biologică a atenției.— Atenția fie voluntară sau involuntară, se deșteaptă și se determină de interesul nostru, adică de raportul ce are, față cu vicața noastră, fie în prezent, fie în viitor, obiectul asupra căruia suntem atenți; tot ce ne interesează, ne atrage.

Felurile oamenilor după atenție.— Felul de idei sau de lucruri, cari atrag atenția, variază după om. Suntem atenți la lucrurile ce au raport cu ideile aflătoare în spiritul nostru, pentru că le pricepem mai ușor; și mai suntem atenți la ceea ce răspunde unor trebuințe ale naturii noastre. În primul caz lucrurile ne inspiră un *interes leologic*, intelectual; în al doilea caz, unul *practic*; așa că putem considera chestiunile sau subiectele ce captivează atenția cuiva ca un criteriu al felului său de spirit, al dispoziției sufletești și al naturii lui morale.

Oamenii se deosebesc în astă privință, a) după lucrurile la cari sunt mai mult atenți, și b) după felul cum sunt atenți.

a) Lucrurile, fenomenele, excitațiile ce atrag atenția omului variază:

1. După organizația nervoasă, după predispozițiile innăscute ale omului. Cine s'a născut cu predispoziții pentru știință, va fi atent la alte excitații din mediu, decât cel născut cu predispoziții pentru artă sau pentru ocupații practice și tehnice în genere:

2. După deprinderile lui profesionale. Inginerul

va fi atent la lucruri și chestii privitoare la cariera lui, agricultorul la tot ce privește soarta semănăturilor și creșterea vitelor, etc.

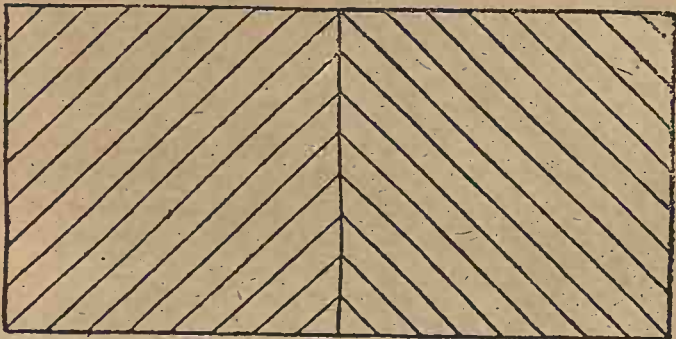
b) După *felul* cum sunt atenți, oamenii se împart în tardivi, dar statornici; și ruți, dar schimbători. Primii, când își adâncesc mintea într'o direcție, cu greu îi faci să-și îndrepteze atenția în altă parte. Orec distracție îi tulbură și-i enervează. Ceilalți din contră, pot trece repede dela o chestie la alta, și, de ordinar, nici nu țin încordată atenția mult timp la o singură ordine de ocupații. Simt repede nevoia schimbării, și au putința de a-și adapta organul mental cu înlesnire la alte chestii de natură cu totul diferită.

Când *elasticitatea* mintală e împreunată cu puterea de *concentrație*, avem tipul atenției perfecte.

Unilateralitatea atenției. — *Atenția care este concentrarea conștiinței asupra actului ce săvârșește într'un moment dat, nu poate fi împărțită în două direcții deosebite, pentrucă spiritul nu poate face deodată acte deosebite, cu o egală intensitate de conștiință; cine este atent mai mult la stilul și forma unei scrieri sau unui discurs, pierde din vedere fondul, coprinsul; și viceversa. Asta o cere „îngustimea” conștiinței care stă în raport direct cu gradul de concentrare a atenției. Cu cât atenția e mai concentrată, cu atât conștiința e mai îngustă. În momentul maximului de atenție, nu încap în conștiință decât un singur lucru, o singură idee, o singură stare sufletească: conștiința devine *monoideistă*. Ceea ce se spune de unii oameni că sunt în stare să facă mai multe treburi deodată, ca Cesar, bunăoară, care se zice că dicta patru scrisori deosebite, pe când el*

însuși scria pe a cincea, simultaneitatea aceasta este o iluzie a repezițiunii cu care spiritul trece dela o lucrare la alta.

E vorba aci, firește, de simultaneitatea iluzorie a *actelor de atenție*. Fără această condiție este evident

că se pot face mai multe acte în același timp, acte mai mult sau mai puțin obișnuite, automate: poți cânta, gândind la ceva și făcând în același timp un lucru oarecare manual.

Se pot încerca *experiențe* de diferite acte simple săvârșite în același timp (cum a încercat Paulhan): să se scrie o frază, pronunțându-se, în același timp a'ia, să se reciteze versuri, făcându-se în același timp unele calcule scrise, etc.

Greutatea de a cuprinde într'un singur act mintal două lucruri deosebite, se observă chiar în experiențele similare de atenție sensorială. Să se încerce a se privi de odată cele două părți deosebite ale figurei de mai sus, privind pe cea din dreapta cu ochiul drept, pe cea din stânga cu ochiul stâng. Se va constata că amândouă părțile deodată nu pot intra

întregi în conștiință, cu toate liniile clar distinse prin numerație, ci alternativ, sau numai părți din una și din alta în același timp (*W. James*) în virtutea unui principiu fiziologic, numit „ *rivalitate retiniană*”. (*HELMOLTZ*).

Munca mentală și atenția voluntară — Distragerea. — Oboseala. — Atenția este expusă la oboseală, care vine mai curând sau mai târziu: 1) după gradul și timpul de concentrare al atenției, și 2) după natura subiectelor sau chestiunilor care ne ocupă spiritul.

Când medităm și voim să urmărim un șir de idei anumite, ne găsim în *luptă* cu tendința naturală a minții de a merge în direcția curentului provocat sau de *asociațiile de idei* sau de *escilațiile exterioare*. În această luptă se pune *voință*, încordare, cheltuială de energie, care se face din fondul limitat al forței nervoase; și cu cât ține mai mult sau este mai intensă, cu atât consumă mai mult și aduce spiritul în neputință de a mai percepe, de a mai fi atent voluntar. În această încordare de atenție avem sentimentul că mergem în sensul *celi mai mari rezistențe* (*W. JAMES*), pe când în atenția spontană avem, din contră, impresia că mergem în sensul *celi mai mici rezistențe*, în sensul curentului.

Voim să înțelegem, buniară, probele relative la *rolunzimea pământului*. Pe când ne gândim, se pot întâmpla în meditația noastră devieri sau distrajeri cam de felul următor. În grupul de idei coprinse în „*pământul e rotund*”, ideia de *rolund* mai poate fi legată în spiritul nostru și cu cea de *măr*, care ne

vine în minte, fără să fie nevoie de ea. Repede ca fulgerul și fără să prindem de veste, ideea mărilor poate să aducă după sine pe aceea a unei grădini unde am văzut și gustat mere plăcute și frumoase. După ideea grădinii năvălește un convoiu de stări sufletești: „Ce grădină plină de umbră... și banca de sub nucul uriaș, al cărui stufiș verde acoperea cu o prietenescă răcoare discuția dintre noi și amicul nostru relativ la cauzele fizicii... Era vorba de microbi, de... etc.” Deodată ne observăm că, luați de curent, ne gândim la altceva, nu la problema noastră. Cum rămâne cu rotundimea pământului?

Revenim la meditația noastră. Dar afară trece pe stradă, o trăsură, făcând să se auză zăngănitul șgometos al clopoțelilor delagătul cailor. Spiritul primește un nou impuls de distracție. „Trebuc să fie un proprietar de țară ce vine la târg. Ce praf o fi pe fața lui, pe barba, pe hainele lui! N'a plouat de mult; ce zăpușală! Mai bine iarna... Sunetul clopoțelilor se aude mai plăcut la sanic. Când am fost cu sania la țară, odată, însoțit de cutare... etc”. Din nou ne surprindem cu spiritul dus aiurea de curent și ne zicem cu hotărîre: „Dar să vedem pentruce pământul este rotund?”

Cu astfel de solicitări ale curentului format de asociațiile de idei, și pornit în cazul întâiu tot de o idee, în al doilea de o escitație actuală, trebuie să luptăm ca să putem țineă spiritul în urmărirea unei ordini de idei hotărîte. Inteligența, deprinsă cu această cărmuire voluntară, cu această alegere (selecțiune) rațională a ideilor în vederea unui scop anumit, se numește o inteligență *disciplinală*, stăpână pe sine.

Să se observe în conversațiile familiare, unde nu se caută de ordinar, ca în discuțiile științifice, a se ajunge la un rezultat. Ce deosebire între subiectul care a servit ca punct de plecare și între cele cari au urmat! Incepem a vorbi despre plecarea la băi și, pe nesimțite, „din vorbă în vorbă”, ne pomenim apoi discutând despre desvoltarea simțului culoriilor, despre posibilitatea vieții în alte corpuri cerești, despre revoluția dela 48, etc. Asociația de idei domnește atunci aproape singură, nestăpânită de voință în vederea unei ținte de atins prin cugetare.

Cu cât subiectele ce ocupă spiritul sunt mai abstracte, cu atât obosec mai repede atenția. Putem asculta sau citi ore întregi povești ușoare, în care imaginația joacă rolul principal; sau putem petrece ore întregi în contemplarea obiectelor concerte din natură, în găsierea de asemănări sau deosebiri dintre ele, în descrierea, clasificarea lor. Dar mai puțin timp se poate întrebuința, fără a obosei, în urmărirea unor teorii științifice mai generale și abstracte, mai ales când acestea nu sunt precedate sau însoțite de fapte, de exemple.

Fluctuațiile atenției. — Atenția nu se poate restrânge mult timp, în mod exclusiv și absolut asupra unui singur obiect și unei singure idei (*monoideism*); căci simțurile, precum mai cu seamă simțul auzului, tactului, mirosului, tot primesc excitațiuni din lumea exterioară, și adesea slăbesc, dacă nu întrerup, prin forța lor, curentul ținut și condus de atenție. Lupta cu această trebuință firească a schimbării, una din condițiile esențiale a conștiinței, duce repede la o stare de oboseală, care sfârșește cu aceea de somn și de inconștientă.

Atenția prezintă o mișcare ritmică, de ridicare și coborîre periodică; în gradul ei de intensitate. Ori-cât am vrea să ținem spiritul egal de încordat asupra unei excitații, constatăm o fluctuare a atenției. Conștiința impresiei e când mai clară, când mai slabă și din când în când se întunecă. Dacă privim mult timp un disc cenușiu învârtindu-se, îl vedem când mai negru, când mai deschis.

Perioadele de fluctuație ale atenției s'au încercat a se stabili, experimental pentru diferitele categorii de senzații; și s'a găsit aproximativ, 3 până la 3,4 secunde pentru senzațiile vizuale; 3,5 până la 4 secunde pentru auz.

Ca să se țină atenția încordată mult timp asupra unui lucru sau unei chestii, trebuie ca spiritul să le poată privi din mai multe puncte de vedere, să treacă, cu șir și cu rost, de la unul la altul, legându-le împreună de firul unui interes comun și evident. Oamenii, cari se concentrează timp îndelungat asupra unei idei, unei probleme, dătoresc aceasta bogăției de vederi și de preocupări multiple a spiritului lor gânditor, care poate coprinde chestia din toate părțile și-i poate urmări legăturile cu cele mai depărtate lucruri și idei. Trecerea minții de la un punct de vedere la altul al aceluiaș subiect dă atenției acea putere de încordare și acea prelungire de durată, care este una din caracteristicile *geniului*.

Folosul practic al atenției. Desvoltarea ei. —

În viață, în toate situațiile, atenția este o forță și o condiție de izbândă și de fericire. Fără atenție, realitatea și experiența nu te învață nimic: adevărurile și frumusețile ce te înconjoară trec nebăgate

în seamă, și nu vezi nici pericolul ce ți se pregătește nici ocaziile ce ți-ar da biruința.

Un moment de neatenție poate să te facă să pierzi pentru totdeauna prilejul care ți-ar fi hotărît viitorul.

Desvoltarea atenției nu este numai o condiție de înaintare a inteligenței, ci și o condiție de fericire în viața. Ea se poate educa și întări prin exercițiu.

Unul din mijloacele cari predispun spiritul la atenție și dau sufletului puterea de a prinde fenomenele la apariția lor, este pregătirea prealabilă a minții, îmbogățirea ei cu idei, cari fac să se nască în spirit așteptarea acelor fenomene și înlesnesc recunoașterea lor imediată. Această observație se verifică în cazuri simple, de atenție sensorială, ca și în cazuri complexe. În cazuri simple se constată, atunci, când, pentru a măsura timpul de reacție la o escitație dată, spui de mai înainte *felul* excitației ce ai de gând să aplici. Cel care știe de mai înainte escitația, o așteaptă și când se ivește, o prinde mai repede, o apercepe imediat, atenția lui fiind *prevenită* prealabil.

Acelaș principiu explică înlesnirea cu care se descurcă figurile distractive ca acelea ce alcătuiesc unele jocuri. Se ascunde chipul unui om sub înfățișarea unui copac, și ți se cere să găsești în frunzișul sau tulpina copacului, „jandarmul”. Unde e jandarmul? „Trebue să-ți inchipuești jandarmul, ca să-l vezi” (W. JAMES). Și această pregătire și așteptare a spiritului ascute puterea de observație și atenție.

În cazurile mai complicate, rolul de deșteptător

și călăuzitor al atenției îl îndeplinesc cultura, instrucția, știința; școala.

Boalele atenției. — Atenția poate fi bolnavă în două feluri:

1) prin concentrare excesivă, permanentă, asupra unei idei, unui sentiment, unor preocupări, dând naștere obsesiunii, ideii fixe:

2) prin neputința concentrării, lipsa obișnuită a puterii de a fi atent.

În prima stare, omul nu poate fi scos din ideile realității; e ne-existent pentru el. *Monomania*.

În a doua stare, omul nu se poate concentra deloc asupra nici unei idei sau lucrări. E slăbiciunea organică mintală.

PARTEA A DOUA

INTELIȚENȚA

Rolul inteligenței este a ne da cunoștință despre lume, atât despre cea externă, materială, cât și despre cea internă, sufletească ; a ne oglindi în minte fenomenele în raporturile lor obiective, după legile cari le cărmușesc ; cu un cuvânt *a găsi adevărul.*

Distingem în studiul inteligenței, *elementele sau dalele* de cunoștință și *funcțiunile sau operațiunile* intelectuale ce se fac asupra lor, pentru clădirea sistemului de cunoștințe, în acord cu acela al lucrurilor la cari se raportă, sau pentru desăvârșita stabilire *a adevărului.*

Intre elemente sau date, cele mai simple și primitive sunt *senzațiile.*

SENSAȚIILE.

Definiția și clasificarea lor. 1) Omul născându-se cu o organizație determinată, câștigată dintr'o evoluție seculară, aduce cu sine în viață o structură fizică și sufletească, ce nu se datorește experien-

ței *individuale*, ci adaptării speciei la mediu. Aceasta alcătuiește *regiunea adâncă, înăsculă, originară a vieții sufletești*. Prin mijlocirea unor anumite organe speciale—organele simțurilor—omul se naște cu posibilitatea de a avea niște anumite stări sufletești de cunoaștere, de îndată ce vine în contact cu lumea. Acestea sunt *sensațiile*. Ele alcătuiesc *clementul ereditar* al facultății de a cunoaște.

Sensațiile, ca fenomene psihice primare, simple, elementare, *nu se pot defini*, în sensul strict al cuvântului ; se pot indica numai *împrejurările în cari se produc*. Astfel se poate zice că: o senzație este produsul psihic rezultat din contactul unuia din simțurile noastre cu lumea din afară sau cu o escitație dată. Prin aceasta nu se face decât să se amintească un fenomen de mai înainte cunoscut prin experiență, pomenind circumstanțele în cari se obține. Cine nu l'a încercat de mai înainte, nu poate înțelege nimic din această înșirare de cuvinte. Dacă unui orb, care nu aude vorbind de lumină și ne întreabă: ce este lumina? i-am răspunde: lumina este acel fenomen care se produce, când niște ondulații eterice vin de întâlnesc ochiul sau nervul optic,— ce ar câștiga el din această explicare sau pretinsă definiție? Nimic ; pentru că ea se adresează mai mult la memoria lui și pare a-i zice: adu-ți aminte ce ai încercat, când ondulațiile eterice au atins nervul tău optic. Și el nu-și aduce aminte de nimic, pentru că n'a încercat nimic.

Astfel datele elementare de experiență psihică, precum sunt reprezentațiunile, cu ajutorul cărora ne servim a defini celelalte lucruri, nu se pot defini însele, pentru că nu le putem reduce la ceva mai simplu, mai înțeles decât ele. Putem da o idee cuiva de un corp pe care nu l-a văzut, spunând ce formă, ce mărime, ce culoare, etc. are, servindu-ne prin urmare de ele-

mente cunoscute, de ideea de culoare, mărime, formă, pe care trebuie să le aibă din experiență. Dar a-i da o idee chiar despre aceasta din urmă, fără ajutorul experienței, e imposibil.

2. *Sensațiile s'au clasafical* după organele simțurilor prin mijlocul cărora se produc. Psihologia veche și populară cunoaște numai *cinci* simțuri: *văzul, auzul, tactul, gustul și mirosul*. La acestea însă mai trebuiesc adăogate încă două simțuri, foarte importante pentru știință și pentru viață: simțul *muscular* sau al mișcării și simțul *organic* sau vital. Dacă mai considerăm că sensațiile de frig și cald, ce se câștigă prin nervii răspândiți tot în piele, ca și în sensațiile tactului, se deosebesc clar de acestea, și că prin urmare nu se pot pune la un loc în aceeaș clasă, ajungem a distinge încă o categorie de sensații, care trebuie adăogată la celelalte.

Deci, în total, constatăm, *opt* grupe sau clase de sensații: 1) de văz sau vizuale, 2) de auz sau auditive, 3) de tact sau tactile, 4) de miros sau olfactice, 5) de gust sau gustative, 6) de temperatură sau calorice, 7) musculare sau de mișcare, și 8) organice sau vitale.

DIFERITE CLASE DE SENSAȚII ÎN PARTE

I. Sensațiile vizuale. — *Organul corporal* al simțului vederii este aparatul ochiului. Partea cea mai principală din compoziția lui este *retina*, membrana nervoasă a ochiului, în legătură cu *nervul optic*. Acest nerv, ajungând din creier la ochi, își estinde capătul său periferic în formă de membrană, care învelește interiorul ochiului și primește impresia *escilațiilor* exterioare, a *vibrațiilor elerice*. Din contactul retinei cu

aceste excitații se produce mișcarea nervoasă, care se transportă din nervul optic până la centru în creierul de mijloc sau mezocefal. Aici vibrația cerebrală se însoțește de elementul psihic, numit culoare sau lumină.

Sensațiile de *lumină* și *culoare* se datoresc prin urmare exclusiv simțului vederii, și sunt senzații vizuale propriu zise.

Perceperea formei obiectelor, a *direcției*, *distanței* și *mărimii* vizibile nu se datorește, nici măcar în mare parte, simțului vederii, ci altui simț, și anume celui muscular.

La cele șapte culori principale, găsite în ordinea următoare în curcubeu și spectrul solar: roș, portocaliu, galben, verde, albastru, indigo și violet se pot adăuga: albul și negrul, pe cari fizica le esclude dintre culori. Cele principale, din punct de vedere psihologic, sunt: albastru, verde, galben și roșiu. Explicarea probabilă a acestui fapt pare a fi că aceste culori se găsesc la obiecte ce stau prea des în contact cu noi sau ne interesează în mare grad: albastrul e culoarea cerului; verdele culoarea vegetației; galbenul, a lunei, soarelui, luminei; roșul, a sângelui, a vitalității animale.

Cum se explică producerea alături culori deosebite?

1. *Prin deosebirea excitațiilor.*

Fiecare culoare e datorită unei excitații particulare diferite compusă din ondulații determinate atât în numărul lor pe secundă cât și în lungimea lor.

Aşa :

	<u>N-rul undulațiilor</u>	<u>Lung. undulațiilor</u>
pentru roșu	450 bil. pe sec.	6878 din mm.
portocaliu	472 " " "	5464 " "
galben	526 " " "	5883 " "
verde	589 " " "	5260 " "
albastru	640 " " "	4843 " "
indigo	722 " " "	4291 " "
violet	790 " " "	3923 " "

Escitațiile ce produc roșul și violetul, adică prima cu 450 bil. vibrații pe secundă de o lungime de 6878 de mm. și a doua cu 790 bil. vibrații de o lungime de 3928 de mm., măsoară *limitele percepției* sau sensibilității noastre cromatice. Cele ce trec de ele nu sunt perceptibile pentru noi, poate însă pentru alte ființe. LUBBOCK a dovedit prin experiment că furnicile văd *ultra-violetul*, produs de o escitație având 912 bil. vibrații pe sec. și o lungime de 3108 din mm.

2. *Prin deosebirea de constituție a diferitelor părți din organul fiziologic al vederii.* Se presupune că în retină sunt părți susceptibile pentru anumite culori, sau cari, atinse, facă să se dea naștere la senzații de culoare determinate și anume: roșu, verde și violet, cari ar fi astfel culorile fundamentale din punct de vedere fiziologic.

Aceste diferite puncte retiniene (bastonașe) n'ar fi grămadite numai izolat în regiuni delimitate între ele, ci răspândite în mod inegal și amestecate în combinații variate. Așa că o escitație exterioară, izbind o parte oarecare din retină, după cantitatea de elemente nervoase sau bastonașe retiniene producătoare de roșu, de verde și violet ce se va afla acolo, va naște prin combinarea efectelor lor particulare o nuanță un ton deosebit de culoare.

Acromalopsie. — Unii oameni nu pot distinge culorile curcubeului, fie total, fie în parte. Această defec-

tuozitate se cunoaște mai mult sub numele de *daltonism*. Daltonism însă înseamnă, drept vorbind numai acel defect de vedere descris de chimistul englez DALTON (1794), din propria sa experiență, și care constă în nepuțința de a distinge *roșul*: pentru daltoniști roșul nu există. Cel ce suferă de acromatopsie *totală*, vede toate lucrurile, lumea întreagă, sub o singură culoare, cenușiu. În cea mai comună formă de acromatopsie *parțială*, individul nu poate vedea decât galbenul și albastrul; pe celelalte le confundă (când cu prima, când cu secunda).

Cum se explică acest fenomen? După unii, în acromatopsia totală, retina n'ar fi având decât un fel de elemente nervoase pentru perceperea culorii după alții, nici unul. La cea parțială probabil lipsesc din retină *unele* din aceste elemente sau bastonașe, din funcțiunea combinată a căroră se produceau diferitele culori.

Dezvoltarea simțului culorilor. — E posibil ca (după supozițiile lui MAGNUS și GLADSTONE) omul, la început, să nu fi distins toate culorile spectrului solar, ci numai cu timpul să fi învățat a le cunoaște, treptat cu creșterea experienței și cu dezvoltarea simțului vederii. GLADSTONE presupune că, în timpurile pre-homerice, oamenii nu aveau idee decât de culorile din partea extremității roșii a curcubeului, adică roșu, portocaliu și galben, pentru cuvântul că nu se găsesc în limba greacă mai veche termeni corespunzători celorlalte culori. Astfel că pe atunci toți oamenii ar fi suferit de o acromatopsie parțială.

GRANT ALLEN a voit să controleze aceste concluzii cercetând cum stă simțul culorilor la sălbaticii de azi, reprezentanți aproximativi ai stării culturale și psihice primitive; și, bazat pe relatările călătorilor, a

ajuns la rezultatul că sălbaticii nu prea disting bine toate culorile. Deși temeiul pe care se reazămă GLADSTONE și în parte GRANT ALLEN, adică lipsa de termeni proprii pentru anumite culori, nu prea este puternic—deoarece ideea poate exista și fără termeni: numai termenul presupune ideea, dar nu și vice-versa—totuși ceva este adevărat în această teorie, și anume: că simțul culorilor s'a dezvoltat și se dezvoltă treptat în omenire, prin exercițiu continuu.

In seria zoologică simțul culorilor se poate constata de asemenea în diferite grade de dezvoltare.

Așa, chiar animalele cele mai inferioare, microorganismele (animale unicelulare), par a fi atrase sau respinse de unele culori; totuși nu găsim la ele sistem nervos, de care pare a fi legată existența conștiinței și prin urmare a *distingerii* culorilor.

La *crustacee* se observă și mai multă precizie în distingerea culorilor, căci ele au proprietatea de-și schimba culoarea, luând pe a obiectului pe care se așează (*mimetism*) și aceasta numai când îi *văd*.

Mimetismul se află și la reptile, condiționat tot de vedere. La cameleon găsim chiar *mimetism* bilateral dacă i se acoperă un ochiu, numai partea despre ochiul liber în culoarea obiectului.

La *articulate*, proprietatea de a distinge culorile e și mai pronunțată, insectele, bușoară, au mare dragoste pentru culori. Și semnele lor și plantele le atrag cu atât mai puternic cu cât ele prezintă culori mai frumoase.

Dintre *vertebrate* e destul să se amintească gustul păsărilor pentru culori, cari le plac și pe corpul lor și pe alte obiecte. Ele se caută, se întrec și se aleg între ele după coloritul fermecător al penelor. Unele, cum sunt corbii, nu pot rezista ispitei de a fură obiecte scumpe, diamantele, ce le fascinează prin strălucirea lor. Altele știu să se ferească de răpitoare prin *mimetism*, care se perfecționează cu cât se perfecționează

și puterea răpitoarelor de a distinge culoarea obiectului de culoarea prefăcută a victimei. În ce privește celelalte animale mai superioare, se știe, bunioară, ce efect iritant produce asupra lor roșul.

Astfel, simțul culorilor crește treptat în seria zoologică, până la om, la care, asemenea, se dezvoltă în decursul timpurilor.

Imaginile accidentale și culorile complimentare. — Imaginile accidentale formează un alt fenomen curios relativ la senzațiile vizuale. Uneori, după ce am privit un obiect oarecare, și luându-ne ochii dela el, îi îndreptăm în altă parte, se întâmplă să vedem încă forma lui, adesea cu aceeași lumină și umbră, cu aceeași culoare, și atunci avem o imagine accidentală *pozitivă*; sau îl vedem cu schimbări în privința luminii, și atunci avem imaginea accidentală *negativă*. În cazul acesta, unde eră, în obiectul contemplat, umbră, se vede acum lumină, și viceversa; în culoarea schimbată se constată *culoarea complimentară* a obiectului.

Culori complimentare sunt acelea cari, combinate dau albul și puse alătura par mai strălucitoare mai vit. în acest raport stau:

roșul cu albastrul verziu
portocaliu cu albastrul cianic
galbenul cu indigo
galbenul-verde cu violetul
verdele cu purpuriul.

Dacă, prin urmare, am privi, mai mult timp un obiect de culoare verde, imaginea accidentală sau postumă negativă, ce s'ar proiecta în afară, când am întoarce ochii dela el, ar fi purpurie. Prin aceasta se explică pentru ce purpuriul s'ar părea mai viu dacă l-am privi după ce ne vom fi uitat la verde.

II. Senzațiile auditive. — Organul fizic e urechea, împărțită în externă, medie și internă; în cea internă

se termină nervul acustic, ramificându-se într'un lichid. Când acest lichid vibrează, sub excitația *vibrațiilor și undulațiilor aeriene*, venite din afară pe urechea externă și medie, face să vibreze și extremitățile nervului ce plutesc în el. Aceste vibrații nervoase sunt transportate la centru; acolo se dă naștere elementului psihic numit: *sunet*, care se poate să fie de două feluri: *sunet muzical sau șgomol*.

Sunetele se deosebesc: prin intensitate, înălțime, și timbrul lor.

Intensitatea sau forța sunetului depinde de amplitudinea vibrațiilor; iar *înălțimea* de înălțimea lor, adică de numărul lor pe secundă. Cel mai bas sunet posibil are 16 vibrațiuni pe secundă; iar cel mai înalt 38 de mii.

Timbrul stabilește deosebirea între notele cari ar avea toate celelalte calități egale. Aceeași notă, scoasă din diferite instrumente, se deosebește în culoare și nuanță din cauza constituției materiale a instrumentului care face să varieze timbrul.

Timbrul s'a explicat prin analiza unui sunet simplu, adică a unui sunet care pentru noi pare a fi o simplă notă și s'a găsit că, la nota fundamentală a unui sunet se adaugă și se contopesc alte note accesorii proprii organizației particulare a instrumentului, și cari se numesc *note armonice*, fiindcă se armonizează astfel cu nota principală încât, împreună cu ea, par a scoate un *singur sunet muzical*: iar în cazul când aceste sunete accesorii nu se armonizează cu nota principală, dacă nu se acordă și nu durează egal, atunci nu se produce un sunet muzical, ci unul *șgomotos*.

Direcția și dislanța, ce par a se distinge câte odată cu urechea, după cum sunetul se aude mai tare sau mai slab, în realitate nu se câștigă direct prin simțul auzului, ci, după cum s'a notat mai înainte, prin cel

muscular. Numai *indirect* se cunoaște distanța prin auz sau vedere: după tăria sunetului sau după nuanța culorii se induce depărtarea cauzei lor obiective.

III. Senzațiile tactile. — *Simțul tactului* nu are un organ propriu al său și localizat, ci sensibilitatea tactilă este estinsă pe tot corpul, în diferite grade de intensitate. Aceste grade atârnă de numărul nervilor existenți în părțile respective ale corpului. Limba, buzele și vârfurile degetelor sunt cele mai sensibile; spinarea este mai puțin sensibilă. Gradul de sensibilitate s'a constatat experimental, atingând cu vârfurile unui compas deschis deosebitele regiuni ale corpului. *Limba* percepe ca două excitațiuni distincte înțepăturile celor două vârfuri separate la distanță de un milimetru; *degelele*, atunci când vârfurile sunt depărtate dela 2—3 mm.; *buzele* la 5 mm.; *obrajii* la 11 mm.; *spinarea* dela 65—68 mm. Dacă, în aceste cazuri, compasul se deschide mai puțin, cele două înțepături ale vârfului nu se percep separat, ci ca o *singură escilație* într'un singur punct.

Simțul tactului ne arată calitățile de *neled*, *mălăsos*, *ăspru*, *grunjos* a suprafețelor și contribuie, împreună cu simțul muscular, a ne face să cunoaștem întinderea, forma, situația obiectelor, precum și duritatea și elasticitatea lor.

Pentru ca senzația tactilă să se producă, *excitația* nu trebuie să consistă în o presiune mare asupra nervului, căci atunci se pune în activitate și simțul muscular; ci e destul o atingere ușoară, o acțiune mecanică oare-care *numai asupra pielei*.

IV. Senzațiile de temperatură. — *Pielea* nu este numai organul tactului, ci și al *simțului termic*;

În ea se găsesec răspândiți și nervi cari, din contactul lor cu corpurile, anume cu vibrațiile lor moleculare, ne dau senzații de temperatură. Gradul acestei sensibilități termice corespunde, în diferite părți ale corpului, aproape cu gradul sensibilității tactile; astfel limba și buzele sunt cele mai sensibile la temperatură. Aceasta a făcut pe unii să creadă că temperatura se percepe tot prin nervii tactului.

Senzațiile termice se produc, când există diferență de grad între temperatura corpului nostru și a mediului sau corpului cu care venim în contact. Dacă prelungim mai mult timpul contactului, senzația scade, chiar încetează. Mișcarea poate atunci să o redeștepte, căci ea mărește intensitatea senzațiilor și în cazuri obișnuite. Dacă diferența dela un mediu la altul, în care trecem, nu e mare, trebuie să se facă repede trecerea pentru ca diferența să se perceapă. Trecerea treptată poate avea de efect să nu se observe chiar diferența mai mare în gradul de temperatură a două medii. Acelaș lucru se întâmplă când crește sau scade cu încetul temperatura aceluiaș mediu. Așă, o broască pusă în apă, nu face nici o mișcare, dacă apa se încălzește câte puțin, până dă în clocote.

Mărirea suprafeței de contact face asemenea să varieze gradul senzației. Dacă introducem un deget într-o apă caldă de 32° R., apa ni se pare mai puțin caldă decât cea de 29° , în care introducem mâna întregă.

AL. BAIN face observația că, dacă se ating două părți ale corpului, partea, în care senzația tactilă e mai fină, percepe pe cealaltă numai prin tact; iar partea, în care sensibilitatea tactilă e mai puțin dezvoltată, percepe numai temperatura celeilalte. Dacă

ducem degetul la pleoapă, degetul simte nelezimea pleoapei, iar pleoapa temperatura degetului.

V. Senzațiile gustative.— *Organul* simțului gustului e *limba*, unde sunt răspândiți nervii respectivi, cu papilele lor de diferite forme, mai cu seamă pe margine și la baza ei.

Obiectele excitante pentru a produce senzații gustative, trebuie să fie dizolvate în apă ori în salivă. De aceea simțul gustului s'a numit și simț *chimic*, pe când cele de până aci s'au numit simțuri *mecanice*, pentru, că obiectul excitant își producea efectul prin simplă atingere sau lovire.

Simțul gustului ne arată calitatea neîndoios specifică, de *dulce* și de *amar*. La acestea se pot adăoga și cele de *sărat* și de *acru* (acidic). Senzațiile însă de *astringent*, *picanț*, *ardeial*, obținute tot prin mijlocirea limbei, nu sunt datorite numai nervilor gustului (*gloso-faringianul*), ci și nervilor tactului (sau *lingualul*), răspândiți mai ales către vârful limbei. Prin urmare nu sunt senzații gustative propriu zise, ci compuse din tactile și gustative.

Prin limbă se percepe și *savoarea* obiectelor, atunci când zicem bunăoară că un aliment e *gulos*, apetisant, fără gust sau chiar desgustător, neplăcut. Aceste calități nu se confundă cu dulcele sau amarul; prin ele se arată numai gradul de digestibilitate și de nutritivitate al alimentului. De aceea perceperea lor se datorește altor nervi decât celor de gust propriu ziși. O membrană a limbei are asemănare de organizație cu membrana stomacală, și prin urmare se impresionează deopotrivă în bine sau rău de contactul unui obiect. Ceeace se primește

de membrana limbei ca ceva gustos, se primește de stomac ca digestibil și nutritiv.

Sapoarea sau savoarea se deosebește de senzațiile gustative și prin aceea că, odată stomacul săturat, substanțele nu mai sunt sapide sau apetisante, dar pot escită încă nervul gustului (*gloso-faringianul*), care încă va percepe calitățile lor de dulce sau amar. După ospăț, friptura cea mai gustoasă se refuză, o prăjitură însă nu.

VI. Senzațiile olfactice. — *Organul corporal* al simțului mirosului e *nasul*. În membrana ce căptușește fosele lui se află ramificat, mai ales către fund, capul periferic al nervului olfactic.

Obiectele ce impresionează acest nerv sunt numai sub formă de gaz și toate au mare afinitate pentru oxigen cu care se combină în fosele nasale spre a putea produce senzații de miros. Dacă oxigenul lipsește, senzațiile nu se produc. De aci se vede că și simțul mirosului merită numele de simț *chimic*, ca și acel al gustului.

Senzațiile olfactice, distinse de conștiința noastră, n'au nume particular în limbă; le numim după numele obiectului care le provoacă: miros de lămâiță, de trandafir, etc. Și ele se împart în olfactice propriu zise și improprii. Acelea sunt senzații de miros plăcut și neplăcut, de diferite nuanțe. Cele improprii sunt compuse din olfactice și tactile, precum e mirosul picant produs de amoniac.

Puterea de distingere a nervului olfactic este foarte mare; o cantitate de excitație cât de mică devine perceptibilă. Așa 2 milionimi dintr'un miligram de mosc se fac sensibile simțului odoratului, cu toate că existența lor nu se poate descoperi prin nici un alt mijloc, prin nici o reacțiune. De aceea

se zice de un om, care vede și înțelege lucrurile de departe, după puține elemente și manifestări, că are „miros fin”.

VII. Senzațiile musculare.— Din funcțiunile organelor motore, și anume ale mușchilor, rezultă două feluri de efecte psihice:

a) Senzațiile cari depind de *condiția organică* a mușchilor, ex. senzațiile de oboseală, sfâșiere, tăcere, arsură, spasme. Acestea au un caracter *pasiv* și se produc fiziologicește prin escităriile particulare, provenite din natura stării mușchiului, asupra nervilor sensibili aflători în mușchiu.

b) De un caracter *activ*, de mișcare, sunt cele produse cu ocazia *contractării* voluntare a mușchiului, sub impulsia unui curent nervos venit dela centru.

În senzațiile provocate de activitatea musculară distingem prin conștiință următoarele momente:

1. *Gradul de contractare musculară, prin urmare cantitatea de forță, de energie cheltuită de noi, pentru învingerea unei rezistențe obiective, din afară, și care se manifestă în: greutate, tensiune sau presiune, tracțiune, pulsiune sau împingere.* Aprecierea relativă a acestui grad se face sau numai momentan și trecător, sau permanent, pe baza unui termen de măsură rămas fix în conștiință, în memorie. Așa, cafele de cofetari și de brutari, apreciază din memorie, după o unitate de măsură constantă și prezentă în conștiința lor, gradul de densitate necesar unei paste; persoanele ocupate cu măsurarea greutăților câștigă deprinderea de a cunoaște, prin conștiința gradului de tensiune, de presiune sau

contractie musculară, greutatea relativă a obiectelor: așa măcelării, impiegații poștali, etc.

2. *Aprecierea duratei sau continuării unui efort*, fie sub o formă de mișcare sau dinamică (tracțiunea, propulsiunea), fie sub formă statică (tensiunea). Distingem prin conștiință dacă o contractare musculară a ținut mai mult de cât alta și aproximativ cât a ținut. Și aici măsurarea poate fi de două feluri: sau relativă și temporară, pentru momentul de față, atunci când se compară două durate succesive de contractie și se declară care e mai mare; sau absolută, permanentă, când s'a câștigat prin exercițiu oarecum o unitate de măsură fixă, cu care se compară și se măsoară celelalte durate.

3. *Aprecierea repeziciunii* cu care se face mișcarea sau contractia musculară este un element distinct de conștiință, alătura cu acela al conștiinței gradului de forță cheltuită și alătura cu conștiința duratei efortului.

Ea ne ajută la *aprecierea distanței*, tot așa de bine ca și conștiința duratei senzației. Distanța va fi cu atât mai lungă cu cât se va parcurge, într'o unitate de timp dată, cu o *iușeală* mai mare; după cum eră cu atât mai lungă cu cât se parcurgea, cu o unitate de iușeală dată, într'un timp mai îndelungat.

Alte senzații caracteristice în legătură cu simțul muscular. Muschii sunt organul specific esențial al senzațiilor de mișcare. Pe lângă mușchi mai trebuie să se considere și *tendonale, articulațiile și oasele*. Din combinarea, în diferite proporții, a datelor censoredale venite dela toate aceste organe, rezultă întregul simț al mișcării sau *le neștezic*, cu diferitele lui moduri de manifestare, între cari se poate notă formele cunoscute sub numele de „simțul atitudinii”, „simțul echilibrului”, „simțul orientării”.

Importanța senzațiilor musculare ca elemente de cunoaștere.— Posibilității de a distinge gradul de continuare al unei senzații se datorește *formarea ideii de timp și evaluarea lui.*

Conștiința continuării unei senzații de mișcare constituie asemenea unul și cel mai esențial din factorii *ideii de spațiu sau de extensiune.* Ea, singură, numai dă ideea de întindere *liniară* prin conștiința cantității de forță cheltuită; în colaborarea însă cu senzațiile *tactile*, măsoară *distanța, suprafața, volumul, forma, mărimea*, deci ne dă toate elementele ce constituiesc *ideea de spațiu.* Astfel, dacă închidem ochii și plimbăm brațul în spațiu, conștiința duratei mișcării sau a efortului cheltuit pentru ea măsoară întinderea *liniară*, fără idee precisă de distanță. Aceasta se câștigă când intervin senzațiile *tactile*, când bunăoară mâna atinge în dreapta, la plecare, și în stânga la ajungere, câte un obstacol, care simbolizează în conștiința noastră limitele, extremitățile *liniei* parcurse; se face posibilă astfel aprecierea *distanței*, prin închiderea *liniei* în părțile indicate de senzațiile *tactile.* Tot așa se ajută senzațiile musculare cu cele *tactile*, în constatarea *mărimii, suprafeței*, etc., mai puțin în a *formeii.*

Ar fi destul cele notate până aici, spre a vedea *importanța senzațiilor musculare ca elemente de cunoaștere a lumii.* Două din ideile cele mai însemnate ale experienței și cunoașterii, adică *ideea de timp* și cea de *spațiu*, se obțin cu ajutorul mai ales și aproape special al senzațiilor musculare, sau al acestora unite cu cele *tactile.* Dar, afară de aceasta, senzațiile musculare sunt în stare, mai mult decât celelalte senzații, venite de la celelalte simțuri, a ne da

ideia și a ne convinge de **existența unei lumi afară din noi**, estinse în spațiu. *Rezistența* ce încercăm în mișcările, în desfășurarea energiei noastre, din partea unei forțe exterioare, face să se nască în conștiința noastră adâncă credință, că, pe lângă *eul* nostru, mai există *ceva* de sine stătător, independent de noi, în univers, *non-eul* material, lumea obiectivă. Senzațiile venite prin celelalte simțuri ne-ar putea mai de grabă înșelă; tonurile, mirosurile, datele vizuale, ar putea fi niște păreri ale noastre fără motiv obiectiv, fără cauză exterioară. Și ca să le constatăm obiectivitatea, recurgem la senzațiile musculare ajutate de cele tactile: pipăim, apăsăm, împingem, etc. *Rezistența*, opusă din afară forței cheltuite de organismul nostru, ne convinge atunci de existența cauzelor obiective ale acestor senzații.

VIII. Senzațiile organice.—Cenestezia. *Senzații organice* se numesc acelea cari se produc din stările diferitelor organe; ele își iau nume particulare după acele părți ale corpului sau după acele organe de unde provin. Astfel avem senzații organice ale mușchilor, precum senzații de oboseală, de rupere, tăietură, înțepare; senzații organice ale nervilor, precum dureri nervoase, oboseală nervoasă, uritul; senzațiile organice ale circulației și nutriției, precum cele provenite din respirarea unui aer curat, răcoritor, senzația sufocării; apoi cele relative la stările organice ale canalului alimentar, precum e greața.

Senzațiile organice se mai cunosc și sub denumirea de *senzații intime*, căci excitația, ce impresionează nervii sensibili respectivi, se găsește înăun-

trul organismului, pe când la senzațiile zise *externe*, precum auzul, văzul, etc., excitația ce atinge nervul sensibil, vine din afară. Acestea orientează asupra mediului înconjurător; cele interne asupra modului de a fi al organelor corpului.

Aceste senzații, deși în mare parte greu de distins și de localizat prin conștiință (de oarce sunt permanente și au venit în conștiință totdeauna împreună, de când a început viața organică), totuși au mare influență asupra dispozițiilor noastre sufletești. Ele constituiesc *cenestezia*, adică starea afectivă generală buna sau rea a dispoziției ce nu se datorește unor circumstanțe exterioare determinate sau unor cauze morale anumite, ci vine din modul de funcționare și din modul de a fi al organelor noastre corporale.

Senzațiile organice, constituiesc, afară de aceasta, unitatea și permanența personalității, precum și a temperamentului nostru, prin permanența și constanța lor. Când ele se schimbă, când se alterează, se schimbă și se alterează și personalitatea noastră: așa încât cineva poate ajunge a se crede că este un altul, adică să-și *ateneze* personalitatea sa proprie, numai din cauză că senzațiile lui organice devin *alte* (Alienație).

Compoziția senzațiilor simple

Conștiința ne arată senzațiile ca simple. Cu toate acestea *un sunet*, arătat ca simplu de conștiință, în realitate e rezultatul *sintezei* mai multor *elemente acustice*. Un sunet muzical, o notă, se poate considera astfel ca o armonie fiind compusă din consunarea în acord a unei note fundamentale împreună cu mai multe note accesorii (vezi senzațiile auditive).

Tot așa se pot considera și senzațiile vizuale, bunioară cele de culoare, ca sinteza a două elemente, unul *cromatic* și altul *acromatic*. După cum predomină cel dintâiu sau cel de al doilea, culoarea se prezintă mai deschisă, mai stearsă sau mai închisă, mai concentrată.

Asemenea în senzațiile gustative, ca cele de ardelat, aus

tringent, etc. s'a văzut o combinație de elemente gustative propriu zise și elemente tactile; după cum în cele olfactice picante s'au găsit elemente olfactice propriu zise și un element tactil.

Raportul cantitativ dintre senzații și excitații.

Pragul și maximul excitației. Legea lui Weber și a lui Fechner. Intensitatea senzațiilor variază de regulă proporțional cu intensitatea excitațiilor, în oarecare limite și după niște legi anumite.

Limita inferioară a excitațiilor, dela care în jos nu le mai răspund în noi nici o senzație, se numește *pragul excitației*; cea superioară, de la care în sus nu mai corespunde nici o creștere în senzație, și se începe chiar distrugerea organului, se numește *înălțimea excitației*. Așa s. e. limita maximă a excitației pentru senzațiile auditive este de 38.000 vibrații pe secundă.

Pragul excitației s'a determinat prin experiență și s'a găsit pentru fiecare categorie de senzații câte unul deosebit.

Pentru *tact*, limita minimă a excitației, care abia începe a fi perceptibilă este o presiune dela 0,002—0,05 gr. pentru *sîmțul temperaturii*: $\frac{1}{3}^{\circ}$ C, când temperatura pielei ar fi de $12,4^{\circ}$ C. pentru *senzațiile musculare*: o contracție musculară de 0,004 mm.; pentru *senzațiile auditive*: sgomotul făcut de o bombiță de șoc de 1 mgr. căzând pe o suprafață de sticlă dela o înălțime de 1 mm.; pentru *senzațiile vizuale de lumină*: o lumină sau o excitate de lumină de 300 ori mai slabă decât cea a lunci pline.

Între acest prag și maximul excitațiilor, *senzațiile cresc în raport cu creșterea excitațiilor*, dar nu în raporturi regulate și simple. Dacă excitațiunea se face de două ori mai puternică, senzația nu devine de

două ori mai intensă. Această întârziere de creștere a senzației, față cu creșterea excitației, este o lege psihofiziologică, numită *legea lui Weber*. După cercetări experimentale, Weber formulă regula că raportul excitației inițiale și excitației adiționale este statornică pentru un anumit fel de senzații.

Bunioară spre a obține un grad de senzație, perceptibil ca fiind imediat mai mare decât acela al senzației precedente, trebuie, pentru senzațiile tactile, de temperatură și auditive, să crească excitația cu $\frac{1}{2}$ din intensitatea ei anterioară, iar pentru senzațiile musculare cu $\frac{1}{180}$ și pentru cele vizuale cu $\frac{1}{100}$.

Fechner a voit să găsească o lege relativ mai simplă, după care ar crește senzațiile corespunzătoare cu creșterea excitației. Astfel, după el, *excitațiile cresc în progresiune geometrică, pe când senzațiile cresc în progresiune aritmetică, adică pentru excitațiile de o intensitate de 1, 10, 100 etc., au să aibă senzații de o intensitate de 1, 2, 3, etc.* Sau, în alți termeni: *senzația crește cu logaritmul excitației*, — legea psiho-fizică, a cărei pretenție de a măsură senzația cu aceeași precizie matematică ce se aplică fenomenului fizic, s'a constatat ca fiind cu totul arbitrară.

Legea lui Weber nu e generală pentru toate senzațiile; nu s'a putut constata la cele gustative și olfactive. Afară de aceasta, nu este exactă în termeni matematici precizi și nu trebuie considerată numai ca *aproximativ* adevărată: pe lângă faptul că senzația să crească trebuie să crească într'un grad cât de puțin, excitația trebuie să crească și cu cât mai mult mai mare, și cu cât mai

terea, cu atât trebuie un grad și mai mare de excitație, spre a putea percepe o senzație nouă, de un grad imediat superior.

REPREZENTARILE SAU IMAGINILE.

Prezențațiile sau senzațiile devin *reprezentări* sau *imagini*, când ne revin în conștiință fără să fie de față obiectul exterior sau excitația ce le-a produs, ci din alte cauze. Această revenire în conștiință însemnează că datele psihice corespunzătoare senzațiilor nu dispar din noi, odată cu încetarea acțiunii cauzelor ce le-au produs, ci rămân și se păstrează în organismul nostru psihofizic, sub o formă sau alta, și pot, în unele împrejurări, să revină în conștiință, adică se pot reîmprospăta, reproduce. Aceste reproduceri, aceste *reprezentări* sau imagini sunt însă mai slabe, n'au intensitatea primitivă a prezențațiilor corespunzătoare, nici însemnarea realității lor obiective.

Importanța lor pentru viața sufletească este mare. Ele constituiesc fondul vieții interne, din care se plăsmuiesc visurile în timpul somnului și reveriile în timpul vegherii, și tot materialul bogat de imagini, când închidem ochii în liniștea singurătății, și ne plimbăm mintea la scenele trăite, și *depărlate* în timp și în spațiu. Cu ele se servește spiritul să conceapă idei, și imaginația ca să creeze.

Variații în gradul de reproductibilitate mintală. —

Toate prezențațiile, venite dela toate simțurile, au într'un grad oarecare această proprietate a reproductibilității mintale sau a reviviscentei. Dar

gradul reproductibilității nu este egal pentru toate senzațiile. Așa senzațiile *vizuale* sunt, în genere, ce e ce se reproduc mai ușor și totdeauna mai exact. Cele *auditive* vin în al doilea rând. Când ne gândim la o persoană cunoscută, ceea ce ne vine mai întâiu în minte și mai precis este chipul, înfățișarea exterioară, fizionomia ei, adică elementul psihic de natură vizuală. Apoi ne vine în minte, în al doilea plan, nu așa de viu și precis, vocea, elementul psihic de natură auditivă.

Prezențațiile venite dela celalte simțuri: cele tactile, de temperatură, musculare, etc., sunt mai puțin și mai greu reproductibile. Când ne gândim d. e. la o portocală, culoarea și forma ei ne vin îndată, în minte. Mai anevoie ne putem înprospăta cu vivacitate senzațiile tactile ce am obținut din contactul cu portocala, precum și cele gustative și olfactive. Reprezentarea vie a acestor senzații inferioare este mai rară, dar nu imposibilă. Cele mai puțin reproductibile dintre toate senzațiile sunt cele *organice*: foamea, setea, oboseala. Când suntem sătui, nu ne putem înprospăta în nunte starea sufletească ce aveam, când ne eră foame. De aceea, poate, „sătutul nu crede la flămând”.

Dintre diferitele senzații ce am încercat, când am luat parte la un ospăț, acelea care revin mai anevoie, dacă revin, în minte, sunt cele de sațietate, când ne-am sculat dela masă; cele de apetit, de mai înainte de a ne fi așezat la ospăț; gustul particular al diferitelor feluri de bucate sau de vinuri; mirosurile, temperatura. Știm în general: că aveam sau nu poftă de mâncare; că ne-am săturat ori nu; că bucatele au fost mu'te și bune, sau din contră; că

era cald în cameră sau răcoare, etc. ; dar senzațiile proprii, determinate și concrete, ce corespund acestor termeni, nu reînviază în spiritul nostru, așa cum reînviază, ca suveniri clare dela acel ospăț, bunioară, melodiile cântate de muzică, accentul vocii unui commesean, sau aranjamentul sălii, ordinea persoanelor, culorile costumelor, chipurile vecinilor, florile ce împodobiau masa.

Gradul reproductibilității senzațiilor pare a sta în raport cu utilitatea lor ; cu valoarea lor biologică.

Nu numai senzațiile se reproduc, în grad diferit, ci și *emoțiile*, și atunci avem reprezentări sau imagini *afective*. Unele stări afective se reproduc însă așa de greu și așa de puțin, că reproducerea lor se reduce la o simplă amintire a faptului că le-am avut. O durere de dinți, orât de grozavă ar fi fost, n' o putem face să revină în conștiință. Aceasta, și alte considerații au făcut pe unii psihologi să tăgăduiască existența imaginilor afective (W. JAMES). Sunt destule alte cazuri, însă, în care emoțiile trecute revin cu mare putere de viață. Un suvenir dela o ființă iubită care a murit, readeșteaptă dureri adânci care ne mișcă până la lacrimi.

Tipurile intelectuale: *vizual, auditiv, motor.* ---

Nu toți oamenii au egală putere de a-și reproduce în minte diferitele senzații... Unii sunt mai în stare a-și aminti sunetele, alții senzațiile vizuale, alții mișcările. Da aci trei *tipuri intelectuale* mai importante. Cei dintâi alcătuiesc *tipul auditiv*, cei dealdoilea *tipul vizual*, cei dealtreilea *tipul motor*.

Pentru determinarea tipului intelectual, se poate face următorul experiment. Scriem pe un tablou un

număr de litere, despărțite în careuri, și le citim tare cuiva, sau mai multor persoane, arătând pe rând literele citite. După ce a stat tabloul înaintea lor câteva minute, îl depărtăm și le cerem a reproduce *din memorie* literele pe rând și a observa în acelaș timp mijlocul de care s'au servit în reproducere. Cine își aduce aminte de litere, urmărind cu mintea tabloul, ca și cum l-ar vedea înaintea lui aparține *tipului vizual*; cine își aduce aminte de numele literilor, ca și cum le-ar auzi citite din nou, și le reproduce ajutat de acest mijloc, este *tip auditiv* cine repetă încet, în minte, articulația necesară pentru *pronunțarea* numelui acelor litere, făcând ușor mișcărilor corespunzătoare, e din cei cu *tipul motor*.

P E R C E P T I A .

Prezentările și reprezentările, de cari a fost vorba mai mult până aici, se numesc *simple* ca produse particulare și elementare ale atingerii lumii exterioare cu unul din simțurile noastre. Astfel culoarea, sunetul, sunt produse psihice datorite fiecare *unui singur* simț determinat. Cauzele cari produc însă aceste senzații simple, nu se găsesc izolate în natură ci experiența ni le arată totdeauna mai multe unite la un loc, și anume într'un număr indefinit de combinații deosebite dând astfel naștere la atâtea asociații de prezentări variate: auditive, vizuale, tactile musculare, olfactive etc. Astfel că senzațiile ca elemente psihice de cunoaștere, sunt drept vorbind niște abstracții ale minții, la care recurge studiul științific al vieții sufletești, spre a-i pătrunde na-

tura complexă. De fapt orice obiect dă naștere, prin prezentarea sa, la *mai multe senzații de odă*. Acele senzații sunt legate între ele astfel că formează o *unilate*, anume aceea a lucrului considerat. O floare ne dă senzațiile de culoare, de miros, greutate, formă, etc.; toate unite la un loc, într'un singur tot, alcătuiesc însuși corpul observat.

Această sinteză de prezentări simple constituie *percepția*. Prin percepție cunoaștem astfel *un obiect*, din care senzația ne făcea să cunoaștem numai o calitate izolată.

Percepția, din cauza ajutorului ce-i vine dela unirea mai multor senzații simple, implică în sine *cunoașterea și localizarea cauzelor obiective cari au produs-o*. Senzația, ca atare, rămâne cu totul subiectivă; nu se raportează prin sine însăși la cauza ei. Un copil mic, când vede pentru prima oară lumina nu știe de unde vine această senzație, n'o exteriorizează și n'o atribuie soarelui or *lumânării* sau *lămpii*.

Senzațiile, în mintea lui, nu s'au legat încă între ele pentru a forma *grupuri* corespunzătoare lucrurilor; sunt încă simple, nu compuse. Numai după ce a constatat, prin dese observații, că acel obiect din fața lui (lumânarea) întrunește în sine, la un loc, într'o unitate, cauza mai multor excitații diferite; după ce a văzut că acolo e cauza colectivă a unor anumite senzații de formă, greutate, culoare, temperatură și *de lumină*, numai atunci învață el a atribui, atât această senzație de lumină, cât și celelalte, unui obiect determinat afară din el, învață adică a raporta la niște cauze, a localiza, a exterioriza, deci *a percepe*.

Percepția presupune astfel formată ideea de obiecte exterioare, căci raportează fiecare prezentare la un obiect determinat afară de noi; ea presupune, și mai general, ideea existenței unui *ceva* deosebit de noi, deosebit de *eul* nostru și afară de noi. Numai astfel, când se naște, în urmă, o prezentare în noi, putem să o atribuim unui obiect determinat constituit din sinteza mai multor senzații, între cari intră și cea particulară ce i se atribuie prin percepție.

În percepție ca și în senzație, excitația obiectivă este prezentă; dar în senzație cuprinsul acestei excitații este *simplu*; în percepție este mai mult sau mai puțin *compus*: conține, pe lângă elementul prezentativ simplu, care se percepe, și unul sau mai multe elemente *reprezentative*, cari însoțesc și fac posibil actul perceperii. Vedem la un clopoțel mișcându-se limba, și sunetul ce auzim îl interpretăm zicând: „clopotul sună”; în acest act psihic întreg avem elemente prezentative: sunetul pe care îl auzim, culoarea, lumina și umbra clopoțelului, pe care-l vedem; dar, pe lângă elementele prezentative, mai găsim în conștiință și altele ce nu ne sunt date în în *acel* moment de simțuri: găsim, bunăoară, forma, mărimea, conturul, greutatea, netezimea, răceala metalului din care e alcătuit clopoțelul. Acestea nu ne sunt date nici de simțul vederii, nici de al auzului. El au fost câștigat prin tact și simțul muscular ce *nu funcționează* în *acel* minut. Datele acestor simțuri se redecaptă ca *reprezentări* în *acel* moment și se combină cu elementele prezentative într'un tot. De aceea, curentul nervos provocat de excitația exterioară în actul perceperii, este relativ mai voluminos și cu o traectorie cerebrală mai amplă decât în senzație.

O fază mai înaintată de percepție, bazată și mai

mult pe date, luate din amintirea experiențelor trecute, este când numai văzând un clopot, fără să-l auzim sunând, zicem că percepem un clopot. În mintea noastră se deșteaptă atunci și scopul la care servește acel obiect a cărui formă o vedem, deci o interpretare, o gândire, un element mai abstract, mai ideal, adăugat la cel sensorial și reprezentativ. În percepție intră astfel, adesea și *idei* ca element constitutiv. Perceperea depărtării unui obiect sau unui sunet e un alt exemplu de acest fapt.

Uneori, elementul reprezentativ al percepției, asociat cu cel sensorial datorit excitației actuale, deși de ordinul mai slab prin natură, devine elementul dominant al stării de conștiință percepționale și lasă în umbră senzația cu care constituie împreună percepția integrală. Vocea unui om cunoscut, pe care nu-l vedem, deșteaptă cu atâta putere celelalte elemente constitutive ale ființei lui, sub formă reprezentativă, chipul, gesturile, apucăturile, caracterul lui, încât suntem stăpâniți de efectul lor asupra noastră până la emoție, plăcută sau neplăcută, și ne stau în minte cu o intensitate care întrece cu mult pe a senzației auditive cauzate de vocea lui. Aceasta, deși actuală, se reduce la un simplu semn trecător al unei realități care, deși din domeniul amintirii, îi ia locul în planul întâiu al conștiinței.

Datele percepției, ca și ale senzației, au proprietatea reproductibilității, devin *reprezentări, imagini*. Un obiect perceput când era de față, lucrând ca o excitație asupra mai multor simțuri, ne revine în minte și fără să fie de față.

Imaginile obiectelor, în prima lor fază, au ca-

racterul realității individuale, concrete. Cu timpul repetându-se experiența perceperii aceluiași obiect în diferite situații și împrejurări, se formează în spirit o imagină mai *generală*, formată din trăsăturile mai însemnate și mai statornice ale lucrurilor. Copilul își recunoaște pe tatăl său și cânele pe stăpânul său, fie că e culcat sau în picioare, cu pălăria în cap or cu capul gol, pe baza unei *imagini generice* ce și-au format în spirit despre ființa lui, prin contopirea diverselor *imagini individuale* concrete în una mai generală.

Imaginile evoluiază și mai departe în sensul generalității, formând din mai multe imagini generice ale mai multor indivizi, una și mai generică a *omului*, după care se recunoaște ființa omenească, privită ca atare, indiferent de mărimea, grosimea, înălțimea etc. ei. Astfel se ajunge la *ideia* de om.

X Condițiile și variația perceptibilității. — Față cu aceeași escitație, felul și gradul perceperii variază:

1. *După structura organică a speței.* Ce percepții tactile or fi având cetaceele sau animalele cu învâliș tare, ca țestoasele, când sunt atinse de un corp cu o forță obișnuită nouă? Poate s'or fi asemănând cu acelea ce am avea noi, când am pipăi un corp cu vârful bastonului sau cu piciorul încălțat. Să se compare însă puterea perceptibilității olfactice a cânelui cu a noastră. Acolo unde o escitație stă, la noi, sub pragul conștiinței, rămânând neperceptută, la câni dă senzații hotărâte și tari.

2. *După structura organică individuală.* Să ne gândim, bunăoară, la impresia, ce fac asupra sălbaticilor escitațiile auditive, vizuale etc., de un grad

imperceptibil pentru simțurile noastre. Sălbatecul, punând urechea la pământ, poate distinge un sgomot ce vine de departe, ba și felul cauzei ce-l produce, dacă e o caravană, un animal, etc. ; poate vedea acolo, unde ochiul europeanului nu reușește a zări nimic ; poate cunoaște după miros diferitele naționalități din Europa, cari au trecut pe la ei ; poate urmări, în miezul nopții, o caravană la o distanță dela care nu se aude nici un zgomot, numai simțind cu piciorul urmele vibrațiilor lăsate pe pământ în trecerea ei.

3. După starea organică a aceluiaș individ, în diferite împrejurări, după cum se află în hiperestezie, stare de sensibilitate exagerată, sau, din contra, în anestezie, lipsă de sensibilitate.

4. După structura organului sau a părții din organul afectat, la acelaș individ (v. *sensițiile lacrimale*.)

5. După cum escitația se dă treptat sau deodată (Vezi exemple la *sensițiile de temperatură*).

6. O escitație mică poate fi mai ușor percepută, când a fost urmărită neconținut în descreșterea ei treptată. Să urmărim cu ochii o pasăre în sborul ei și vom putea s'o vedem încă destul de sus și de departe, unde n'am reuși să o zărim, dacă ni s'ar arăta dela început de odată, la acea distanță.

7. Dacă o escitație se exercită *constant și uniform* asupra noastră, scade în efect și devine cu timpul imperceptibilă.

8. Mișcarea face să crească sensibilitatea. Când stăm mai mult timp în o baie caldă, la o temperatură constantă, nu mai apercipem gradul căldurii ea la început ; dacă ne mișcăm însă în ea, escitația

calorică se simte din nou. Ca să pipăim mai bine o stofă, mișcăm vârful degetelor asupra ei.

9. *Exercițiul* rafinează puterea de percepere și de discriminație. Laura Bridgman, care era și oarbă și surdo-mută, fusese nevoită să-și exercite simțul tactului în așa grad, încât recunoaștea după un an mâna unei persoane cu care dăduse mâna o singură dată.

10. Dacă două escitații, de grad diferit, se exercită în acelaș timp asupra noastră, cea mai slabă nu se percepe, cu toate că ar fi de un grad suficient spre a-și face efectul, când ar lucra izolat. Astfel, punând o mână într'un vas cu apă călduță și o mână într'un vas cu apă mai caldă, atenția noastră este sollicitată de aceasta din urmă.

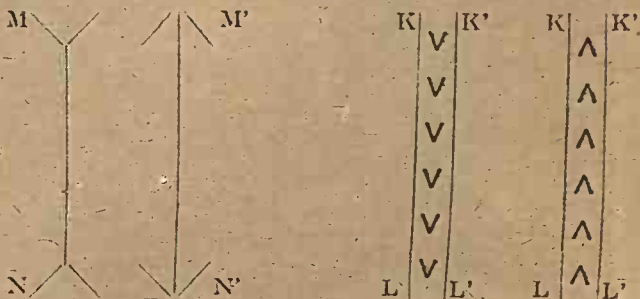
În genere escitațiile, cari isbesc acelaș organ sensorial, se percep mai deslușit când vin *succesiv*, decât dacă vin simultan. Atingând succesiv pielea cu cele două vârfuli ale compasului, se disting imediat cele două înțepături deosebite; atingând *deodată* cu amândouă vârfulurile, se poate să nu se perceapă decât o singură înțepătură, dacă vârfulurile nu sunt destul de depărtate unul de altul. Două gusturi deodată se apreciază anevoie, ca și două mirosuri deodată.

X

ILUZIA ȘI HALUCINATIA

Când o escitație din afară nu produce efectul său obișnuit, ci dă naștere unui product psihic care, de regulă, corespunde altei escitații obiective, cu toate că dealminteri omul e în stare normală, se naște *iluzia*; iar când unei senzații nu-i corespunde în

tele însemnate, când omul are multe emoțiuni, când se produc în el multe stări sufletești, timpul se pare foarte lung. Să se compare o zi de examen cu una de vacanță. Ce lungi par zilele și anii pentru copii! Ce scurte pentru bătrâni, cărora li se întâmplă așa de puține lucruri noi.

Un alt caz de iluzie este inegalitatea liniilor MN și M'N', cari sunt totuși perfect egale, precum și convergența liniilor KL și K'L', cari totuși sunt paralele.

Predispoziția și așteptarea—cari se reduc la cauza de care vorbim la punctul 2—joacă un rol principal în producerea iluziilor: ele ne fac a lua aproape orice obiect, orice fenomen, drept obiectul sau fenomenul ce așteptăm să vină ori să se producă. Un funcționar, care supravghiea desgroparea unui sicriu, zicea că simte mirosul cadavrului descompus, cu toate că sicriul s'a găsit în urmă gol. Prestidigitatorii datoresc efectele lor în mare parte acestei cauze. Ei spun de mai înainte ce au să vadă spectatorii, și aceștia cred uncori că văd în adevăr

lucrul povestit și așteptat. De aceea e foarte adevărat că: „Strigoii nu vin decât la cei cari îi așteaptă”.

Sub *impériul unei pasiuni* suntem de asemenea supuși iluziei, de oarece pasiunea ne predispune a vedea lucrurile în conformitate cu dânsa.

Fiecare simț are iluziile sale. Iluziile unuia se controlează și se corectează de celalalt, mai ales, în ultima instanță, de simțul tactil și muscular. Cu toate acestea, chiar simțul muscular e supus la iluziuni. Fără a mai aminti cazurile explicabile prin alterări ocazionale sau mai durabile, precum ar fi cele provocate de întrebuițarea hașișului, opiului, alcoolului 1), sau isvorâte din deranjări nervoase 2), chiar în cazuri normale se produc iluzii de mișcare în anumite împrejurări. Dacă d. e. se ține un vas cu mercuriu în mână și se lasă a se scurge mercuriul, mâna se pare că se ridică în sus: o iluziune de senzații musculare 3).

2. **Halucinația** provine din excitațiile interne, făcute asupra sistemului nervos central, pe când în iluzie excitațiile veneau din afară. Cauzele excitante pot fi: circulația sângelui, alcoolicele, narcoticele, slăbiciuni nervoase provenite din nutrițiune

1) Quencey în „Rêves d'un mangeur d'opium” relatează iluziile sale provocate de opium. Spațiul se lărgea la infinit, clădirile și lucrurile i se păreau colosale.

2) Unui nevropat i se părea că picioarele i se mișcă printr'un rezort strein voinței sale, par'că n'ar fi fost ale lui. Altui bolnav, când călca, i se părea că pământul nu-i opune rezistență; se simțea ușor, ca și cum n'ar atinge pământul. Altul când închidea ochii, credea că zboară în aer: uneori i se părea că brațele, picioarele, capul se despărțiau de corp și se împrăștiu în diferite direcțiuni. (Vezi H. Beaunis „Les Sensations internes”, p. 144).

3) Alte cazuri vezi Beaunis op. cit p. 143—144.

insuficientă. Toate acestea provoacă în nervi, și anume în regiunea lor centrală, mișcări ce deșteaptă imaginile speciale corespunzătoare.

Deși numai niște simple stări reprezentative sau imagini, cari prin natura lor sunt mai slabe decât senzațiile, ele sunt, în cazul halucinației, atât de puternice, încât sunt luate drept adevărate senzații sau percepții, cari sunt cauzate de existența excitațiilor unor obiecte din afară. Omul crede atunci în prezența reală a lucrurilor corespunzătoare imaginii subiective.

Halucinațiile nu sunt numai de vedere și de auz, ci și de gust, de tact, etc. ; dar acestea mai rar.

Unii au conștiință de natura halucinatoare a prezențaiilor lor, dar nu le pot înlătura.

Felul halucinațiilor îl determină coprinsul de mai înainte existent al vieții psihice. Vedeniile, arătările își găsesc explicația aici. Corpul de reprezentări relative d. e. la lumea supranaturală, la îngeri, sfinți, strigoi, când se produce o prea mare excitație subiectivă prin concentrare de gândire sau prin abținere dietetică de tot felul, își preoctrinează în afară productul său psihic, obiectul preocupăției sale, și astfel se produce vedenia, arătarea — o halucinație.

VISELE ȘI NĒBUNIA

1. **Visele** sunt niște halucinații (sau uneori iluzii) în somn, lipsite, de regulă, de conștiința naturii lor de halucinație. Rar se întâmplă în vis să știm că visăm, dar se întâmplă și aceasta câte o dată.

Excitația centrală care dă naștere viselor — circu-

lația sângelui și procesul de asimilare și desasimilare în encefal — e mai slabă decât la halucinațiile omului deștept ; căci, în cazul din urmă, ea trebuie să poată învinge forța escitațiilor lunii reale venite prin totalitatea simțurilor și percepțiilor.

După denumirea *viselor*, se vede că elementul *pre-dominant* în ele este *viziunea*, adică halucinații relative la simțul văzului.

Felul conținutului viselor variază: 1) după starea organică sau după cenestesia individului, 2) după natura escitațiilor exterioare, 3) după coprinsul de reprezentări sau de idei câștigate de mai înainte prin experiență și 4) după sentimentul dominant din timpul zilei sau somnului.

1. *După starea organică.*— Când dormim cu fața în sus, cu stomacul încărcat, cu o greutate pe piept, ni se produce de ordinar un vis greu, *coșmarul*: suntem urmăriți și nu putem fugi ; voim să cerem ajutor și nu putem striga, etc.— Organul care n'a funcționat în destul sau de multă vreme, procură adesea visului idei relative la funcția lui. „Cui e foame, codri visează”.

2. *După natura escitației.*— Când auzi în somn o muzică, adesea ți se produce un vis în care intră în combinație și elementele sonore.

În cazul acesta, de multe ori fantezia mărește excitația, o transformă, o exagerează. Puțină apă stropită pe fruntea cuiva, poate să-i sugereze un vis ce-l face a se crede în primejdie, gata să se înnece ; o floare apropiată de nasul lui, poate să-l facă să viseze că se află într'o grădină.

3. *Coprinsul de reprezentări sau de idei condiționează asemenea visul.*— Astfel un om fără învăță-

tură nu se va visa desigur deslegând probleme de geometrie ori de filosofie, va visa lucruri relative la ocupația și la modul lui de traiu. **Sergi**, un psiholog italian, spune că după ce s'a gândit mai multe zile asupra unei probleme psihologice, a visat o soluție despre ea. În vise lucrează astfel și *inconștientul*, care, de multe ori, în timpul somnului, dă rezultatul activității sale sau cuprinsul său de imagini. Uneori visăm persoane necunoscute. Acestea, sau le-am văzut vreodată, și impresia lor, păstrată inconștient în noi, se deșteaptă în vis; ori s'au format pr'n combinarea elementelor obținute din observarea mai multor oameni. Alteori deslegăm în vis chestiuni, probleme; întreținem discuții și încă într'un mod destul de original. Fiecare persoană ne apare atunci în discuție și în acțiune cu personalitatea ei caracteristică, întocmai ca într'o dramă, la teatru.

4. *Un sentiment predominant* face să se atragă și să se combine diferitele reprezentări ce stau în legătură cu el, dând naștere unui vis, care, din această cauză, s'a numit *liric*. Un exemplu de acest soi de vise îl dă **James Sully** ¹⁾. O fetiță de vreo 4 ani călătorea cu părinții săi în Elveția. În treacăt, vizită Strasburgul, unde auzi bătând celebrul ceasornic colosal *Münster*, care face să apară chipuri mari de apostoli arătând ora: un cocoș ce bate din aripi și cântă, și alte figuri în mișcare. Ajungând în Elveția, vede lanțuri de munți uriași acoperiți cu zăpadă. Într'o dimineață povestește un vis: că era pe

1) În scrierea sa „*Iluziile*”, tradusă (din engelezește) și în franțuzește.

munți de zăpadă și d'acolo s'a dus și s'a plimbat prin cer, unde a văzut lucruri minunat de frumoase, întocmai ca figurile de pe ceasornic. În acest vis s'a unit între ele diferite lucruri ce au produs asupra fetei cam *aceleași sentimente de admirație*: ceasornicul cu imaginile apostolilor, cerul, munții.

În vis, atenția nestăpânind spiritul, ideile curg liber, după asociațiile lor de mai înainte, sau se combină în voia lor.

Imaginile din visuri pot uneori să fie urmate și de acțiuni, de mișcări, de manifestări externe. Atunci avem *somnambulismul* și vorbirea în somn, *somnilocvul*. Cazurile acestea sunt mai rare, și presupun o supraexcitație nervoasă neobișnuită.

2. **Nebunia.** Dacă aceste acțiuni, manifestări și mișcări pe baza halucinației s'ar face în stare de veghere, am avea *nebunia*. Nebunul visează deștept, ziua namiaza mare.

Cauzele nebuniei sunt ocazionale și ereditare. Celo dintâiu sunt sau somatice (corporale) sau psihice.

a) *Cauzele somatice*: loviri la craniu, leziuni cerebrale, deranjări nervoase, viscerale, congestii cerebrale, paraziți în organism, perdele prea multă de sânge, excesele, alcoolismul, narcoticele, etc.

b) *Cauze psihice*: mâhnirea, durerea, spaima, fanatismul, patimele, iubirea nenorocită, mândria sau mai bine zis grandomania, ambiția nemăsurată, etc.

c) *Cauze ereditare.* Nebunia ca și celelalte boale și modificări organice, se moștenește, se transmite la descendenți, fie imediați fie mai depărtați, ca predispoziție, așa că se pronunță îndată ce se întâlnesc împrejurări favorabile. De aceea Kant era de

părere să nu se căsătorească cineva cu o persoană, în familia căreia a fost măcar un singur membru nebun.

Esquirol constată că din 264 alienați, 150 (după alta statistică $\frac{30}{100}$) provin din ereditate.

Facultatea de raționament nu este totdeauna atinsă la alienați. Semnul caracteristic la dânșii, nu este atât deranjarea funcțiunii logice; nebunii trag adesea concluzii juste, dar din premise greșite, din *halucinații*. Astfel, unul care se crede că e de sticlă, se ferește să nu se spargă: altul, care se crede că e o baniță de grâu, se ferește să nu-l ciugulească păsările. La amândoi ideea de „a se păzi” e o concluzie justă, dar scoasă din premise false.

CUNOASTEREA LUMII PRIN SIMTURI SI CUNOASTEREA „EULUI NOSTRU“

Studiind facultatea de a cunoaște sau inteligența să nu pierdem din vedere întrebarea fundamentală privitoare la natura și funcțiunea ei specială.

Rolul și scopul biologic al inteligenței fiind cunoașterea, orientarea în lume, oglindirea în suflet a fenomenelor și lucrurilor, e natural ca, din când în când, în decursul cercetărilor noastre, să căutăm a vedea dacă, din cele constatate până la un moment dat, putem găsi un răspuns oarecare la întrebările: *ce cunoaștem? cum cunoaștem? cât cunoaștem?*

Am deosebit dela început, în psihologia inteligenței, două categorii de fenomene: unele cari alcătuiesc *elementele cunoașterii*, și altele: *operațiile*

mentale săvârșite asupra acelor elemente pentru realizarea cunoașterii.

Până aci s'au studiat mai ales elemente de cunoaștere, și anume, *sensațiile, reprezentările și percepțiile*

Nu trebuie să ne închipuim însă că aceste două categorii de fenomene sunt așa de deosebite, prin natura lor, cum ar fi materialul brut deoparte și actul manipulării lui în construirea unei clădiri, de altă parte. Concepția aceasta mecanică nu se potrivește cu felul fenomenelor și vieții sufletești. Aceasta se vede ușor, buniocară, în percepție. Percepția este *element*, dacă o privim în rezultatul ei final; *operație* mentală, dacă o considerăm în actul elaborării ei, atunci când se îndeplinește *perceperea*. Limba chiar ne dă posibilitatea de a formula distincțiunea acestor două ipostase: *percepție și percepere*.

Percepere: actul, funcțiunea, operația spiritului; *percepție*: rezultatul, produsul actului mental, obținut din operația asupra senzațiilor și reprezentărilor prin ajutorul asociației și inducției.

Cum percepem distanța? Vedem pe linia șoselei satului o casă, niște oameni, și zicem că sunt aproape ori departe. Ochiul ne dă această percepție? Ochiul știm că nu dă decât senzații de lumină și de culoare. Ceeace vedem dar, în adevăratul și strictul înțeles al cuvântului, este numai felul și gradul de lumină, și nuanțele coloritului lucrurilor. Dar aceste felurite nuanțe și grade de lumină și de culoare s'au asociat, în experiențele noastre trecute, cu aprecierea gradului de depărtare a lucrurilor, determinată prin simțul muscular. Și *inducem* dela acele

date ale simțului vederii la alte date mai vechi ale simțului muscular. Inducția se face repede, nici n'o băgăm de seamă. Ni se pare că percepem distanța direct, prin vedere. În această *percepere* spiritul face dar o lucrare, o operație.

Sensițiile, imaginile și percepțiile, cu un cuvânt *simțurile*, cu datele și funcțiunile lor de cunoaștere, ce cunoștință ne dau despre lume?

Lumea întreagă se împarte în două, pentru noi: *lumea afară din noi și deosebilă de noi, și noi*. Sau, după cum se formulează această idee în termeni tehnici mai scurți: în „eu” și „non-eu”. Problema cunoașterii lumii deci se împarte și ea în două: cunoașterea lumii externe deosebite de noi și cunoașterea „eului” nostru.

1. Să ne întrebăm, mai întâiu: *ce și cât* cunoaștem prin simțuri despre lumea din afară?

Dacă două excitații, de grad diferit, se exercită în acelaș timp asupra noastră, cea mai slabă nu se percepe, cu toate că ar fi de un grad suficient spre a-și face efectul, când ar lucra izolat. Am văzut că, punând o mână într'un vas cu apă caldicioasă și cealaltă într'unul cu apă mai caldă, atenția noastră este sollicitată de aceasta din urmă. Din datele asupra condițiilor perceptibilității și a variațiilor ei, rezultă că cunoștințele despre lume atârnă de *felul organizației* ființei cunoșcătoare, că ele nu sunt absolute. Aceasta se înțelege când se vorbește de *relativitatea cunoștințelor*. Atât cunoaștem despre lume, *cât* permite felul organizației noastre.

Dar oare ideile noastre despre lucruri, așa cum ni le dau simțurile, se aseamănă cu modul de a fi adevărat al acelor lucruri? Se aseamănă sensațiile

noastre cu escitațiile corespunzătoare, cari le fac să se nască în noi? Cunoaștem noi lumea așa cum este ea în sine? Să cercetăm.

O escitație acustică, după cum se știe, e formată din un număr oarecare de vibrații eterice pe secundă, având o amplitudine determinată. Iar produsul ei sufletesc este sunetul. Ce asemănare este între niște vibrații și mișcări eterice, cari alcătuiesc escitația, și între senzația auditivă, sau sunetul, care se produce și se simte în conștiința noastră, când acea escitație vine de atinge nervul acustic?

Asemenea în ce privește senzațiile vizuale. Să comparăm aceea ce vedem noi ca culoare roșie, cu aceea ce se zise că-i corespunde în afară, ca escitație, adică 450 bilioane de vibrații pe secundă ale unei ondulații de o lungime de 6878 din mm. Se aseamănă acestea între ele? Nici de cum. Senzațiile nu sunt, prin urmare, niște copii ale escitațiilor, ba nu se aseamănă deloc cu acestea. Dar cum sunetul unei coarde de vioară nu se aseamănă nici cu arcușul, nici cu coarda, din atingerea cărora și-a luat naștere, tot așa diferitele senzații, rezultate din atingerea organismului nostru cu lumea din afară, nu se aseamănă nici cu modificările materiale provocate atunci în organismul nostru, nici cu escitațiile lumii din afară. Nervii speciali ai simțurilor exterioare sunt așa organizați, că răspund în acelaș mod fundamental la orice fel de escitație. Nervul optic, dacă e lovit, galvanizat, etc., produce tot lumină și culoare. (*Energie specifică*).

Deci senzațiile de culoare, de miros, gust, etc., fiind producții ale organizației noastre din contactul cu lucrurile, nu se află chiar în lucruri; și dacă am face

abstracție de aceste senzații, ca fiind ale noastre, adică subiective, nu știm cum s'ar prezentă obiectele exterioare, și ce s'ar mai cunoaște despre ele. Să se facă, la o portocală, abstracție de tot ce ne dau simțurile din contactul cu ea, de culoare, gust, miros, etc., fiind produse subiective ale organismului nostru. Ce ar rămânea din portocală? Ce am putea ști și spune despre ea? Poate numai atât că *există*, că *este*. Dar și de aceasta ne convigem, în cele din urmă, tot prin simțuri, prin simțul muscular și tactil.

Deci nu știm și nu putem spune despre lucruri decât aceea ce ele fac să se nască în noi, atunci când vin în contact cu noi; adică nu știm decât rezultatul raportului dintre noi și ele, senzațiile noastre proprii: și acestea nu se aseamănă cu cauza exterioară obiectivă, pe care n'o putem cunoaște *in sine*, adică așa cum ar fi, dacă s'ar face abstracție de datele simțurilor.

Acastă cestiune: „*ce putem ști despre lume*”, numai indicată aici, formează una din întrebările mai înalte ale filozofiei, în special constituie problema fundamentală a *Teoriei cunoașterii*. La deslegarea ei ne ajută însă, după cum văzurăm, rezultatele obținute de psihologie relativ la raportul *calitativ* dintre senzație și excitație.

Pentru completarea răspunsului, în limitele datelor căștigate până acum de cercetările noastre, să se recapituleze *sistematic* cele spuse mai înainte *ocasional*, la studiul diferitelor simțuri, cu privire la partea de cunoștință ce revine fiecărui simț. Cum se capătă ideia de existența unei lumi afară de noi și deosebită de noi? Cum se capătă ideia de spațiu, de distanță, direcție, formă, greutate, etc.? Cum cea de durată, timp? Ce anume se datorește, în cunoașterea lumii, simțului vederii, tactului, auzului, simțului muscular și celorlalte simțuri?

IDEIA „EULUI” NOSTRU. PERSONALITATEA.

După cum nu ajungem la conștiința despre existența unei lumi afară de noi decât treptat, prin experiența simțului muscular, tot așa și ideia și conștiința de noi, sau de *eul* nostru se dezvoltă treptat, prin experiență, nu apar dela început în ființa noastră sufletesacă. Ele nu trebuie să se confunde cu simțul intern, care ne face să fim conștienți de fenomenele psihice în genere. Conștiința *eului* e mai mult decât simpla conștiință psihologică. Aceasta arată numai că niște fenomene sufletești ce se petrec în sufletul *nostru*, în *noi*, sunt ale noastre, constituiesc *eul nostru*. Conștiința generală, echivalentă cu însuși sufletul cunoscut sau cunoscibil, este conștiința *dală*; conștiința *eului* este conștiința „conștientă” de conținutul său și de funcțiunile *sale*, ca *ale sale*. Una este, s’ar putea zice, „conștiința obiect”, cealaltă, „conștiința-subiect”.

Copilul, la început, n’are conștiință clară despre *eul* său; în sufletul lui e o confuzie între ce este *el* și *non-el*, între „intern” și „extern”, nediferențiate încă prin hotare precise. Chiar mai târziu, el vorbește despre sine în a treia persoană: „Ionel vrea pere, în loc de „eu vreau pere”. Dacă ni se pare că am avut totdeauna ideia și conștiința de *eul* nostru, cauza e că ne-am trezit cu ele gata formate și că nu putem, prin amintire, să reconstituim geneza lor; căci, înainte de al treilea an al vârstei copilărești, amintirile noastre sunt de abia fragmentare și incoherente. Deci, numai în mod hipotetic ne putem

închipui formarea ideii despre *eu* și a conștiinții de sine.

a) Chiar corpul, acest simbol exterior al *eului*, nu e dela început cunoscut în extensiunea lui în spațiu și în relația părților lui unele de altele. Copilul își *descopere*, s'ar putea zice, topografia și limitele corpului, care, ca materie, face parte integrantă din lumea materială externă, extinsă în spațiu. Acea inspecție serioasă ce face el adesea mâinilor și picioarelor nu are, poate, uneori alt scop, decât a delimita în spațiu porțiunea de materie care aparține corpului său, persoanei sale fizice, deosebind-o de restul lumii materiale infinite: prin senzații musculare și tactile mai ales prin sentimentul *de durere* și *plăcere* isvorât din această experiență, își mărginește copilul în spațiu din ce în ce mai mult, mai precis, mai conștient, sfera determinată a *eului* său fizic. Când atinge și lovește cu mâna o parte a corpului său propriu, are, pe lângă o senzație musculară și tactilă a mâinei, încă una în partea corpului atinsă sau lovită, și încă, deosebit de aceasta un sentiment — de durere, bunioară. Acest sentiment nu se produce însă când atinge masa de alături, și nu se produce acea *dublă* senzație musculară și tactilă, anume una în mână, alta în masă. De aici conștiința unei deosebiri între aceste două obiecte, între piciorul lovit și masa lovită. Tot așa, dacă își pipăie obrazul simte senzații atât în mâna pipăitoare, cât și în obrazul pipăit: dacă pipăie însă masa, simte numai prin mână; prin masă, nu. De aici piciorul, obrazul, se arată ca fiind mai apropiate de *el*, mai în *el*, *ale lui*; masa din contră, străină, indiferentă.

Dacă se uită la mână și vedește s'o ducă la gură,

vede că mâna se îndreptează către gură, dându-i în același timp niște senzații particulare de mișcare; dar, dacă se uită la un portret din perete și vede ca portretul să se miște către el, vede că acela stă indiferent; nici nu vine, nici nu-i produce acele senzații particulare de mișcare. De aici conștiința înstrăinării portretului și conștiința că mâna îi aparține. Și așa mai departe.

Prin urmare, la câștigarea acestei idei contribuie și sentimentul energiei cheltuite, al înervației, de care e însoțită orice mișcare, precum și relațiile de acord între mișcările corpului și voință, în opoziție cu alte corpuri, cari nu se supun voinței.

Mai ales în *voință* rezidă baza sentimentului personalității noastre, a conștiinței de noi înșine; căci voința exprimă raportul individului față cu lumea, fie raport de inferioritate, fie de superioritate. Ea constată și existența lumii exterioare ca forță deosebită de noi, prin rezistența ce face acea forță străină în contra desfășurării energiei noastre proprii. Această experiență, care ne dă cunoștința existenței unui *ceva* afară de noi și deosebit de noi, înlesnește și formarea conștiinței de noi înșine. Căci aceste două cunoștințe se condiționează și se presupun una pe alta. Cu cât ne deosebim pe noi din ceace nu este noi, cu atât cunoaștem mai bine amândouă aceste părți ale *totului* care se compune din persoana noastră plus restul lumii, sau mai pe scurt, din *eu* și *non-eu*.

b) *Unitatea și indențitatea personalității*.—Faptele psihice trecute și prezente oricât ar fi de deosebite între ele, au o calitate comună: conștiința că au fost sau sunt *ale noastre*, că s'au petrecut și se petrec în noi. Deși, din copilărie până la bătrânețe încercăm multe schimbări, ne rămâne ceva constant și permanent: conștiința de noi, a „personalității” noastre, conștiința că *noi* suntem acea persoană care a trecut prin atâtea schimbări, și că acele diferite faze

ne aparțin *tot nouă*. Se află deci în noi *un* fir care leagă între ele diferite fenomene ale vieții sufletești, dându-le o unitate, constituind *permanența și identitatea* personalității noastre.

Ce formează această *identitate*, care estinde *eul* nostru, ca *unul* și același asupra întregii serii de fapte psihice atât de deosebite între ele, și pe baza căreia ne simțim responsabili de ele?

Diferitele stări de conștiință nu apar în vid, când se produc în noi; și cele dintâi date de experiență tot găsesc un fond psihic deja existent, găsesc acel concert psihic surd al senzațiilor organice, născute odată cu începerea funcțiunilor fiziologice, deci odată cu viața; și astfel se leagă, se împletesc cu acestea.

Constanța și permanența modului de a fi și de a funcționa ale diferitelor organe fiziologice, *constanța și permanența* conștiinței organice sau *anesteziei* noastre, iată condițiunea primă, cea mai esențială a *constanței și permanenței eului* sau a personalității noastre (RIBOT).

O alterare parțială mai durabilă a unui organ aduce cu sine o alterare în natura individului și în ideea lui despre sine. Așa, o alterare a simțului muscular deci a senzațiilor corespunzătoare, face să se creadă omul când ușor ca fulgul, când greu ca plumbul sau cu un volum colosal, ori foarte mic. *Anestezia cutanee* (lipsa de sensibilitate a pielii) îl face să se creadă de sticlă, de piatră, de lemn. Poetul Nicoleanu era convins, în starea lui de alienație, că are un gât de lemn pe care dorea să-l taie. Un soldat, în urma luptei dela Austerlitz, se credea chiar mort: când vorbea

de corpul lui, vorbea ca de un cadavru. Alții cred că n'au stomac, n'au intestine, se simt goi înlăuntrul lor, din cauza alterării modului de a fi al acelor organe. Dacă se face o alterare mai generală, și permanentă, rezultă o alienație definitivă a *eului*; individul se crede că este cu totul altul: nu ține minte nimic din faza lui de mai înainte.

Se întâmplă să se producă și alterări mai generale dar nu permanente, ci trecătoare. Atunci și conștiința personalității se pierde sau se schimbă pentru un timp determinat. Dacă se întoarce organismul la starea lui anterioară, revine și conștiința vechii personalități. Astfel se găsesc cazuri de oameni cari au două sau trei personalități, din cauza tot atâtor schimbări deosebite săvârșite în starea lor organică. În fiecare stare organică deosebită, individul se credea un alt om, care nu cunoaște, nici n'a auzit vorbindu-se de celălalt. Aceste cazuri sunt cunoscute sub numele de dublă conștiință și de alternanța personalității.

ASOCIAȚIA STĂRILOR DE CONȘTIINȚĂ ȘI MEMORIA

Funcțiunile vieții sufletești se presupun una pe alta, așa că nu poți vorbi de una din ele izolat, fără să amintești, măcar în treacăt, de celelalte. Ca și în funcțiunile vieții fizice, de altfel. Se poate vorbi de respirație, fără să se pomenească de circulația sângelui, cu care se leagă într'o unitate vitală insolubilă? Se poate vorbi de circulația sângelui, cu înțeles deplin, fără să amintești nimic de nutrițiune? Vieța trupească este una, și rezultă din îndeplinirea

tuturilor funcțiunilor fiziologice, unite într'un scop și rezultat final unic. Așa că toate la un loc alcătuiesc par'că un singur act complex. Spiritul științific le deosebește prin analiză și abstracție, ca să pătrună rostul încalcit al vieții, despărțind-o în funcțiuni speciale, pe care le studiază apoi amănunțit, pe fiecare în parte.

Tot așa și în viața sufletească. N'am putut vorbi până acum de atâtea funcțiuni și fenomene psihice, fără să pomenim de atâtea ori când de *asociația* stărilor de conștiință, când de *păstrarea* și de *reproducerea lor*. Nici simplul act al perceperii nu s'a putut descrie și înțelege, fără aceste proprietăți fundamentale ale fenomenelor sufletești. Ba s'a pomenit în treacăt, în unele locuri, chiar și de *inducție*, de operații intelectuale propriu zise, de *sentiment*, *voință*, etc.

Firește că dacă s'ar fi început a se vorbi de acestea mai întâiu, ar fi fost nevoie să se presupună ca fiind cunoscute, sau să se lămurească *ad-hoc* atâtea alte fenomene și funcțiuni, de cari s'a tratat acum: *sensații*, *reprezentări*, *percepții*, etc.

Să ne îndreptăm acum atenția asupra acestor două proprietăți generale ale stărilor de conștiință: *asociația* lor de o parte, *păstrarea* și *reproducerea* lor sau *memoria*, de alta.

Și aci nu poți vorbi de una fără să presupui pe cealaltă. Cum să se asocieze în suflet stări cari nu s'au păstrat? Și cum să se păstreze și să se reproducă în conștiință fenomene cari nu s'au legat? Nici nu există fenomene sufletești, cari să stea absolut izolate de restul sufletului, oarecum în afară de sistemul sufletesc întreg. Intr'un mod sau altu!, ele tre-

buie să se fi legate cu altele, cu cari s'au întâlnit în conștiință. În vid n'au putut ele intra și fi percepute. Vidul sufletească este inconștiința absolută. Și inconștiința nu percepe nimic conștient.

Asociația stărilor de conștiință.

1. **Fenomenele asociației.** — Două sau mai multe stări de conștiință a, b, c, se zice că sunt *asociale* între ele atunci, când una singură din ele, a, revenind în conștiință, irage după sine și pe celelalte b, c... Ele par a fi legate într'un lanț, astfel că e destul să apară, dintr'o împrejurare sau alta, un singur inel, pentru ca întreg lanțul să se desfășoare cu toate elementele psihice ce-l compun. Văd un fluer ciobănesc și-mi aduc aminte de țară, de o excursie, de preiteni, de trăsura ce ne ducea, de vizitiul care mână, de drumul neted, stropit de ploaie, de atâtea lucruri, impresii, peripeții, toate legate împreună între ele și cu impresia doinei cântate de ciobănașul cu căciula mare, care pășteă oile pe muchea verde a unui deal umbrit de pădure. A fost destul să vedem fluerul ciobănesc, pentru ca întregul lanț de stări sufletești să se desfășoare în conștiință. În locul fluerului ar fi putut juca acelaș rol oricare altul din inelele lanțului de amintiri: vederea trăsuri, a vizitiului, a unuia din tovarășii de excursie, etc.

La legea asociației nu se supun numai ideile, reprezentările, sau mai în general, numai fenomenele intelectuale; ci toate fenomenele psihice. Nu se asociază numai idei cu idei, ci idei cu sentimente, sentimente cu sentimente, sentimente cu volițiuni,

volițiuni cu volițiuni, în tot felul de combinări până la cele mai complexe. De aceea, denumirea de *asociație de idei*, dată une ori acestei legi psihice, este prea restrânsă; cea de *asociație de stări de conștiință* e mai potrivită.

W. James face deosebirea între asociația ca procesus fiziologic și asociația ca procesus psihologic¹⁾. Și susține că asociația psihologică este o *legătură mintală* nu între idei ci între *obiectele* acestor idei. Pe când, din contră, asociația fiziologică este o legătură între *procesele cerebrale*. Dar asociația între *obiectele ideilor* se reduce în definitiv la o asociație între *ideile* acelor obiecte; numai așa poate fi numită o „*legătură mintală*”, și numai așa se poate înțelege afirmația lui W. James că legătura dintre procesele cerebrale „determină și regulează stări de succesiune a stărilor noastre de conștiință”, întrucât aceste stări de conștiință, deci și idei, se consideră ca un concomitant psihic al proceselor nervoase. Natural pentru acesta nu e necesar să se admită părerea lui W. James, care stă la baza metafizicei materialiste, că asociația fiziologică este *cauza* celei psihicice.

II. Legea sau condițiile asociației stărilor de conștiință. — Când se leagă între ele stările sufletești astfel ca, dacă una din ele ne vine în conștiință, să tragă după sine și pe celelealte? *Legea asociației stărilor sufletești* este următoarea: Două sau mai multe stări de conștiință *a, b, c...* se asociază între ele *când se întâlnesc în conștiință*, când adică se produc sau *simultan* sau imediat una după alta, așa încât se ating *în succesiune*. Prin urmare, din acest punct de vedere, avem două feluri de asociații.

a) *Asociații de simultaneitate*. Când mergem la teatru și auzim pe un actor declamând, spiritul e isbit de odată: de vorbele, de timbrul glasului, de atitudinea corpului: acelu actor, care joacă între-

1) Précis de Psychologie, Chap. XVI. p. 334.

buintând deodată toate aceste mijloace. Sgomotul pașilor lui, costumul lui, decorul scenei, lumina rampei și parfumul spectatorilor, senzația noastră de jenă în stal ori de căldură, de sete ori de oboseală, etc., se mai pot adăoga la acelea, formând toate la un loc o rețea complexă de stări psihice ce au pătruns în sufletul nostru aproape în acelaș timp, și deci se leagă între ele într'o asociație de simultaneitate.

b) *Asociații de succesiune*. Literile alfabetului, ziua și noaptea; zilele săptămânii unele după altele cu numirile lor, șirul sunetelor unui cântec, cuvintele unei poezii, etc., se asociază între ele prin succesiune, urmând unele după altele în efectele lor asupra spiritului.

Asociațiile prin simultaneitate mai iau numirea și de asociații prin *contiguitate în spațiu*; cele de succesiune: de asociații prin *contiguitate în timp*, pentru că, de regulă, două sau mai multe stări de conștiință atunci se prezintă simultan în suflet, când vin dela escitațiuni de o natură extinsă în spațiu; așa bunăoară, senzațiile de culoare, formă, miros, gust, vin în acelaș timp dela o portocală care e un corp estins în spațiu, deci se pot asocia numai prin contiguitate în spațiu; pe când din contră, sunetele (ca și mirosurile), nefiind estinse de spiritul nostru în spațiu, se asociază prin succesiune, ca o *melodie*; iar în o *armonie*, ele se zic asociate prin simultaneitate, pentru că mai multe sunete se aud deodată, vin în acelaș timp în conștiință.

O asociație e cu atât mai puternică; 1) cu cât elementele ce o compun s'au repetat de mai multe ori în aceeaș ordine, în acelaș raport unele către altele. fie raport de simultaneitate, fie de succesiune;

2) cu cât ne-au impresionat mai tare. Cine a văzut o singură dată o luptă de tauri, un omor, o scenă tragică, chipul unui om care își ascultă sentința de condamnare la munca silnică, nu mai uită toată viața lucrurile ce s'au legat în acea clipă între ele, și s'au săpat adânc în sufletul lui prin puterea impresiilor și emoțiilor.

III. **Asociații prin „asemănare” și „contrast”.**—Se vorbește uneori de asociații prin *asemănare* și asociații prin *contrast*. Se zice bunioară: *Napoleon* mă face să mă gândesc la *Alexandru cel Mare* ori la *Cezar*. Aceasta ar fi un exemplu de asociație prin *asemănare*. Văz un pitic și mi-aduc aminte de un uriaș; sau văz un cm spân și mi-aduc aminte de un ul bărbos, etc. Acestea, și altele de acest fel, ar fi exemple de asociații prin *contrast*.

După cum se poate vedea ușor chiar din formularea principiului și din exemplu, este vorba aci mai mult de *reamintire*, și *deșteptare* în spirit a unor imagini, de cazuri de reproducerea unor idei, decât de fenomenul de asociație propriu zis.

Asociația și reproducerea ideilor sunt două funcțiuni deosebite, supuse la legi și condiții deosebite. *Asemănarea* este în adevăr una din condițiile pentru *reproducerea* ideilor, dar nu pentru *asocierea* lor. Pentru asocierea ideilor se cere numai condiția ca ele să se fi întâlnit în conștiință, adică *contiguitatea*.

Pentru reproducerea ideilor, se cere, după cum vom vedea, ca ele să fie rechemate în conștiință sau de ceva care se aseamănă cu ele, sau de altă idee cu care s'au legat.

Bunioară, în unul din exemple luate mai sus: fluierul ciobanului, care a fost auzit cântând în excursia noastră la țară, a fost rechemat în amintire de vederea unui fluier ciobănesc; putea să fie rechemat în altceva care să-i semene, de un flaut sau de citirea despre vre-un alt instrument muzical țărănesc. Celelalte amintiri din excursie au curs unele după altele, târâte de amintirea ciobănașului fiindcă au fost *legate* cu dânsa.

Atâta se poate spune sigur.

Dar nu e adevărat că *Napoleon* ne aduce aminte de *Cezar*, și piticul de uriaș, unul prin *asemănare*, altul prin *contrast*? Se poate. Dar după cum s'a observat din capul locului, despre acestea poate fi vorba când se va trata despre legile și condițiile *reamintirii* sau *reproducerii* ideilor. Atunci vom

vedea efectul asemănării asupra reproducerii și întrucât se poate vorbi și de reproducere prin contrast.

In rezumat dar: *asociații prin asemănare și contrast* nu există. Există numai reproduceri prin asemănare. Aceasta e sigur. Cât despre reproduceri prin *contrast*, rămâne să se vadă la locul respectiv dacă există și ce înseamnă.

X 16. v. 929
IV. Asociații simple.— Când se asociază între ele reprezentări simple, avem asociații simple. Pe acestea le vom deosebi în două categorii, după cum se compun din elemente similare sau omogene, ori disimilare sau eterogene, adică după cum se compun din elemente datorite aceluiaș simț sau la simțuri deosebite.

Exemple de asociații:

1. *Similare sau omogene*: câteva acorduri sau sunete din o melodie ne aduc aminte de seria întregă de acorduri și de sunete ce compun melodia; deci avem o asociație de reprezentări auditive. In imaginea mintală a unui curcubeu, avem legătura de succesiune sau ordine a diferitelor culori, așa că una din acestea trage după sine, în conștiință, pe celelalte; deci asociație de reprezentări vizuale. La danț, în deprinderile tehnice manuale, avem o asociație de mișcări, astfel că una din ele, producându-se, provoacă venirea celorlalte. Această reproducere poate ajunge la repeziciunea unor *mișcări mecanice, instinctive*; atunci asociația s'a ridicat la cel mai înalt grad de intensitate.

In general, *acele elemente psihice se asociază între ele mai puțin, cari sunt mai nereproducibile, și acelea mai puternic, cari sunt mai reproducibile*. Sunt rare persoanele, cari să poată lega mai multe date olfactive, gustative, tactile, așa în cât una din ele să aducă după sine pe celelalte în conștiință, ex.: gustul unui

fel de bucate să aducă aminte gusturile celorlalte feluri ce s'au succedat la un banchet. Una din cauzele acestei inaptitudini relative este lipsa de repetări suficiente ale aceleiași succesiuni.

2. Asociații disimilare sau eterogene:

a) Asociații de reprezentări vizuale cu auditive: când văd o persoană cunoscută, mi-aduc aminte de vocea ei; sau, și mai obișnuit, când îi aud vocea, îmi închipui îndată fizionomia sa.

Ex.: bate cineva la ușă, întrebăm: „cine e?” și ni se răspunde „eu”. Din acest eu n'am putea ști cine e, dacă n'am recunoaște vocea, care ne redesteaptă în spirit, prin asociație, imaginea întregă a celui ce voește să intre.

b) Vizuale cu musculare: Când învățăm a scrie or a cânta la piano, uitându-ne pe caligrafie or pe note, facem niște mișcări privind anumite semne, prin urmare stabilim o asociație de prezentări vizuale cu prezentări musculare. Soldatul care, văzând tresa generalului, stă pe loc, fără să vrea și fără să se gândească la asta, și ridică mâna la chipiu, în mod *automatic*, face aceasta pe baza unei strânse asociații dintre anumite elemente vizuale și musculare sau de mișcare.

c) Vizuale cu gustative și olfactice: Când văd o floare, îmi închipui și mirosul ei; când văd o lămâie, îmi aduc aminte de gustul ei. Și vice-versa: mirosul unei flori cunoscute îmi deșteaptă în minte culoarea și forma ei.

d) Auditive cu musculare: militarii, când fac diferite mișcări după comandă, stabilesc asociații între elemente auditive și musculare. Acelaș lucru se vede și la animale: dresarea lor la aceasta se reduce. Când

un cal dela cavalerie execută, după sunetul trâmbiței, figurile de manej, fără să mai fie condus de cavaler, această se explică prin fixarea legăturii dintre sunet și mișcare, așa că cel dintâiu element trage pe al doilea după sine în mod mecanic. Multe anecdote comice populare, relative la urmările acestui fel de asociații, pot servi de ilustrație aici.

c) *Asemenea se pot găsi exemple de asociații între senzații auditive cu olfactive și gustative.*

V. Asociații compuse.— După cum se asociază între ele elemente psihice *simple*, tot așa se asociază între ele grupurile de elemente simple, formând asociații *compuse*. Astfel se asociază în minte obiectele ce compun mobilierul unei camere, în raporturile lor de spațiu, adică de poziție unele către altele, de depărtare, de direcție, de situație, așa în cât aducându-ne aminte de unul din ele, ne aducem aminte fără voe de celelalte, de întreaga înfățișare a camerei; și așa mai departe. După cum se formează astfel de asociații prin contiguitate în spațiu, tot așa se formează asociații compuse prin contiguitate în timp, de ex. din faptele unui om, din evenimentele istorice, din timpurile anului, din scenele unei drame, etc.

VI. Asociații de reprezentări și sentimente.— Atât reprezentările simple cât și cele compuse se pot asocia cu sentimente de plăcere ori neplăcere, așa că, venindu-ne în minte acelea, să se producă în noi și cele din urmă. Culoarea neagră, întâlnindu-se adesea la doliu, s'a asociat cu durerea, ca un semn al acesteia, și ne aduce aminte de jale, ne predispuce către acest sentiment. Cea albă din contră. Cine a suferit neplăceri, izvorâte din orice alte cauze,

pe timpul când obișnuia să-și imparfumeze hainele cu un parfum, bunăoară să zicem cu Ylang-Ylang, mirosul acestui parfum îi amintește suferințele și îi devine chiar antipatic.

Multe simpatii și antipatii provin și se explică prin această cauză. De ce ne place să revedem locurile pe unde am petrecut copilăria? De ce portretul unui amic mort ne emoționează? De ce un semn regăsit într'o carte ne pornește inima către melancolie sau bucurie? Cauza e că aceste lucruri s'au legat în spiritul nostru de niște *sentimente*, pe cari le reinviază trăgându-le după sine, pe temeiul acestei asociații. O casă, de o construcție neînsemnată, de un stil comun, pe lângă care unul trece indiferent, face să bată inima altuia, care o numește „casa părintească”. Românul, când întâlnește, din întâmplare, în țări străine, portul național sau căciula unui „Curcan”, tresare de surpriză plăcută. Elementele vizuale, ce alcătuiesc înfățișarea lor, nu sunt libere și goale ca în mintea străinului, ci încărcate de *ecouri emoționale*, cari se redeşteaptă la reprezentarea lor.

Tot așa pentru elementele auditive. O melodie deșteaptă adesea plăceri sau neplăceri, nu numai direct prin calitățile ei muzicale, ci și indirect, din cauză că s'a asociat în experiența noastră cu aceste sentimente. Dacă auzim un cântec în momente de întristare, ori de câte ori se întâmplă să-l mai auzim, ne întristăm. Auzi o melodie cântată de un prieten iubit și se poate ca acea melodie să-ți devie dragă, nu pentru că e frumoasă în sine, ci pentru că-ți deșteaptă în minte chipul persoanei simpatice de care a fost cântată.

VII. **Asociații generice și individuale.**— Asociațiile variază de la om la om cu felul experienței fiecăruia. Până unde se întinde asemănarea experiențelor, până acolo se întinde asemănarea felului de asociații.— Sunt experiențe limitate la viața unui singur om, și sunt altele cari privesc pe mai mulți oameni la un loc, un popor întreg sau genul omenesc întreg. Astfel genul omenesc asociază, de veacuri, bunăoară, de culoarea albastră ideea cerului, de cea roșie ideea sângelui, de cea verde ideea pământului acoperit cu vegetale, iarbă, plante, arbori, păduri; de negru, ideea nopții, cu primejdiile urzite la întuneric; de alb, ideea luminii, a zilei. Genul omenesc întreg asociază de cutare nuanță de culoare și lumină o anumită depărtare a lucrurilor. Asociază de vederea lacrimilor, durerea; de vederea răsului, bucuria; de anumite manifestări ale chipului, anumite stări sufletești.

Acestea, și altele de acelaș fel, se pot numi asociații generice.

Cele mai variate sunt asociațiile *individuale*, cari se schimbă dela om la om. În privința asta, mai nu găsești doi oameni, chiar frați gemeni de ar fi, cari să aibă absolut acelaș fel de asociații. Se poate face o încercare. Să se pronunțe un cuvânt în fața mai multor persoane și să li se ceară a spune sau scrie fiecare ce ideie li s'a deșteptat în minte la auzirea lui. Mai fiecare va găsi în conștiința lui altceva legat cu ideea coprinsă în cuvântul pronunțat. Ca dovadă să noteze, bunăoară, cetitorul acestei pagini ce-i vine în minte, când aude cuvintele următoare: *cușil, cernelă, slea, iarbă, muzău, pădure, felinar, Bolintineanu, perucă, revolver, Ardeal, fulger*. Și să întrebe

și pe cunoștii săi: la ce se gândesc, când aud a-celeași cuvinte. Se va vedea deosebirea asociațiilor individuale, dela om la om.

VIII. Asociații eliptice și „contopiri” psihice.— Uneori, din două sau mai multe elemente de asociație se întâmplă că unul se întunecă în conștiință, dispăre, se uită. Un exemplu tipic avem în cazul avarului. Omul strânge bani de regulă pentru îmbunătățirea tra-iului, sau pentru înlesnirea vieții altora, etc., ideia ban-ilor (*a*) se asociază de ideia unor stări de conștiință plăcute (*b*), în formula $a+b$. În unele spirite însă, cu timpul începe să se uite acest scop (*b*): îmbunătățirea vieții ; și plăcerea, ce vine din așteptarea ei, se tran-sferă asupra banilor, adică asupra mijlocului (*a*). O-mul adună atunci bani pentru bani, fără să se mai gân-dească la scopul pentru care voia să-i întrebuițeze. Transformă mijlocul în scop. Din formula $a+b$ dis-păre *b*, sau se indetifică cu *a*. Aceasta se cheamă *aso-ciație eliptică*.

Alteori, diferite elemente psihice se combină împreună așa, în cât par a da naștere unor fapte de conștiință ce nu se aseamănă cu nici unul din elementele asociate ; adică aceste elemente par *a se contopi* combinându-se în mod *chimic* și producând, din contopirea lor, alte stări de conștiință nouă. Astfel pare a fi cazul în producerea *ideii de spațiu*. După cum din combinarea oxigenului cu hidrogenul rezultă apa, care nu se aseamănă cu nici unul din elementele sale componente, tot așa și ideia de spațiu ar rezultă din combinarea unor ele-mente psihice, cari nu se aseamănă de loc cu dânsa. În adevăr, stările de conștiință, din asociația cărora se naște ideia de spațiu, precum senzațiile musculare, tactile, etc. ca orice fe-nomen psihic, nu au calitatea de a fi *estinse* în spațiu ; aceasta ar fi un exemplu de o asociație asemănabilă cu o *combinare chimică de elemente psihice*.

La admiterea acestei proprietăți a fenomenelor psihice re-curge ipoteza empiristă pentru explicarea genezei ideii de spațiu.

M E M O R I A.

Spiritul are o proprietate, în virtutea căreia datele experienței noastre *se păstrează* în noi, *se reproduc* în conștiință și *se recunosc*, adică revin cu caracterul determinat al unor fapte de experiență anterioară, iar nu de experiență actuală. Această proprietate se numește *memorie* și constă din trei acte deosebite, și anume:

1. *Păstrarea*. 2. *Reproducerea* și 3. *Recunoașterea faptelor psihice*.

În ordinea expusă, un act presupune pe cel anterior sau pe cele anterioare, dar nu și vice-versa. Așa, reproducerea presupune păstrarea, și recunoașterea presupune păstrarea și reproducerea; dar păstrarea poate să se facă fără ca, prin aceasta, să fie asigurate și să-i urmeze și celelalte două acte. Se pot păstra fapte psihice, fără ca ele să se reproducă: rămân inconștiente; și se pot păstra și reproduce, fără să fie recunoscute, adică fără să fie însoțite de conștiința clară că au mai fost odată în sufletul nostru. De această natură este bunăoară cazul unui poet englez **Wycherley**, (sec. 17-lea) care avea o memorie foarte puternică, în ce privește păstrarea și reproducerea, dar foarte slabă în ce privește al treilea act, *recunoașterea*. Dacă citea sau i se citea d. e. o poezie, a doua zi se scula cu mintea plină de imagini frumoase, care se coordonau, sub condeiiul său, în forma unei poezii inspirate. Dar această improvizare nu era adesea decât tocmai poezia pe care o citise cu o zi mai înainte.

Scriitorul german Nietzsche, care știuse odată foarte bine

că ipoteza metempsihezei, eterna repetare a vieții și a tuturor lucrurilor, a fost emisă de Pitagora, mai târziu perdu-
cu desăvârșire din memorie faptul că o învățase din istoria
filozofiei și credea că întâi-lui i-a venit în minte această idee.

1. **Condițiile păstrării.**— *Diferențele în aptitudinea memoriei.*— Păstrarea e determinată de mai multe condiții. O condiție prealabilă este felul de alcătuire nervoasă a fiecăruia, aceea ce numește **W. James** „coeficientul fiziologic de retențiune”. „Unele spirite sunt ca ceara: tot ce le atinge întâmplător, se sapă în ele și nu se mai șterge; altele te fac să te gândești mai de grabă la gelatină, care tremură și nu lasă urme întipărite pe dânsa” (1).

Deosebit de aceasta, alte condiții sunt:

a) *Interesul* ce s'a pus pe un fapt în cunoașterea lui;
b) *Intensitatea* impresiei primite; c) *starea de libertate a spiritului* în momentul excitației; d) *repetarea* faptului de experiență; e) *legătura* în care stă el cu celelalte date ale experienței.

a) Cu cât ceva *ne-a interesat* mai mult, adică a fost în relație mai directă, clară și neîndoioasă cu viața, cu fericirea sau soarta noastră, cu atât ni se imprimă mai mult în minte. Tot ce ne-a făcut sau ne a promis prin existența sau acțiunea sa, o plăcere sau o durere mare, se ține mult timp în minte. Interesul se explică de multe ori prin specialitatea profesională a cuiva. **Mozart**, auzind în capela Sixtină numai de două ori un *Miserere*, l-a putut transcrie integral acasă din memorie.

b) Când ceva *izbește tare* spiritul, se sapă adânc în

1) Précis de Psychologie, chap. XVIII. p. 382.

el. Inșă, pentru ca escitația să-și producă efectul său puternic, se cere:

c) Ca spiritul să fie *liber* de orice alte preocupări mai interesante, cari ar imputina forța surprinderii.

d) Cu cât ceva se *repetă* mai des, cu atât se adâncește mai mult în organizația noastră psiho-fizică și să păstrează mai sigur. S'a stabilit aceasta experimental (**Ebbinghaus**). S'a combinat între ele silabe în șiruri de diferite lungimi, astfel însă ca să n'aibă nici un înțeles: apoi s'a încercat să se vadă în ce mod influențează repetiția asupra memorării lor și s'a observat că: șirurile mai lungi trebuia să se repete de mai multe ori; dacă pentru un șir de 5 silabe fusese destul o repetiție, pentru un șir de 10 nu ajungeau două repetiții, și pentru un șir de 40 n'ajungeau 4 repetiții, ci mai multe. Pe lângă aceasta s'a mai observat că repetiția *după pauze* întărește mai bine păstrarea decât cea *continuuă, nănteruptă*; apoi că șirurile mai lungi, deși cer mai multe repetiții, se țin în urmă mai mult timp minte decât cele scurte; și că uitarea se face la început mai repede; în fine că șirurile uitate se învață din nou mai cu ușurință decât la început sau decât alte șiruri cu totul noi.

e) O altă condiție pentru păstrarea elementelor psihice e *relațiunea logică* dintre ele. Cu cât ceva se înțelege mai bine, cu atât se păstrează mai mult, fără ca pentru aceasta să fie nevoie de atâtea repetiții, ca în cazul când nu s'ar vedeă clar legătura logică dintre elementele ce-l compun.

Chiar și numai simpla înmulțire a punctelor de legătură între un lucru și alte date de experiență ajută păstrarea lui în spirit; e ca și cum s'ar țese cu mai multe din firele ce alcătuiesc urzeala de idei a momen-

tului sufletesc, sau ca și cum s'ar prinde cu mai multe rădăcini în ființa sufletului. Mulțimea asociațiilor unui fapt mărește conservarea lui în minte. De aceea obiceiul unora de a face un nod la batistă, când vor să țină minte ceva ; în chipul acesta asociază de nodul dela batistă ideea lucrului sau actului pe care voește să nu-l uite.

A ști să legi o cunoștință de cât se poate mai multe alte cunoștințe variate, a stabili între ele o *corelație* este unul din mijloacele sigure de a întemeia reținerea acelei cunoștințe, precum și a celor legate de dânsa, deci unul din mijloacele sigure de a dezvoltă memoria (1).

Se înțelege că atunci când legătura între cunoștințe nu este o simplă asociație fortuită sau arbitrară, ci e pătrunsă de o idee logică dominantă, când sunt unite într'un sistem, trăinicia lor e și mai mare. De aceea filozofia este studiul, care ajută mai temeinic la organizarea ideilor și a inteligențelor.

Cullivarea memoriei. S'a crezut că memoria ar fi o facultate a spiritului, care s'ar putea *perfecciona prin exercițiu* așa, încât să fie în stare a păstra mai ușor și mai sigur chiar alte elemente, cu totul deosebite de acelea asupra cărora a fost exercitată ; adică ea s'ar întări prin exercițiu așa cum se întăresc bunăoară mușchii, cari ajung a putea să ridice în urmă și alte greutăți, cu totul deosebite de acelea asupra cărora s'au exercitat. Cu memoria însă nu stă lucrul tocmai așa ; ea ține minte numai *cece* s'a gravat în ea și

1) Vezi I. Găvănescul. *Curs de Pedagogie.*— *Didactica.* Ediția 1921, București.— Steinberg. Cap. despre *Corelație Studiiilor.*

poate păstra mai ușor faptele cari cel puțin se aseamănă cu cele existente dejă în spirit.

Memoria deci nu e o facultate generală, în înțelesul de mai sus: ea se *specializează* din cauze organice, și din cauza educației și a exercițiului.

a) Organizația simțurilor variază la diferiți indivizi. Unul are s. e. mai perfecționat organul auzului, altul pe al vederii; primul va distinge mai ușor sunetele, calitățile lor, și deci le va păstra mai bine. Cel de al doilea va distinge și va păstra mai bine culorile, formele, raporturile dintre culori și linii. Cel dintâiu va avea memoria specială a tonurilor, a elementelor auditive; cel de al doilea, memoria specială a elementelor vizuale.

Amândoi, la un loc, alcătuiesc tipul *memoriei sensoriale*, în care intră, pe lângă memoria *vizuală* și *auditivă*, cea *motrice*, *lactilă*, *gustativă*, *olfactivă*.

Alături de memoria sensorială, putem pune, ca tip deosebit, memoria *cogitațională* sau propriu zis *intellectuală*, aceea care reține mai ales ideile, judecățile, rezultatul general al operațiilor intelectuale, al raționamentului, al cugetării, în afară de termenii formulării lor și de cazurile concrete ale aplicării lor.

Deosebit și în afară de memoria elementelor intelectuale, fie ele sensoriale ori cogitaționale, mai este de notat, ca alt tip deosebit, *memoria afectivă*, care reține emoțiile, durerile, bucuriile.

Astfel se specializează memoria după organizație care dă naștere la anumite aptitudini naturale pentru observarea și conservarea unor fenomene determinate.

b) Afară de aceasta, *exercițiul*, educațiunea particulară influențează asupra direcției ce va lua memoria, asupra lucrurilor ce vom memora mai mult. Astfel se

explică memoria dezvoltată ce prezintă specialiști pentru lucrurile și fenomenele ce stau în relațiune cu profesiunea lor.

c) Pentru cultivarea memoriei, oricare ar fi [coeficientul fiziologic individual de retențiune] sau gradul de plasticitate cerebrală și oricare ar fi direcția profesională sau habituală în care s'ar exercită, are o însemnătate capitală regula și *melodă de lucru a inteligenței*. Cum s'a spus mai sus, mulțimea și felul legăturilor dintre idei și cunoștințe, dintre stările de conștiință în genere, condiționează în mod esențial gradul și durata lor de reținere în spirit.

Dar este de remarcant, în deosebi, că spiritul, care procedează *melodic* în observațiile, în cercetările, în studiile și însemnările sale, are în mână instrumentul cel mai perfecționat, spre a-și înmulți cu înlesnire cunoștințele în domeniile cele mai deosebite, și a le păstra și memoră exact și îndelungat, fără a face confuzie între ele. Căci ceea ce alcătuiește adevărata bogăție a spiritului și-i dă putere de avânt în munca pentru căutarea adevărului și sorti de isbândă în viață, nu este mulțimea incoherentă a cunoștințelor. Ingrămădirea haotică a unei întregi enciclopedii mai de grabă îngreuiază mintea, ca o povară ce o împiedică în mișcările ei firești, și-i sleaște, fără folos, vigoarea rodnică, înlocuind-o cu slăbiciunea, îmbrăcată de paradă, a polimatiei sterile.

Mulțimea cunoștințelor trebuie să fie cu ordine rânduită în minte, ca o armată bine organizată, așezată în linie de bătaie; fiecare categorie la locul ei, având conștiință de ființa grupului din care face parte direct, precum și de unitatea imediat superioară, cărei aparține, și așa mai departe în sus, din sferă în sferă con-

centrică, până la cea mai înaltă, care le cuprinde pe toate.

Accasta este, de altfel, ordinea în care se găsesc dispuse cunoștințele în orice știință organizată, fie ea o știință de clasificare, descriptivă, ori demonstrativă. O astfel de armată, oricât de numeroasă ar fi, se mișcă la comandă repede, ca un singur om. Și spiritul care ar avea cunoștințe astfel organizate, în clase de categorii bine ordonate și lămurit subordonate și supra-ordonate una alteia, se mișcă liber și puternic în orice direcție s'ar îndreptă pentru cuceriri intelectuale. Atunci mulțimea cunoștințelor nu-l stânjenește, din potrivă, cu cât sunt mai multe și mai variate, cu atât îi dau o forță mai mare. Nu-l încurcă; le stăpânește. În acest caz o mare memorie este însoțită și de o mare inteligență.

Napoleon I, al cărui geniu strategic pare a se fi aplicat și asupra propriului său spirit, pentru organizarea și disciplinarea ideilor, a fost un adevărat maestru în arta de a lucra metodic pentru înmulțirea cunoștințelor solide în toate direcțiile. „Diversele afaceri, spunea el, sunt rânduite în capul meu ca într'un scriu. Când vreau să intrerup o indeletnicire, închiz scrietarul ei și deschiz pe al alteia. Ele nu se amestecă deloc una cu alta și nici odată nu mă încurcă, nici nu mă obosesc.

d) La creșterea puterii de reținere, în limitele, firește, ale plasticității cerebrale native, contribuie nu puțin și *regula de viață*, alături de metoda de lucru. Nu e fără interes pentru durată — și poate chiar pentru calitatea — achizițiilor mintale nici ora din zi a lucrului intelectual: dacă e noaptea or ziuă, dimineața or după amiază, în timpul mesei, or imediat după masă, sau după ce s'a făcut digestia. Și nu e fără importanță nici cât timp a ținut încordarea lucrului până în momentul când căpătăm noua impresie de păstrat. De câte ori s'au văzut tineri lăcomi de știință, citind și mâncând tot-

odată, ori prelungind munca în silă, cu toată oboseala care-l constrângea să citească de două trei ori o perioadă ce nu le ar fi înfățișat nici o greutate, după un repaus și o scurtă schimbare de ocupație! Studiul în timpul mesei împiedică digestia și nu dă nici rezultate intelectuale bune. Se strică roștul funcțional și al stomacului și al creierului; iar lucrul prelungit dincolo de limita elasticității vioace a minții slăbește aperseperrea și retentivitatea. Și această slăbire, repetându-se, duce la surmenaj și neurastenie, cari fac pe om multă vreme impropriu de muncă normală și rodnică.

Păzirea regulilor de igienă, în deobște: îngrijirea de un aer curat în camera de lucru; îngrijirea de curățenia corpului prin băi dese; de mișcare suficientă și de somn regulat, — toate măsurile pentru păstrarea sănătății contribuiesc la întreținerea și creșterea puterii de memorizare.

2. Condițiile reproducerii. — a) Reproducerea este condiționată și determinată în prima linie de *asociația* stărilor de conștiință. Când un element de asociație se prezintă în conștiință, întreg lanțul se reproduce.

b) *Ce face însă ca un element-oarecare din lanț să revină în conștiință?* Răspundem: *asemănarea* lui cu un alt element psihic *prezentat* în experiența și intuiția actuală sau *reprezentat* în cursul curentului de idei. Elevii cari învață *papagalicește*, au nevoie să li se spună începutul, ca să-și aducă aminte lecția întreagă. Asemenea, auzind primele note ale unei melodii cunoscute, ne amintim șirul întreg de sunete ce compun cântecul. Dacă vedem în camera cuiva un tablou sau o mobilă, care se aseamănă cu cele văzute de noi în altă casă mai cunoscută, se reproduce în mintea noastră pe rând, diferitele părți ale acestei case. Factorul de prezențiere actuală: începutul lecției, al melodiei,

tabloul său mobilă, fac să se renască în spirit urmele reprezentărilor similare și acestea trag după sine pe celelalte reprezentări cu cari au fost legate.

Dar se poate întâmpla ca și o *reprezentare* să deștepte pe alta, cu care se aseamănă, și aceasta din urmă să tragă după sine un lanț întreg de idei 1).

Lanțul de asociație s'a format pe baza legii de *contiguitate*; reproducerea începutului lui se face pe baza legii de *similaritate*; a restului, pe baza legii de *contiguitate*.

De ce *Napoleon* ne aduce aminte de *Alexandru Machedon*, bunăoară? Fiindcă e ceva asemănător între amândoi: și unul și altul au fost *cuceritori* de țări și popoare. Calitatea aceasta comună face ca unul să deștepte în minte pe celalt, adică face ca o idee, rechemată în spirit prin asemănarea ei cu alta actuală, să tragă după sine pe toate celelalte, cu cari s'a legat prin contiguitate și cari, la un loc, alcătuiesc personalitatea istorică a lui *Napoleon*: altă înfățișare fizică, altă origine, altă educație, alte timpuri, alte țări, alte moravuri, alte lupte, alte izbânzii, alte peripeții, alt sfârșit — o mulțime de date caracteristice deosebite una de alta, mult mai numeroase decât notele comune.

Reproducerea „prin contrast”, o iluzie. Cum se explică? — Ceeace e comun între cele două șiruri de fapte sufletești, din cari unul rechemă pe celalt în spirit, poate să fie în definitiv o singură notă asemănătoare, cum ar fi în exemplul de față însușirea de *cuceritori* comună celor doi oameni mari. Restul poate să difere cu totul, să fie chiar însușiri opuse. Așa încât, comparând toate elementele constitutive ale celor

1) Vezi exemple la *Atențiune*.

două lanțuri de stări sufletești, să găsim între ele un adevărat *contrast*. Dacă am îndreptă mintea mai mult asupra acestor deosebiri, și dacă, dintr'o cauză oarecare, ne-am interesa mai mult de aceste deosebiri și am fi așa de concentrați asupra lor, încât aproape să nu băgăm de seamă partea mică de asemănare care le-a adus în conștiință, atunci am fi conștienți numai de *contrastul* dintre cele două șiruri de fenomene și ni s'ar părea că unul a rechemat în minte pe cellalt tocmai prin acest *contrast*.

Astfel s'a născut iluzia psihologică a acelor cari cred că există *reducerii prin contrast*. Eroarea este și mai evidentă atunci când se mai vorbește și de „*asociații prin contrast*”.

Reducând fenomenul la o schemă generală, iată cum se formulează procesul sufletesc în aceste ocazii. Să presupunem două lanțuri de stări sufletești:

$$\text{Lanțul A} = a + b + c + d + f \text{ și}$$

$$\text{Lanțul B} = g + m + r + s + d$$

Între aceste două șiruri de idei — unul existând sub formă de reprezentății latente în memorië, cellalt dat în intuiție actuală — negăsindu-se nici un element comun, ele nu se vor rechemă în conștiință de loc. Efectul legii similarității nu se va produce.

În loc de șirul B, să presupunem însă altele, aleluate astfel:

$$C = a + b + c + d + n$$

$$D = a + b + c + s + n$$

$$E = a + b + r + s + n$$

$$F = a + m + r + s + n$$

In șirul C, elementele $a+b+c+d$, date în intuiție, fiind identice sau asemenea cu cele patru elemente constitutive dela începutul lanțului A, le vor redeșteptă pe acestea, și acestea vor trage după ele restul de idei cu cari s'a asociat în lanțul psihologic din care fac parte. Tot așa se va întâmplă și cu șirul D, E, F.

In șirul F este un singur element asemuit sau identic cu unul din elementele șirului A, anume a . Acest a din F va redeșteptă prin similaritate pe a din A; iar a din A, rechemat astfel în conștiință, va trage după sine pe toate elementele cu cari se găsește legat prin experiența anterioară, adică pe $b+c+d+f$.

Dacă *interesul și preocuparea momentană* a spiritului nostru sunt îndreptate asupra *elementelor comune* din lanțul A, redeșteptat în conștiință, și din lanțurile C, D, E, F, prezentate în intuiția actuală (a , $a+b$, $a+b+c$, etc.) zicem că ne-am amintit de A prin *asemănarea* lui cu C ($a+b+c+d$) sau cu D ($a+b+c$), sau cu E ($a+b$), sau cu F (a).

Iar dacă interesul momentului sufltesc este îndreptat asupra elementelor *diferite* din cele două lanțuri de idei, se zice, din o greșită interpretare a fenomenului, că unul a amintit pe cellalt prin *contrast*; adică C ar fi rechemat pe A prin elementul n ; D prin elementele $s+n$; E prin $r+s+n$; F prin $m+r+s+n$, elemente prin cari se deosebește fiecare din ele de A. Asupra părții comune atunci nu mai suntem atenți, fie că este mare ca în C, fie că este mică, așa cum se găsește în F, reprezentată numai prin un element a . Și cu toate astea, redeșteptarea în minte a lui A s'a realizat *locmai și numai* prin acest element comun a .

De aci se vede că acelaș caz de experiență poate

să fie, după împrejurări, când un exemplu de reproducere prin asemănare, când unul de reproducere prin contrast, după cum spiritul, condus de preocuparea și interesul momentului, e atent la partea de asemănare or la cea de deosebiri a celor două lanțuri.

De fapt însă și strict vorbind, mecanismul reproducătorilor mintale nu se pune în mișcare decât în virtutea asemănării și a legăturii stărilor sufletești între ele, adică prin *similaritate* și *asociație*.

A vorbi de amintiri prin *contrast* este impropriu și inexact, din punct de vedere științific.

Reproducerea mai e condiționată și de *energiă organicismului*, de starea de sănătate sau boală, de condițiile hranei, de vârstă, etc. Holland, coborându-se în minele din Harz, uită limba germană din cauza oboselei și a lipsei de nutriment; o recapătă după repaus și nutriment. Frigurile, opiul, sentimentele puternice desvoltă mult reproducerea. Amintesc cazul femeii, care servise într'o familie evreiască și recită, fiind bolnavă de friguri, în toiul crizei, versete din talmud, pe cari, sănătoasă, nu le putea reproduce și nu le înțelegea.

3. **Recunoașterea e condiționată de localizarea în timp și în spațiu a elementelor psihice.** Recunoaștem un fapt că a mai fost odată în conștiință, dacă putem să determinăm *când și unde* am luat cunoștință de el. Când lipsește memoriei această determinare, ea se reduce la un suvenir vag, la o amintire nehotărâtă. Se poate ca reproducerea unor fenomene psihice să fie însoțită numai de conștiința generală a împrejurării că ele au mai fost odată în sufletul nostru; această amin-

țire este însă numai reminiscență, mai mult sau mai puțin confuză.

Numai recunoașterea dă memoriei caracterul ei propriu, conștient, și o completează.

Ca să se poată localiza fenomenele psihice în spațiu, condiția esențială este asociația, și în special cea prin contiguitate în spațiu sau, mai general, prin simultaneitate. Ne întâlnim pe stradă cu o persoană care ne dă semne de cunoștință. Chipul ei nu ni se pare cu totul nou. Dar nu știm cine e, când și unde am cunoscut-o (*Reminiscența*). E destul adesea să ne spună numele. Numele ne aduce aminte, poate, că acea persoană ne-a fost recomandată de domnul cutare și a-nume unde: în casa acestui domn; și pentru ce ne dusesem acolo: ca să citim, să discutăm împreună părerile unui critic asupra cutărui poet.

Dar amintirea încă nu e completă. Când s'a întâmplat oare aceasta? Ne trebuie *localizarea în timp*. Pentru localizarea în timp se presupune fixarea în spiritul nostru a câtorva date cronologice mai însemnate corespunzând unor întâmplări mai principale din viața noastră; și atunci în intervalul ce desparte aceste date, așezăm, în mod aproximativ, celelalte evenimente mai puțin importante. În exemplul de mai sus, nu e nevoie să știm exact ziua și ora când am făcut cunoștința. E destul să putem determina, dacă a fost înainte sau după cutare întâmplare memorabilă pentru noi: era înainte ori după ce am absolvit liceul, sau universitatea, înainte sau după cutare examen; sau pe când făceam cutare lucrare, dela succesul cărei atârna viitorul nostru, etc.

1. **Uitarea. Legea degenerării memoriei.**— În cazurile de alterare sau de degenerare a memoriei, s'a constatat că: acele fapte se uită mai întâiu care au fost câștigate mai târziu în dezvoltarea noastră psihologică. Aceasta este legea *regresiunii* sau *reversiunii* 1). Cele cari se uită mai anevoie, mai la urmă, sunt faptele de experiență mai veche, din copilărie și tinerețe. Când stratele nervoase, cari conțin înregistrate faptele epocii mai din urmă ale vieții, adică unei vârste mai înaintate, se alterează, degenerază, atunci reîncep a funcționa stratele mai inferioare sau mai vechi, acelea cari conțin acumulate faptele unei vârste mai fragede. Acest sens psiho-fiziologic are zisa poporului că „bătrânii cad în vârsta copilăriei”.

Dintre fenomenele intelectuale, afective și voliționale, acelea cari se pierd mai întâiu, în cazuri de slăbiciune a memoriei, sunt cele *intelectuale*; în al doilea rând, cele *afective*; și apoi tocmai în al treilea, cele *voliționale*, actele.

Cauza e deosebirea în ușurința de modificare și alterare a condițiilor fiziologice corespunzătoare acestor diferite clase de fenomene. Așa, substanța nervoasă a scoarței cerebrale și cea albă, unde se păstrează achizițiile intelectuale mai înalte, — științele, artele, cunoștințele profesionale, limbile, — ca rezultat ultim, mai complect și mai nestabil al evoluției biologice, a dezvoltării fiziologice, etc., e supusă mai repede la alterări, decât baza anatomică a fenomenelor active fundamentale, a *cenesteziei*, anume: organele vitale, viscerale, oasele, mușchii. Acestea, ca elementele mai intime, mai vechi, mai simple ale

1) Ribot, Les maladies de la mémoire.

vieții corporale, sunt mai stabile, mai permanente.

Condițiile anatomice și fiziologice ale actelor devenite *habituale* sunt asemenea mai anevoie de modificat, și curentul degenerării le ajunge mai târziu, la urmă de tot. Lucrările manuale obișnuite se păstrează și se repetă mecanic, inconștient, chiar când individul a devenit incapabil și de gândire și de emoție. Aceasta ține până ajunge boala să vatăme ganglionii cerebrali, bulbul rachidian și măduva spinării.

Pierderea limbajului urmează aceeași ordine. Se uită mai întâiu cuvintele propriu zise, limbajul rațional, destinat a exprima fenomenele de cunoaștere; al doilea frazele exclamative, interjecțiile, acea ce se numește „limba emoțională” (Max Mueller 1); în fine, mai rar, chiar mișcările expresive, gesturile.

Și în pierderea limbajului rațional se observă o lege de trecere *dela mai nou și mai complex la mai vechiu și mai simplu*. Astfel se uită: mai întâiu numele proprii; al doilea, substantivele comune; și al treilea, adjectivele și verbele. Acestea din urmă, exprimând ceva mai general, se repetă mai des și deci se păstrează mai bine; din contră, particularul, exprimat mai ales în numele proprii, se întâlnește relativ mai rar în experiență.

Uitarea voluntară. — O condiție a unei bune memorii este și proprietatea de a uita neesențialul spre a păstra, cu atât mai puternic, esențialul. De aceea o înțeleaptă călăuzire a învățaturii stăruiește din capul locului asupra cunoștințelor esențiale, asupra ideilor principale și nu se încurcă în amănunțimi cari încarcă și obosesc mintea.

1) Orientalist și mitolog englez (1823—1900).

În acest caz fenomenul *uilării* este, s'ar putea zice, *intenționat*, și procesul lui e datorit insistării voluntare asupra unor fapte de conștiință, pentru păstrarea lor în paguba altora, pe cari le dislochează, depărându-le sistematic din sfera conștiinței, înlocuindu-le treptat și statornic. La această procedură-recurge omul când vrea să uite un moment neplăcut al vieții, or să desrădăcineze din spirit, să disasocieze anumite idei, preocupări, deprinderi rău făcătoare. Indreptarea atenției încordate în altă direcție, prin studiu concentrat sau distracție impresionantă, aduce adesea rezultate apreciable de amnezie voită. Maxima ei conducătoare este: *Non multa, sed mullum*.

Iluzii de memorie. — Memoria e supusă și la *iluzii*. Uneori omul crede că a și făcut un lucru ce avea numai de gând să-l facă. Alteori crede că i s'a întâmplat în realitate, aceea ce numai a auzit, a cetit, a dorit sau a visat.

FANTAZIA ȘI IMAGINAȚIA

Ideile căpătate prin experiență se reproduc ori în forma, în legătura și relațiile în cari au fost câștigate odată, și atunci avem *memorie*; ori într'o formă, într'o ordine și în raporturi schimbate. În cazul acestor schimbări se pot face sau în scopul și cu intenția de a găsi și reprezenta relațiile generale și permanente dintre lucruri, legile naturii, *adevărul obiectiv*, și atunci avem *operațiile intelectuale* propriu zise sau cugetarea; ori independent de acest scop, pe baza unui sentiment, și atunci avem *imaginația și fantazia* în înțelesul larg al cuvântului.

1. **Fantazia**. — Cuvântul *fantazie* ne duce mintea

la combinări cari, de ordinar, sunt cu totul departe de a oglindi raporturile obiective ale lucrurilor din natură, la niște combinări capricioase, străine de ordinea firească a fenomenelor. O combinație *fantastică*, o idee și o purtare *fantastică*, în genere toate acțiunile și manifestările cărora li se poate da atributul de *fantastice*, par a avea de comun aceasta: că se abat dela ordinea obișnuită a modului de a fi, de a funcționa și de a se manifesta al omului și facultăților lui.

Pulerea modificătoare a fantaziei poate merge foarte departe: ea poate crea lucruri cari nu există, chiar lucruri ce nici *nu pot* există în natură; combinații, cari, în totalitatea lor, să înfrângă legile naturii, să contrazică experiența generală și constantă a genului omenesc. Astfel sunt s. c. creațiunile fantastice din basme, în cari se vorbește de cai cari nu numai că zboară, dar mănâncă jăratie, au darul vorbirii și chiar prezic viitorul; și de pietre ce cresc și se prefac în stânci; de perii ce cresc și se prefac în păduri; de oglinzi ce se întind și se prefac în ape, în mări și oceane.

La ce se reduce însă pulerea de creație a fantaziei și cari sunt limitele ei? Fantazia cea mai bogată nu poate un lucru: nu poate închipui un *element* nou de experiență simplă, adică o *senzație* nouă, care să nu se fi experimentat înainte, să nu se fi dobândit înainte prin simțuri. Astfel un orb nu poate să-și închipuie deloc culorile, un surd sunetele; noi nu ne putem închipui cum ar fi senzațiile ființelor ce ar avea mai multe simțuri decât noi. În fond, imaginația cea mai puternică își reduce funcțiunea sa la combinarea în diferite feluri a materialurilor de idei câștigate prin

simțuri. În cea mai bizară creație a fantaziei nu găsim decât elemente de experiență, altfel asociate între ele. În „calul ce mănâncă jăratie” ideea de „cal” și cea de „mâncare” și cea de „jăratie”, cu toate elementele psihice simple sau senzațiile și percepțiile ce le compun, sunt luate din experiență. Ce e nou, e legătura dintre ele, cari aici nu e numai nouă, dar e și nenaturală; însă mai obișnuit e neverosimilă.

2. Imaginația. — Fantazia dă naștere și la creații și combinări ce stau în armonie cu legile naturei. Atunci produsul spiritual, deși nu-i o copie după ceva anume existent, e compus însă după analogia producțiilor naturale și *ar putea* chiar să existe în natură. În acest caz avem *imaginația*, în înțelesul mai restrâns al cuvântului.

Termenul de *imaginație* se dă, prin urmare, funcțiunii de a combina ideile astfel ca rezultatul lor să nu stea numaidecât în contradicție cu legile naturale și cu ordinea firească a lucrurilor, ci să stea chiar în acord cu acestea. Rezultatul final al combinării ideilor într'o operă de imaginație anticipază câte odată natura lucrurilor, în orice caz n'o contrazice; poate să dea naștere unui produs ce n'a fost *până atunci* în concret realizat în natură, dar care ar putea să fie, e *posibil*, pe baza legilor naturii.

Felurile imaginației. — 1. După cum termenul chiar ne arată, cea mai elementară manifestare a *imaginației* e *imaginea*, reproducerea unui fapt ce a fost experimentat. Dar aici avem un punct de contact și de confundare cu memoria; căci și memoria repro-

duce experiențele trecute, și în ea revine imaginea lucrurilor înscrise în organismul psiho-fiziologic.

Ce deosebire e dar între imaginație și memorie?

Să presupunem că ne amintim de un om pe care l-am văzut. Dacă în amintire căutăm să reproducem trecutul cu intenția de a fi exacti, de a face o descriere fidelă a realității, atunci par'că ne-am încerca puțința de *reținere* și de *reminiscență* ce alcătuește memoria, și facem deci un act și o probă de *memorie*.

Dacă încercăm însă reproducerea sub impresia unei *emoții*, unei plăceri care ne face să ne amintim, fie în totul, fie în parte, trecutul; și, sub vibrația sentimentului, se produc anumite părți din experiență și se provoacă, vrând nevrând, în cel ce ne ascultă, o impresie similară cu aceea ce simțiam atunci; în cazul acesta reproducerea emoționată a trecutului nu e simplă memorie, ci e act de *imaginație*. Am putea-o numi *imaginație memorială*. Reproducerea, deși poate fi exactă, nu se cere să fie completă; și nici nu-i nevoie de aceasta, fiindcă se amintește și se reproduce numai ceea ce stă în acord cu felul emoției; iar datele, ce nu întăresc și nici nu explică emoția, sunt eliminate în mod firesc: spiritul nu insistă asupra lor. Cu cât se adună detalii mai multe ce concordă cu interesul emoțional, cu atât se dă o dovadă nu numai de memorie ci și de *imaginație*.

Ancheta pe care a întreprins-o (în 1880) Galton pentru determinarea facultății de reprezentare vizuală sau a puterii de vizualizare, nu se raportează atât la studiul imaginației, cât mai mult la acela al memoriei imaginative. Se cerea diferitelor persoane să descrie din amintire sala de mâncare din o dimineață oarecare. Și tot de acest fel sunt și cazurile raportate de W. James. (op. cit. pag. 397 sq.). Unul cu vizualizare vie spune: „Percep deodată toate obiectele lămurit; dar când mă opresc cu atenție asupra unuia din ele, îl văd și mai

distinct. Imi amintesc mult mai bine culorile decât orice alt lucru. Dacă bunioară, ași vci să-mi amintesc o farfurie pictată cu flori, aș putea să reproduc în desemn tonalitățile exacte. Etc."

Altul, cu o vizualizare slabă, spune: „Despre masa mea de mâncare nu pot să spun exact ce văd la ea ; totul e vag. Mi-ar fi cu neputință să înnumăr scaunele ; știu numai doar din întâmplare că sunt zece. Nu zărește nici un detaliu... Singura culoare ce mi-aș putea parcă închipui lămurit este a feței de masă” ; Etc.

Deosebirea între memorie și imaginație, în acest caz, e dar că, deși ambele se ascamnă în reproducerea unei experiențe trecute, găsim, în reproducerea *imaginativă*, emoția în grad mai mare și ca element determinant.

2. *Emoția* este caracteristica esențială a lucrărilor de imaginație în genere. Gradul cel mai de jos al imaginației e acela ce constă în reproducerea emoționantă a unor experiențe trecute, a unor detalii luate, cât se poate de exact, din trecutul nostru: *imaginația memorială*.

Un grad mai înalt e când se reproduce în minte, prin simpatie, și se interpretează experiențele altui suflet, ideile și sentimentele exprimate în semne sensibile. Interpretarea acestora pun în lucru un grad superior de imaginație cunoscută sub numele de imaginație *determinativă*, fiindcă la fiecare pas se *determină*, printr'o imagine concretă, vagul ce există în înțelesul general al unui simbol. Când citim o descripție, o poezie, facem operație determinativă, întrucât substituim imediat fiecărui cuvânt imaginea lucrului real la care se rapoartă, așa că par'că vedem cu ochii exact lucrurile în raporturile lor, treptat cu propășirea descripției. Această nu-i totdeauna lucru ușor și adesea o mare parte din farmecul lecturii unei pagini literare bine scrise

se pierde din cauza unei imperfecte determinări imaginative a cititorului.

3. Pe când imaginiția cititorului e numai determinativă, imaginația celui ce a aruncat în lume combinațiile de imagini și le-a fixat în cuvinte și forme sensibile, imaginația artistului, e *combinativă-creatoare*.

Imaginația creatoare poate să fie de multe feluri, după scopul și rezultatul la care tinde. Avem astfel o imaginație creatoare în poezie, în artă și literatură; una în știință, una în viața practică; una în activitatea tehnică, în industrie, în arta războiului, etc. De ordinar se crede că numai în artă, în literatură și poezie găsim terenul propriu imaginației. Dar ce exemplu frumos de imaginație găsim în concepțiile științifice, în ipotezele grandioase ce au căutat să explice raporturile cele mai generale ale naturii! Copernic, Kepler, Newton, Galileu, au avut la dispoziția lor un grad excepțional de putere combinativă, că să ajungă la închipuirea raporturilor posibile dintre lucruri, la crearea de ipoteze, și apoi la teorii pozitive și la verificarea lor pe baza experienței și a observației. *Un strateg*, apoi, decât imaginație n'are nevoie, ca să-și închipuiască posibilitatea diferitelor mișcări ale adversarului și contra-mișcările armatei sale proprii, spre a pară o lovitură probabilă ori spre a ataca. Mai înainte de a se da lupta în realitate, se desfășoară în mintea lui tot războiul, cu toate peripețiile și rezultatele lui. E posibil ca realitatea ce urmează acestui plan să nu corespundă combinațiilor imaginației, și socotelile lui să fie zădărnice de împrejurări neprevăzute. Nu e mai puțin adevărat, că în momentul când și-a închipuit planul de luptă, când

a văzut mișcările trupelor și succesiunea lor, a făcut o operație de cea mai vie imaginație combinativă. Găsim în strategia tot atâta imaginație ca și la poetul ce cântă un războiu, pe care nu l-a văzut.

Imaginația creatoare, *constructivă* sau *combinativă*, poate fi de mai multe feluri:

a) *Ea poate fi practică*, în cazul când căutăm și combinăm mijloacele necesare pentru realizarea unui scop practic.

Astfel e cazul inginerului care combină diferitele date și elemente materiale pentru construirea, ridicarea și susținerea unui pod peste un fluviu. Astfel e cazul strategului de care se vorbește mai sus; sau al omului de afaceri, bancherului, negustorului, antreprenorului, etc.

b) *Artistică*, în cazul când, sub impresia unui sentiment sau cu scopul de a deștepta o emoție, combinăm imaginile și creăm caractere, raporturi între caractere, ne închipuim acțiuni, evenimente, scene, tablouri; creăm opere de artă, în genere.

c) *Științifică* sau *speculativă*, când spiritul combină cunoștințele posedate, în scopul de a studia și explica fenomene noi, sau în scopul de a înțelege explicațiile propuse de alții, de a reface în minte ipotezele sau teoriile oamenilor de știință, ale filosofilor. După cum, ca să înțelegi și să gusti frumusețile creațiilor poeziei, trebuie să pui în lucru imaginația determinativă, tot așa ca să urmărești, ca să înțelegi teoriile sau ipotezele unui gânditor, trebuie să faci uz de imaginația creatoare proprie.

Felul imaginației constructive variază după natura adevărilor câștigate și după predispozițiile organice ale

omului. Iar valoarea și succesul ei atârnă de numărul și calitatea acelor idei ; de conștiința scopului urmărit și de energia sentimentului cu care se urmărește realizarea aceluși scop. Fără materialul suficient, combinațiile ies anemice ; fără unitatea clară a scopului, ies neorganizate ; și fără impulsul sentimentului, spiritul n'are acea „răbdare” necesară în căutarea și alegerea repetată a ideilor celor mai potrivite pentru scopul intenționat.

P. Hei

Legea combinării ideilor în imaginație. — Pentru ca să se producă în spirit combinațiile ideilor, trebuie să se îndeplinească anumite condiții, aproape generale, în toate cazurile imaginației combinative.

Ce face de se adună din diferite regiuni ale minții anumite date, detalii, fapte, imagini? Și ce le face de se leagă, se organizează într'un tot armonios și sistematic? Îndeplinește oare aceasta omul în mod voluntar și intenționat? Ar fi o idee greșită despre funcțiunea firească a sufletului, dacă ne-am închipui acest mecanism săvârșindu-se arbitrar în spirit. Totul se produce în mod spontan în natură și noi căutăm să interpretăm natura prea unilateral, după analogia activității omenești deliberate.

Arhitectul procedează la executarea unui plan de construcție, și adună materialul, apoi începe clădirea dintr'o anumită parte și o continuă, până o ridică întreagă și complectă, cu tot ce-i trebuie pentru realizarea scopului. Dacă întrebăm: cum s'a realizat această clădire? Ți se răspunde că arhitectul a căutat să facă și să împreune toate părțile, după un anumit plan, în mod intenționat, conștient. Și aceasta ar fi, negreșit, un răspuns întemeiat. Dar greșeala începe din mo-

mentul, când ne încercăm a explica, după analogia activității omenеști, și producțiile spontane ale naturii, precum e limbajul, societatea, bunioară, sau chiar combinarea ideilor, de care e vorba în actul și opera de imaginație.

Căci să ne întrebăm mai departe: cum s'a produs în mintea arhitectului planul acesta? Tot voința și intenția lui au adunat diferite idei, ce alcătuiau părțile planului? Dar atunci ar fi trebuit să aibă un alt plan, ca model, în minte, după care să-și compună planul lui, oricât de original ar fi: și așa ar merge, din plan în plan, la infinit. Planul în mintea lui se formează însă în mod spontan; părțile lui constitutive au venit în mod firesc de s'au apropiat și au alcătuit un tot.

În lucrarea combinatoare a imaginației vedem astfel mai mult caracterul spontaneității involuntare, ne căutate, s'ar putea zice inconștiente. De multe ori artistul, omul de știință, rămâne uimit de ideia ce-i vine în minte. Stă în fața soluției, invenției, descoperirii sale ca înaintea unei *inspirații*. Ceeace nu exclude negreșit munca anterioară, studiul riguros de mai înainte; căci tocmai și numai elementele posedate în spirit de observațiile și gândirile anterioare alcătuiesc materialul oricărei combinați noi. *Ex nihilo nihil fit.*

Dar ce le face pe ele să se adune, din toată întinderea conștiinței, ba poate chiar din inconștient? Care-i forța de atracție a acestor elemente, cari le cheamă, le adună și le unește într'un tot organic?

Am putea să relevăm două *condiții* mai generale de funcțiune a imaginației, în virtutea cărora elementele aleargă de se combină și se unesc, întocmai

cum se unesc și se combină elementele constitutive ale unui organism unilar.

Căci de ce nu ne-am pune tot așa de bine întrebarea cu privire la creșterea după un tip anumit a ființelor organizate. Misterul nu e tot așa de mare? Nu-i oare extraordinar lucrul acesta că dintr'o ghindă, dintr'o sămânță pusă în niște condiții, după câțva timp iese, se dezvoltă un arbore cu o anumită formă? De unde știu, și cum știu, elemente materiale, supte din pământ și din aer, să vină să se așeze după un anumit sistem, după un anumit plan de cristalizare și să dea un tot cu o formă hotărâtă și aproape prevăzută dinainte? Misterul acesta ni se pare chiar mai mare decât acel al închegării diferitelor idei într'un tot armonic; și mai uimitor, fiindcă n'avem mijloace de a pătrunde înăuntrul combinărilor și mișcărilor de elemente materiale prin observația internă. Grație acestui mijloc, de care putem dispune în studiul vieții suleștești, putem observa condițiile combinării ideilor în imaginație.

1. Aceea ce atrage elementele de cunoaștere și experiență și le unește într'un mod armonic, e mai întâiu *unilalea de sentiment, de simțire*. Emoția care s'a asociat în experiențele noastre anterioare, în diferite grade de nuanțe, cu atâtea și atâtea lucruri, acte, fenomene înscrise în sistemul nostru psiho-fiziologic și păstrate sub formă de modificări nervoase și de imagini corespunzătoare, acea emoție, când se produce din nou, le cheamă, le evoacă pe toate acele stări de conștiință, cu cari s'a asociat; și elementele psihice rechemate vin de se cristalizează într'un tot, în conformitate cu această emoție. Când un poet voeste să descrie d. e. un sentiment elementar și general ca *frica*, trebuie în momentul acela, să aibă, sub o formă oare care, acest sentiment; imaginația emoțională deșteaptă atunci, din experiențele lui, toate fenomenele cari s'au asociat cu frica, și poetul e în stare astfel

să concretizeze cauzele și efectele fricei în întâmplări ce în adevăr pot să înfioare.

Să se compare acest proces de combinare a spiritului, sub imperiul emoției, în opera creatoare, cu acel descris în creațiile visului. E în fond aceeași lege psihologică.

E de remarcat, și într'un caz și altul, lucrarea de *disociare*, presupusă în aceea de sinteză. Elementele ce se adună chemate de afinitatea sentimentului sau de unitatea scopului urmărit, se rup de fapt de alte combinări, se desfac din alte unități concrete empirice, în care se răsesc legate de împrejurările experienței. Să se revadă, ca exemplu, cazul citat al visului fetiței, care, după ce a văzut munți înalți, și catedrala din Strassburg, a visat un vis alcătuit din elementele experiențelor variate, ce-i produsseră cam aceeași emoție.

Dacă în toate cazurile imaginației creatoare, cauza determinantă a combinației selective este sentimentul, acesta a variat, în nuanțele lui, după felul diferit al imaginației: în imaginația creatoare artistică este sentimentul estetic, sub diferitele lui forme: frumosul, în genere, cu toate variațiile lui; în imaginația creatoare practică, este sentimentul efectului în atingerea unui scop determinat: câștigul, triumful puterii, al binelui, etc.; în cea științifică sau filosofică este sentimentul intelectual al adevărului, interesul stabilirii unui raport evident între ideile noastre și fenomenele naturii.

2. A doua cauză e aceea ce s'ar putea numi *principiul corelației armonice a părților într'un tot*, în acord cu scopul lui final. Dacă se înjgheabă în minte o singură parte dintr'un tot, sentimentul totului, su-

gerat de acea parte și călăuzit de sentimentul finalității, face de se adună restul elementelor ce alcătuiesc părțile constitutive și armonice ale aceluși tot. **Cuvier** numai după un dinte de animal, a cărui speță dispăruse de mult de pe pământ, a putut să reconstituie exact ființa întreagă. **Shakespeare** a scris drama „Iuliu Cezar” cu așa exactitate de intuiție istorică, încât istoricii victoriei romane, cei mai specializați, n’au găsit, în liniamente generale, nimic de modificat în ce privește concepția fundamentală a epocii lui Cezar, ceea ce-i mai grea de restabilit decât amănunțele. Și spiritul omului de știință și al poetului au lucrat, în cazurile acestea, pe baza principiului corelației armonice a părților unui tot organic. Puținele date, puse la dispoziția lor, au evocat altce în legătură armonică, și s’au organizat cu toate în o unitate sistematică.

Influența imaginației asupra voinței și corpului. — Imaginația are influență și asupra direcției voinței; dar aceia cari, în acțiunile lor, se conduc mai mult după închipuiri, nu după cunoștința exactă a realității, se numesc *fantasți*. Aceștia își creiază uneori, pe baza închipuirilor, o viață de fericire sau nefericire, fără nici o cauză obiectivă și fără nici un motiv real.

Fantazia are putere și asupra fizicului. Hipocondria și cazurile de boale imaginare se raportează la această cauză. Un exemplu tipic de influență a imaginației asupra fizicului avem în cazul lui **Flaubert**, care, descriind efectele otrăvirii cu arsenic, a unui personaj din romanul său (**M-me Bovary**), simțea gustul otrăvirii în gură, și în urmă, câtva timp, a suferit de o grea indigestie din această pricină.

„Un om, zice **Shakespeare**, ar putea să țină în mână un cărbune aprins și, cu toate acestea, să-și închipuie că ceea ce ține este rece, dacă în același timp s'ar gândi la ghețurile Caucazului, ar putea, fără să degere de frig, să se tăvălească în zăpadă, în Decembrie, gândindu-se la căldura unei veri imaginare” 1).

Se povestește despre scriitorul rus *Maxim Gorki*, că, fiind în închisoare, râdea de nu mai putea la închipuirea unor scene comice ale unei comedii vesele pe care o compunea și o scria atunci. *Gardianul*, văzându-l că râde singur, fără nici o cauză vizibilă, cră convins că *Gorki* innebunise.

S'a căutat să se pună în practică, pentru folosul vieții, această putere a închipuirii asupra stărilor sufletului și corpului, observată în atâtea experimente. Dacă ideea poate să facă rău, poate să facă și bine. Fă să ercadă pe un bolnav că merge spre însănătoșire, că n'are nimic, „ridică-i moralul”, cum se zice mai scurt, și vei vedea efecte netăgăduite în sensul ideii sugerate. *C'est la foi qui guérit*, zicea **Charcot**, introducând astfel între aforismele științei medicale cuvântul Mântuitorului: *Credința ta te-a mântuit*. O ramură însemnată a medicinei moderne caută să se rezeme pe aceste principii, întrebuintând sistematic *sugestia*, cu sau fără hipnotism, și *persuasiunea* pentru vindecarea multor boale. Aceasta este *psiho-terapia*.

Nu numai *sugestia* venită din afară, dela altul, dar și ceea care lucrează dinăuntru, *autosugestia*, ideia ce ne facem singuri de noi, despre puterile și stările noastre, joacă rolul de forță dinamică asupra organizației noastre psihofizice, în bine sau rău. Ce crezi despre tine că ești, aceea tinzi a deveni.

În definitiv, și ideia sugerată de altul numai atunci își produce efectul, când ne-o însușim, când o credem, când lucrează deci ca o *autosugestie*.

(1) Citat de *Guyau* în *Éducation et Hérité*. Cap. I.

APERCEPȚIA.

Apercepția este operația intelectuală, prin care se ia și se asimilează noi fenomene psihice (prezentări sau reprezentări) în organismul existent în acel moment al sufletului. Această prindere și asimilare o face copleșit de idei câștigat până atunci prin experiență, și pe care îl vom numi scurt: „organul intelectual aperceptiv” sau numai *organul aperceliv*.

Fenomenul apercepției se poate înțelege ușor prin analogia lui cu asimilația fiziologică. După cum fiecare parte anatomică, nervii, mușchii, oasele, extrag și își asimilează din materiile nutritive aceea ce se potrivește mai bine cu substanța lor, tot astfel o excitație exterioară, o experiență nouă, un fapt, o situație, o cugetare, se primește transformându-se după spiritul în care pătrunde.

Spiritul fiecărui om extrage și reține din excitațiile mediului exterior aceea ce convine naturii și puterii sale. Oamenii cu specialități și preocupări intelectuale diferite, puși în fața aceleiași scene naturale, aceluiași fenomen, vor remarca părți diferite, după cari apoi vor caracteriza întreaga scenă, întregul fenomen. Astfel un *naturalist*, un *agronom* și un *artist* vor nota cu totul alte caractere din același peisaj natural, adică *il vor apersepe* fiecare după spiritul său. Primul va vedea plantele cu ochiul omului de știință, căutând a le clasifica, a le determina locul ce ocupă în regnul vegetal, a constata varietățile și a le explica prin influența mediului, etc. Agronomul va observa natura pământului, aptitudinea lui pentru creșterea și mulțirea unor anumite genuri de plante necesare ia

hrana oamenilor sau animalelor, etc. Artistul va considera armonia formelor și a culorilor. Acesta va căuta frumosul, pe când cel dintâiu, naturalistul, va căuta adevărul, iar agronomul utilul. Acelaș spectacol, trecând prin aceste trei spirite, va lăsa trei rezultate psihice deosebite, după natura ideilor ce posedă fiecare din ei, idei pe cari excitația actuală le deșteaptă și cu cari se asimilează.

Omul extrage, prin urmare, din natură, aceea ce se încadrează mai bine cu spiritul și interesele lui; vede și apercepe lucrurile și oamenii după organul său intelectual. „Nu ochiul vede, ci spiritul vede prin ochiu”, și adesea nu vede decât ideile sale proprii sau numai ceea ce le corespunde. Uneori acest proces al apercepției dă naștere chiar la *iluzii* grosiere. Așa *Don Quixotte*, având spiritul plin de idei relative la viața cavalerescă, la luptele cu uriașii și monștrii, adesea credea că vede împrejurul său aceste lucruri; excitațiile exterioare, trecând prin spiritul lui, se transformau în ideile și imaginile de cari era preocupat: o simplă moară de vânt era luată drept un uriaș și o turmă de oi drept o armată de spirite rele. El interpreta astfel excitațiile conform organului său sufletesc.

Felul și bogăția cuprinsului de impresii, de percepții și de idei ale unui om, într'un moment dat, în fața unei împrejurări a vieții sau în fața naturei, atârnă nu atât de felul și mulțimea excitațiilor, în impresurarea căroră se află, cât de natura și avuția vieții sale interne, de mulțimea și întinderea ideilor și cunoștințelor, de sistematizarea și ordinea lor, cu un cuvânt: de *organismul apercipiv*, câștigat prin studiu și experiență.

Instrucțiunea și exercițiul spiritului au în mare parte

de scop și de efect a procura individului un organ intelectual de a percepție ; căci știința dă formule, dă legi, prin care explică, se interpretază fenomenele din natură, legi și formule, la cari se reduc cazurile particulare întâmpinate în experiență. Așa, *psihologia* pregătește spiritul să a perceapă o mulțime de întâmplări ale vieții sufletești, multe simpatii și antipatii, ca niște cazuri particulare ale asociației stărilor de conștiință ; *fizica* pregătește spiritul a vedea în fenomenele căderii corpurilor, în acela al curgerii râurilor, al greutateii, al plutirii, etc., cazuri particulare ale legii gravitației universale, introduse prin instrucție în spirit ; amândouă servesc astfel de organ a perceptiv intelectual, prin care se iau și se asimilează niște fenomene din natură, ce rămân sau neobservate sau cu totul altfel interpretate, incomplet sau superficial și fals *apercepule*, de către spiritele lipsite de cunoștința acelor legi.

C U G E T A R E A

OPERATIILE INTELECTUALE

Am văzut cum se produc elementele de cunoaștere, cum se leagă între ele, se păstrează și se reproduc.

Am văzut cum combinațiile lor, în cari ni le-au prezentat experiența individuală întâmplătoare, sau generică permanentă, se schimbă de spiritul nostru spre a crea alte combinațiuni noi, conforme cu legile naturei (prin *imaginație*) sau chiar contrare lor (prin *fantazie*).

Să vedem mai departe ce lucrări îndeplinește min-
tea asupra datelor experienței, cum le prefăce, ca să
ajungă la construirea clădirii reprezentative a lumii,
la reproducerea raporturilor obiective ale fenomenelor
naturii în raporturi subiective de idei, cum ajungem
la găsirea *adevărului*.

Funcțiunea fundamentală a spiritului, care tinde la
realizarea acestui scop, este *cugelarea*. Iar operațiile
mai principale de cari se servește cugetarea pentru
stabilirea raporturilor adevărate între idei, în confor-
mitate cu raporturile obiective permanente între lu-
cruri și fenomene, sau, mai scurt, pentru formularea
legilor naturii, sunt: *găsirea de asemănări și deose-
biri și în special judecata și raționamentul*.

Adevărul, pe care caută să-l stabilească astfel cu-
getarea, este o trebuință a vieții noastre întregi. El
servește a înțelege natura, fie numai pentru plăcerea
de a o înțelege, și atunci răspunde unei trebuințe fi-
rești a spiritului nostru, trebuinței pur intelectuale,
speculative sau filosofice. Adevărurile de acest fel
sunt curat *teoretice*. Sau adevărul servește vieții
noastre materiale, morale, etc., și atunci, după na-
tura trebuințelor pe cari le satisface, se numește *prac-
tic*. Și într'un caz și în altul adevărul are un rost
biologic.

Găsirea de asemănări și deosebiri.— **Clasifi-
carea. Abstracția.** Funcțiunea mai generală, elemen-
tară și primitivă a inteligenței, funcțiunea care condi-
ționează pe toate celelalte și care servește de criteriu
al inteligenței ori unde s'ar afla și în orice grad s'ar
afla ea, e simpla găsire și *constatare de asemănări și
deosebiri* între lucruri. Această elementară operație in-
telectuală pregătește și face posibile pe altele mai com-

plicate. Găsirea și stabilirea *gradului* de asemănare și deosebire poate varia dela indentitatea perfectă până la opunere evidentă, trecând prin punctele intermediare de similitudine și de contrast. Astfel că, pe baza acestor operații elementare, se pot face *clase* de obiecte din ce în ce mai mari.

Clasificarea însă presupune *analiza* și *abstracția*. Prin abstracție și analiză spiritul desface, descompune lucrurile din natură în proprietățile ce le alcătuiesc, și izolează una sau mai multe din acestea, pe cari le consideră în parte, făcând „abstracție” de celelalte. Ca să aleg la un loc obiectele *albe* și să fac o categorie din ele, trebuie să nu consider decât *calitatea de culoare*, și să las la o parte pe cea de *soliditate, duritate, greutate, gust* etc. Asemenea când voiesc să pun de o parte lucrurile rotunde, sau pe cele cari servesc la un scop anumit. Intr'un caz, consider numai *forma*, în celalt numai scopul, făcând abstracție de celelalte calități ale lucrurilor. Ca să formeze, astfel, *clasa meselor*, nu voi căuta să văz dacă obiectele sunt de lemn, de fier, or de marmură ; sau dacă au trei sau patru picioare ; or dacă sunt pătrate, dreptunghiulare or rotunde, etc. ; ci voi privi numai însușirile necesare la realizarea *scopului* determinat pentru care se face o *masă* ; și obiectele, cari le vor poseda, vor intra în această clasă.

În lucrarea *clasificării* distingem astfel ca operații mai mult sau mai puțin deosebite: *analiza, descompunerea, disasocierea, abstragerea*, precum și aceea de *comparare*, pentru găsirea elementelor constitutive ale bazei clasificării, apoi firește opera constructivă de apropiere a acestor elemente într'un tot, *organizarea clasificării*.

Procesul de asimilare și de integrare pe de o parte precum și acela de diferențiere, de discernământ, e o lucrare mintală și cerebrală, care cere timp; ceea ce însemnează că e aci o muncă, o greutate de învins.

Asta se dovedește experimental. Dacă se pune înaintea cuiva un număr oarecare de litere sau culori (dela 1-6) și se cere să se determine, după un scurt timp de intuiție, felul acestor litere sau culori, cu cât numărul obiectelor, culorilor, crește (dela 1—6), crește și timpul ce pune mintea spre a le deosebi între ele, și anume dela 3|10 până la 8|10 din secundă.

S'a căutat să se stabilească, prin observații făcute asupra mai multor persoane, cum variază proprietatea de a găsi asemănări și deosebiri după vârstă și sex. S'a constatat că la vârsta de 6—7 ani crește repede puterea de a găsi deosebiri și că băieții sunt superiori în ce privește constatarea de deosebiri și asemănări, afară de stabilirea nuanțelor delicate ale culorilor, în cari fetele sunt superioare.

Trebue să repetăm și aici o observație care s'a mai făcut în alt capitol, și care este principală pentru înțelegerea naturii fenomenelor și proceselor psihice.

Deosebirea generală dintre *datele elementare* de cunoaștere și *operațiile* intelectuale, nu trebue să ne-o inchipuim așa în suflet, ca și cum întâiu ar veni în conștiință datele de cunoaștere, și apoi ar începe operațiile asupra lor.

Aceasta ar fi o concepție mecanică, luată din analogia lucrărilor tehnice omenești. Când se construiește o clădire, se adună întâiu material și apoi se face operația necesară pentru realizarea unui plan arhitectonic. În mintea omenească raportul dintre datele și operațiile intelectuale e cu totul altul.

Producerea *datelor* elementare și *operația* intelectuală asupra lor se face simultan, în grad deosebit de intensitate și complexitate. Încât ceea ce găsim mai departe sub forma de *comparații, judecăți și raționamente*, găsim și în fazele mai inferioare ale conștiinței, însă mai puțin clar, mai puțin conștient și mai simplu. În adevăr, operația elementară, ce am numit-o caracteristica esențială, universală și primitivă

a inteligenții, adică *stabilirea de asemănări și deosebiri* între lucruri și fenomene, o găsim nu numai în scara operațiilor intelectuale mai complicate de raționament, ci și în funcțiunea simplei percepții. Când se percepe un obiect cu totalitatea proprietăților lui, și se zice că obiectul acesta e o *pălărie*, se observă ușor că conștiința ca să ajungă la acest simplu rezultat al determinării obiectului, a făcut o *asemănare* între acest obiect și rezultatele unei experiențe trecute.

Dar mai departe, când se zice că aceasta e *cutare* obiect (pălărie), se presupune stabilirea unor clase de obiecte în mintea noastră și trecerea acelu obiect prin aceste categorii, spre a vedea în care poate să se așeze. Deci se presupune o *clasificare*, altă operație întemeiată pe găsirea de asemănări, căci nu s'a putut să se facă clasificarea, decât punând obiectele ce se aseamănă la o parte și eliminând pe cele ce nu se aseamănă.

Noțiunile. Formarea lor din punctul de vedere psihologic.— Când se notează însușirile comune la mai multe lucruri sau fenomene și se consideră în parte, izolate, se formează o *ideie* comună, generală: o „*noțiune*” sau un „*concept*”.

Acestea se produc, din punctul de vedere psihologic, în modul următor. Fiind date mai multe lucruri de aceeași clasă, cari au, prin urmare, atât proprietăți comune tuturor cât și proprietăți particulare fiecăruia se va întâmpla că: partea *comună* la toate obiectele, izbind de mai multe ori sensibilitatea noastră, se va săpa mai adânc în sistemul nostru psihofizic, și deci se va păstra mai bine și se va reproduce mai ușor. Iar partea caracteristică a fiecărui obiect, izbind numai câte odată simțurile noastre, va lăsa o urmă mai slabă, mai lesne de uitat. Și astfel se va forma în noi, în mod inconștient și cu încetul, o noțiune generală, care va cuprinde în sine aceea ce este comun mai multor lucruri sau fenomene în general.

Acest rezultat psiho-fiziologic, câștigat din amestecul de imagini ale diferitelor lucruri sau ființe de

aceeași categorie, e un product nou sufletesc care poate să servească, mai departe, ca un *element mai complex*, asupra căruia se vor exercita operațiunile mintale, spre a ajunge la rezultate mai complicate.

Conținutul și sfera noțiunii. Raportul dintre ele.—

Noțiunile pot avea diferite grade de abstracție și de generalizare. Bunăoară noțiunile *pom, arbore, plantă, ființă, lucru material, estins în spațiu, ceva*, sunt într'o ordine ascendentă de abstracție și generalizare. Cel din urmă e cel mai abstract.

Conținutul noțiunii, care e constituit din suma proprietăților sau a „notelor caracteristice” ce formează noțiunea, stă în raport *invers* cu sfera, adică cu numărul de lucruri la cari se raportează noțiunea. Să se compare sfera și conținutul noțiunilor *animal* și *om*. După înțelesul obișnuit al lor, *animal* are în conținut notele: „ființă cu motilitate proprie”; la *om* se mai adaugă, pentru complectarea cuprinsului, pe lângă proprietățile animalului, și aceea d'a fi *rațional*, deci: „ființă cu motilitate proprie și rațională”, sau mai pe scurt: „animal rațional”. Prin urmare, conținutul noțiunii *animal* e mai mic decât al noțiunii *om*. Dar să se înnumere ființele la cari convine denumirea, deci noțiunea, de *animal*, cu acelea la cari se poate estinde noțiunea de *om*; se va vedea că sunt mult mai multe cele dintâi decât cele d'al doilea — adică sfera noțiunii *animal* e mai mare decât a noțiunii *om*.

Cu cât o noțiune are mai multe caractere în sine, cu atât coprinde mai puține lucruri *sub sine*.

Semnul exterior al noțiunilor. Limbajul.—

Noțiunile nu au reprezentant material în natură, ca senzațiile, reprezentările și percepțiile, cari se raportează la ceva particular și determinat. *Omul abstract* nu se poate arăta trăind, mișcându-se, ci se poate arăta totdeauna numai indivizi anumiți, cari, pe lângă notele *comune lurilor oamenilor*, mai prezintă altele particulare, *proprii numai lor*. Semnul exterior al cuprinsului de idei ce formează noțiunea „om”, este numai *cuvântul* „om”, pronunțat sau scris. Se asociază astfel de un complex de reprezentări sau de o noțiune, o percepție auditivă sau vizuală, adică niște sunete, *cuvin-*

tele, sau niște *semne, literile*. Cu cât *cugetarea crește*, cu atât și *limba se dezvoltă*, căci *mulțimea noțiunilor cere înmulțirea semnelor exterioare sau a vorbelor cari să le reprezinte*.

De aci nu urmează însă că nu poate exista *cugetare fără limbă*. *Surdo-mușii, animalele, nu vorbesc*; și cu toate acestea nu se poate susține că ele nu găsesc *a-semănări și deosebiri între lucruri și fenomene*, că nu *formează noțiuni*, că nu *caută a da o explicație lucrurilor și fenomenelor*, că nu *cugetă, după gradul forțelor lor intelectuale*.

Un surdo-mut cult **Ballard**, institutor în Washington, povestește în autobiografia sa, despre mersul inteligenței sale din copilărie, fapte cari confirmă această independență relativă dintre limbă și cugetare.

„Am, spune el, o amintire vie de plăcerea ce simțeam la privirea diferitelor scene prin care treceam, observând fazele deosebite ale naturii, atât însuflețite cât și moarte, deși nu puteam începe vre-o convorbire, din cauza infirmității mele. În timpul acestor preumblări, cu doi sau cu trei ani înaintea inițierii mele în rudimentele limbii scrise, începui a-mi pune însu-mi întrebarea: *Cum s'a făcut lumea aceasta?* Când se prezintă spiritului meu această problemă, mă pusei a o medita mult timp. Curiositatea mea se deșteptă și relativ la chestiunea: care a fost originea vieții vegetative, precum și cauza existenței pământului, soarelui, lunii și stelelor... Vârsta mea era atunci între opt și nouă ani” 1).

Această independență relativă nu se poate susține însă, când este vorba de raportul dintre *limbaj și gândire*, înțelegându-se prin limbaj *orice fel de manifestări exterioare sau de semne destinate a simboliza niște slări sufletești*. Astfel cuvântul, gestul, dactilologia, scrierea hieroglifică sau fonetică sunt atâtea feluri deo-

1) Un extract din această curioasă și instructivă autobiografie se găsește la pag. 266—79, vol. 1, din opera *Principle of Psychology* (1899) a lui **William James**.

sebite de limbaj. Există deci o facultate generală de limbaj, care prezidă la toate aceste moduri de expresie și care se poate defini: „facultatea de a stabili o relație constantă între o idee și un semn, fie aceasta un sunet, un gest, o figură sau un desemn de orice fel” (**Broca**). În acest sens, e adevărat a zice că și animalele și copiii și surdo-muții își au limbajul lor, adică sistemul lor de semne, prin cari își exprimă intenționat ideile, dorințele, sentimentele, în general slăbiciunile lor psihice.

Limbajul este de mai multe feluri. Mai întâiu *natural* și *convențional*.

Natural, e limbajul când starea sufletească găsește, în semnul ce o exprimă, manifestarea sa spontană, necăutată, neînvățată, impusă de chiar organizația animalului: astfel strigătul, plânsetul în durere, râsetul, gudurarea în bucurie, etc. Acest limbaj este de o asemănare constantă la aceeaș clasă de ființe, care se înțeleg între ele, fără a fi trăit delă început împreună.

În *limbajul convențional* se alege intenționat un semn care a simbolizat întâmplător o stare sufletească, și se întrebuintează regulat și sistematic pentru exprimarea acelei stări. Bunioară, un copil sau un animal face o mișcare, scoate un sunet oarecare și vede că acestei manifestări a urmat satisfacerea unei dorințe. Acel sunet sau acea mișcare se repetă apoi dinadins, de câte ori copilul sau animalul voește să i se satisfacă aceeași dorință. Un papagal, văzând pe masă nuci, cari îi plăceau foarte mult, scoase un strigăt particular. Stăpânul li dete să mănânce; și de atunci, papagalul, când voia să mănânce nuci, scotea acelaș sunet, imitându-se pe sine însuși. Dar se imită și semnul făcut de alt animal care a dobândit prin acel semn mulțumirea unei trebuințe. Un animal, văzând pe altul că obține delă stăpânul său de mâncare sau altă favoare, de câte ori se manifestă într'un chip anumit, va imita însuș intenționat acea manifestare dacă dorește să sibă și el aceeaș favoare.

Manifestarea poate fi un gest, un ton, o articulație, etc., cari simbolizează sau exprimă fie stări psihice mai mult afective și voliționale, fie, în prima linie, fenomene intelectuale. De aici limbajul convențional este sau *emoțional* sau *intelectual*.

Cel mai emoționat se mai poate numi *imperativ*, intrucât starea subiectivă a individului se manifestă cu pretenția

hotărâtă de a fi satisfăcută ; și *indicativ*, întru cât se indică prin acele semne și cauza stării sufletești ori mijlocul satisfacerii. Acest limbaj emoțional sau indicativ-imperativ îl vedem la copilul care întinde mâna spre a cere și a lua un fruct, o jucărie, învață a da din cap în semn de afirmare și aprobare sau de negare și respingere 1), asemenea și la papagalul care-și apleacă gâtul ca să fie scărpinat ; la câinele care atinge cu laba mâna stăpânului la masă, spre a-i cere mâncare, ori latră într'un mod particular, spre a-i cere ajutor pentru puii săi în pericol, etc.

Limbajul intelectual este și el de mai multe feluri, după gradul de complexitate al fenomenului psihic de cunoștință pe care îl exprimă. Cel mai simplu și mai elementar, găsit la copiii mici când încep să vorbească, precum și la animale, este limbajul *denotativ*, care constă din un sistem de semne determinate pentru simbolizarea particulară a obiectelor, calităților sau actelor. Furnicile, albinele, păsările, mamiferele în genere posedă această facultate a comunicării precise de idei anumite. **Romanes** observă un câine care veni să deștepte în casă pe altul, atingându-i nasul într'un chip particular ; câinele deșteptat aleargă atunci îndată împreună cu tovarășul său afară în curte, după un alt câine străin, despre trecerea căruia nu putea ști, la început, nimic prin sine însuși. Un papagal botezase și strigă pe vizitiu cu numele de : „La două ore și jumătate” pentru că auzise adesea delă stăpânul său zicând vizitiului aceste vorbe cari pentru el constituiau un simplu semn *denotativ*.

Când se estinde semnul denotativ la alte obiecte persoane sau acte similare generalizându-l la o clasă întreagă avem limbajul *connotativ*. Un papagal văzând un câine și auzindu-l lătrând imită lătratul lui și întrebuiță apoi acest sunet imitativ ca semn destinat a denota la început numai acel câine ; dar după aceea, îl aplică pentru indicarea oricărui câine ; a unui câine în genere.

Limbajul connotativ devine *denominativ*, când estinderea numelui la o clasă întreagă se face pe baza unei comparații riguroase, sistematice, complete pentru obiectele ce pot și trebuie să primească cu drept cuvânt, logic, acea *denumire*. „Cel dintâiu cuvânt pe care copilul meu. spune **Romanes**, învățase să-l pronunțe (după tată și mamă), a fost *stea* („star” englezește). Puțin după aceea copilul estinse semnificarea lui la toate obiectele cu lumină strălucitoare, ca

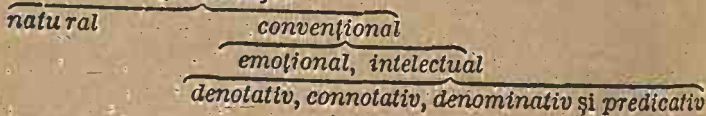
1) **Romanes** spune că fiul său învățase delă doică „a da din cap pentru *mi*, a face semn de aprobare pentru *da* și a-și agită mâna pentru *adio*, la vârsta de opt luni și jumătate, executând toate aceste gesturi indicative în mod corect și potrivit”. *L'évolution mentale chez l'homme*, p. 153.

lumânări, becuri de gaz, etc. Aici se află de sigur perceperea unei similitudini sau analogii, și cuvântul „stea” (*star*), după ce a fost la început denotativ, începe să devină connotativ”. Pentru spiritul astronomului, însă, această extensiune, făcută de copil, nu se bazează pe o asemănare de caractere esențiale. El, astronomul, nu dă numele de *stea* la orice corp strălucitor, nici măcar la toate corpurile cerești; deosebete riguros între adevărate stele și între planete, comete, etc.; și când aplică termenul „stea” cu precizie la clasa corpurilor cerești scântectoare, cu lumină proprie, întrebuițează limbajul *denominativ*.

Când acești termeni denominativi se leagă în propoziții exprimând judecăți connotând un cuvânt pe altul atunci avem limbajul *predicativ*.

Astfel — (simplificând clasificarea lui *Mivart* modificată de *Romanes* 1) — diferitele feluri de limbaj se pot reprezenta în schema următoare:

Limbajul

Operația identificării în limbaj. — În întrebuițarea limbajului, în aplicarea cuvintelor la lucruri, mintea se servește de operația stabilirii de *asemănări și deosebiri*. Când în minte s'a format, orcât de vagă, ideea generală a unei categorii de obiecte, și i s'a dat simbolul exterior al unui nume, orice lucru nou, neobservat până atunci în particularitatea lui, dacă întrunește aceleași condiții, primește același nume, în virtutea asemănării.

Aceasta s'a observat într'un caz nostim, citat de *Taine* 2). Unui copil i se spune, de câte ori vede o flacăra ori focul: *Ça brule*; și el asociase astfel de impresia luminei eticheta *Ça brule*. Acelaș copil, din jocurile lui cu frații și părinții, asociase numele *cou-*

1) *L'Évolution mentale chez l'homme*, p. 8.

2) în opera sa *De l'Intelligence*.

cou de faptul ascunderii. Intr'o seară vede soarele apunând ; și, arătându-l cu degetul, se întoarce către cei din jurul lui și le spune: *Ca brule cou-cou!* Identificarea în mintea lui e evidentă, pe deoparte între soare cu lumina și flacăra, căreia îi ziceă „*Ca brule*” și pe de altă parte între actul de a apune al soarelui și actul ascunderii sau *coucou!* Deci soarele apune — *Ca brule coucou!*

Judecata și raționamentul sunt operații intelectuale mai complicate, întemeiate însă tot pe gășirea de asemănări și diferențe, pe puterea identificării și discernerii. În ele cugetarea se manifestă în grad mai înalt, operând, după niște legi proprii, asupra materialului dat de experiența sensibilă, pe care-l analizează, îl desface în părțile și elementele constitutive și pe acestea le compară, le apropie sau le disociază, și le combină din nou, spre a construi o lume de idei mai în acord cu lumea obiectivă. Legile cărora se supune cugetarea și rațiunea în îndeplinirea acestor operații, sunt *legile logice*.

Judecata. — În afirmarea acestui raport între două idei, se face o *judecată*. Ex. „*zăpada e albă*” și „*cernea nu e albă*”. Noțiunea sau ideia generală de *zăpadă* ne arată că se poate uni, iar că cea de *cernea* nu, cu noțiunea sau ideia generală de *alb*. Expriamarea acestui raport de convenență or de neconvenență prin vorbire, constituie *propoziția*, în care numele unei noțiuni e subiect, iar al celeilalte predicat. Dar judecata poate exista și fără expresie verbală, ca la surdo-muți.

Judecăli analitice și sintelice. — Uneori ceeace se afirmă despre subiect, adică predicatul, se găsește ca un atribut constitutiv al noțiunii subiectului ; atunci

judecata se cheamă *analitică*. Se cheamă *sinletică*, dacă predicatul adaogă la subiect o noțiune nouă necoprinsă de mai înainte în noțiunea subiectului. În „zăpada e albă”, am exprimat o judecată în care noțiunea *alb*, dela predicat, se cuprinde de mai înainte în noțiunea *zăpadă* dela subiect. Când zic însă: „zăpada este apă solidificată sau cristalizată”, spun prin noțiunea predicatului ceea ce nu se înțelege de la sine, ca o parte cunoscută a noțiunii subiectului. Propozițiile sintetice adaogă deci la cunoștințele noastre, dar tind a deveni și ele cu timpul analitice; căci experiența, confirmând prin repetiție raportul de conveniență stabilit odată prin judecata sintetică, ajunge a face din acel raport o cunoștință sigură și de domeniu comun, astfel că predicatul devine un atribut constitutiv al subiectului. Această transformare se surprinde în acțiune la unele judecăți. Judecata, „aurul e fuzibil” cu totul sintetică odată, începe a deveni, în unele spirite, analitică, întocmai ca și: „aurul e galben”.

Ceea ce se numește *definire* a unui lucru nu e decât exprimarea mai multor judecăți, în cari se afirmă, prin propoziții deosebite sau eliptice, toate atributele găsite în acel subiect. Definiția arată, prin urmare, coprinsul clar al noțiunii.

Raționamentul. Diferite feluri de raționament.

Când raportul dintre noțiuni nu se vede imediat, și avem nevoie de a recurge la mijlocirea altor noțiuni, intermediare spre a-l găsi, facem o operație intelectuală mai complexă, un *raționament*. Voim să vedem s. e. dacă A este sau nu D. Raportul de conveniență sau neconveniență nu se vede îndată: recurgem atunci la mijlocul indirect. Găsim $A=B$, apoi $C=D$ și în fine

$B=C$; deci $A=D$, după acelaș principiu care în matematici ne dă axioma: două cantități egale cu a treia sunt egale între ele.

Când relația dintre noțiunile extreme și cele intermediare este clară, evidentă, facem un raționament propriu zis: și starea sufletească, ce se produce în noi e siguranța, *certitudinea*. Uneori însă relația nu e evidentă în tot lanțul și șovăie, măcar într'un loc; atunci avem *probabilitatea*, care poate să fie de mai multe grade: credință, bănuială sau conjectură, indoială, nesiguranță, etc.

Funcțiunea rațiunii, prin care se caută noțiuni intermediare, se numește *sagacilale*.

Avem *trei feluri de raționamente*, toate bazate pe operația intelectuală a generalizării și pe credința în *constanța și permanența legilor naturii*, adică pe credința că ceea ce este în acest moment va fi totdeauna dându-se aceleași condiții.

1. *Raționamentul dela particular la particular*: Un copil se frige la foc; a doua zi evită focul bazat pe raționamentul eșit din generalizarea faptului și din credința în constanța naturii. Se petrece atunci în spiritul lui cam următoarea operație intelectuală, deși nu lămurit formulată: „Focul de ieri m'a ars acest lucru e foc; ceea ce s'a întâmplat ieri, se va întâmpla și azi, căci același lucru este acelaș lucru (principiul *identității*). Deci focul mă va arde și astăzi”.

2. *Raționamentul dela particular la general*: Corpurile A, B, C se topesc; aceste corpuri sunt metale; deci metalele se topesc. Acest fel de raționament se numește și *inductiv*.

3. *Raționamentul dela general la particular*: Toate metalele se topesc; corpul D este metal; deci D se

topește. Acest raționament se numește *deductiv* și se mai cunoaște în logică sub numele de *silogism*.

Mecanismul psihologic al raționamentului.— Raționamentul nu se face în spiritul nostru numai în mod explicit și conștient, după cum îl înfățișează și îl explică *Logica*, bunioară:

Toate metalele sunt fuzibile,
Aurul e metal,
Deci aurul e fuzibil.

Mai des se prezintă noțiunile în ordinea următoare:
Aurul — metal — fuzibil.

Explicarea acestui proces spontan neintenționat se bazează pe două legi, *legea asociației* sau a *contiguității* și aceea a reproducerii sau a *similarității*. Prin contiguitate s'a asociat, la celelalte note caracteristice care formează conținutul noțiunii *metal*, și nota *fuzibil*. Se prezintă după aceea înaintea noastră *aurul*; acesta, prin calitățile sale comune cu celelalte metale, deșteaptă în spirit, pe baza similarității, noțiunea „metal”. Această noțiune vine cu întreaga escortă de atribute, cari o constituiesc, plus cea de *fuzibilitate*. Noțiunea *fuzibilității*, sugerată astfel spiritului, se adaugă la ideea de aur, și astfel se face sinteza „aurul este fuzibil”, cam după norma următoare:

Influența sentimentului asupra inteligenței.
Erori de raționament.— Dintre erorile de raționa-

ment studiate de *Logică*, interesante pentru *Psihologie* sunt mai ales cele provenite din influența sentimentului asupra inteligenței.

Deși noțiunile pot avea între ele o relație naturală de similaritate sau diferență, astfel încât spiritul, dacă ar fi liber, neinfluențat de nimic, ar găsi un raport sigur și clar, și ar trage concluzii neîndoioase, despre convenența ori neconvenența lor, totuși această relație nu se vede și nu se stabilește, ba chiar se ocolește de spirit, când un sentiment puternic se opune.

Dacă s'a asociat cu ideia *a* un sentiment de ură or dispreț, și cu ideia *b* un sentiment de stimă și de iubire, oricâtă asemănare ar exista în realitate între *a* și *b*, inteligența noastră refuză a o constata și a o stabili, din cauza antagonismului celor două sentimente opuse, cari fac să se respingă și noțiunile corespunzătoare lor.

Muma asociază de ideia *fiului* său cele mai frumoase și măgulitoare sentimente; și, ca orice suflet normal, de ideia *șarlanelui* și *vicleanului* un sentiment de reprobare, de dispreț, de indignare. De aceea chiar în fața faptelor și în contra probelor evidente, ea refuză a trage, bunioară, concluzia: „fiul meu e un șarlatan”, pentru că sentimentele ce însoțesc aceste două noțiuni: „fiul meu” și „șarlatan” se ciocnesc, se resping, și în respingerea lor reciprocă, trag după ele și noțiunile respective.

Mai de grabă recurge omul atunci la subterfugii intelectuale înșelătoare, adesea mai mult pentru el decât pentru alții. Spiritul se apără atunci de neîndeplinirea justă a sarcinei sale logice prin sofisme, pe cari le dă drept concluzii sigure. Așa, muma, în exemplul de mai sus, or nu va vedea, nu va voi să

vază și să crează faptele și probele ce dovedesc culpabilitatea fiului său. Ori, dacă le va recunoaște, va respinge concluzia naturală ca exagerată, ca falsă și sălbatică.

Astfel sentimentele or împiedică spiritul *de a vedea* aceea ce nu servă la întărirea lor, or îl silesc să *prefacă* toate elementele nefavorabile, travestindu-le în aparența amăgitoare a unor elemente favorabile. Exemple de amândouă felurile se găsesc foarte multe în viața zilnică. Un superstițios, care nu pleacă nici odată marșea la drum, ține minte și povestește numai cazurile în cari i s'a întâmplat vreun neajuns în călătoriile începute marșea și le dă ca probă despre temeiul credinței sale; dar nu vede și nu ține minte cazurile mai numeroase, în cari oamenii au călătorit marșea fără nici o întâmplare neplăcută. Tot așa cu superstiția numărului 13 la masă.

Dacă efectul așteptat nu se produce, superstițiosul nu se tulbură; mai bine îl așteaptă pentru altă ocazie, decât să-și schimbe credința. Se întâmplă cuivă altfel de cum i se profetizase, s. e. bine în loc de rău? Nu face nimic: „a fost o încercare amăgitoare a norocului”; sau ulciorul nu merge de multe ori la apă”. Odată și odată tot o să i se întâmple; ceeace firește nu e neprobabil; și atunci, aceasta va fi o dovadă că el a avut dreptate¹).

Dacă două noțiuni omogene se resping din cauza sentimentelor contrare ce le însoțesc, adesea noțiuni *eterogene* se atrag și se identifică pentru că sunt asociate cu sentimente de *acelaș fel*. Comparațiile între

1) Să se citească în *Misanthropul* de Molière, actul al II, scena V, un exemplu clasic de modul cum iubirea prefacă defectele în calități.

lucruri își găesc, de cele mai multe ori, isvorul și explicația în această cauză. Când zicem de un om că e „reptilă”, „vulpe”, „leu”, „miel”, o facem pentru că sentimentul ce el deșteaptă în noi seamănă cu cel deșteptat de numitele animale. În spiritul popular, la noi, ideea de Român nu se ciocnește așa de puternic și cu atâta repulsiune cu ideea de Rus, cum se face cu cea de Evreu sau de Turc, pentru că sentimentul religios, asociat de cele două dintâiu, fiind mai acelaș, le apropie, cu toate că ele sunt eterogene din celelalte puncte de vedere.

Adevărata sănătate mintală și energie intelectuală constă în a găsi asemănări și deosebiri între noțiuni și a stabili raporturile naturale dintre ele, fără a ține în seamă solicitările înșelătoare ale sentimentelor; și adevăratul echilibru sufletesc îl găsim acolo, unde sentimentul urmează raționamentului, estinzându-se, fără multă întârziere, dela o noțiune dată la alta care se aseamănă cu prima. În astfel de suflete bine organizate, dacă noțiunea *a* este însoțită de sentimentul *s*, și se află că noțiunea *b* este egală cu *a*, atunci *s* trece și asupra lui *b*.

Se poate întâmpla însă ca și sentimentul să aibă dreptate, în contra declarațiilor hotărâte și clare ale rațiunii. În cazul acesta deșigur rațiunea n'a avut la îndemână toate elementele necesare pentru judecarea desăvârșită, exactă a împrejurării; și din lipsa datelor suficiente și positive, a tras concluzii greșite. Iar sentimentul, trezit de indicații greu de formulat, pe cari experiența vieții le-a grămădit în treacăt, lăsând urme ce nu se percep deslușit fiecare în parte, dar se rezumă în o impresie dominantă, poate servi uneori de călăuză justă, cu toate că nu putem traduce în limbajul

rațiunii considerațiile lui, date sub formă de indemn și de cerință hotărâtă și imperioasă.

Considerațiile lui neexprimate se găsesc atunci poate sub formă inconștientă. Declarațiile lui, nemotivate formai, dar adevărate în urmă de experiență, zicem că au fost un *presentiment*.

Acelaș rol de călăuză mută, care arată calea fără explicații teoretice, îl joacă în viață și *instinctul*, uneori chiar alături de concluziile formale ale raționamentului.

Influența profesiei asupra modului de a judeca.— Interesant, din punct de vedere psihologic, ar fi a se studia variația modului de a raționa la diferite inteligențe după *deprinderea* câștigată în urma unei *profesiuni*. Modul de a căuta premise sau baze de judecăți și raționamente și de a opera cu ele se deosebesc vădit de la un profesionist ce s'a ocupat cu matematicile, la altul ce s'a ocupat cu filozofia sau istoria, ori cu dreptul. Un spirit ce raționează în mod *matematic*, după deprinderea câștigată din pricina acestei științe, caută datele fixe, precise, neschimbătoare și nefluctuante, spre a stabili raporturi și a deduce adevăruri. De aceea se întâmplă adesea că spirirele matematice, pe cât sunt de sigure în stabilirea de raporturi fixe între cantitățile invariabile, pe atât sunt dispuse a se înșelă, când operează cu noțiuni extrase din observația lucrurilor și ființelor concrete, pentru că aceste noțiuni pot varia cu numărul observațiilor, cu înmulțirea experiențelor, sunt schimbătoare — mai ales când se rapoartă la lumea fenomenelor morale, sociale și economice.

Inteligența *advocatului* tindă a căpăta o deprin-

dere particulară ciudată în modul de a raționa. Pe când mintea omului de știință caută să tragă concluzii din niște premise *dale*, avocatul răstoarnă ordinea: pune înainte concluzia și caută, în vederea ei, premisele și datele. Mintea *istoricului* se deprinde a căuta origina lucrurilor și dezvoltarea lor și nu se mărginește a privi un fenomen numai în felul de a fi în momentul actual, ci îl urmărește în trecut, în fazele ce a străbătut, până să ajungă la forma actuală. Iar mintea obișnuită cu problemele *filozofice* caută să pue evenimentele, fenomenele, acțiunile în raport cu chestiile mari de origină și de scop al vieții sau al lumii, spre a le înțelege și a le da o rațiune de a fi.

Iată, din puține exemple, în câte feluri se grupează în minte ideile, după dispozițiile mintale firești și după exercițiul obișniut al inteligenței, sub formă de judecăți și de raționamente.

TEORIA CUNOAȘTERII

Scopul inteligenței și rolul ei în viață este de a cunoaște lumea, atât pe cea materială cât și pe cea sufletească; a oglindi, într'un sistem de idei, raporturile obiective ale lucrurilor și fenomenelor, așa cum se află ele în sistemul obiectiv al realității; a *înțelege și explica* ce se găsește și se petrece în lume; a căuta și formula *adevărul*.

Cum își îndeplinește inteligența scopul și la ce rezultat ajunge?

De două mijloace fundamentale se servește spiritul în funcțiunea cunoașterii: de *percepția sensibilă* și de

elaborarea superioară a judecării și raționamentului sau de *gândire*, de *cugetare*.

Amândouă mijloacele se ajută și se completează unul pe altul. Numai percepția sensibilă duce la rezultate, cari nu mulțumesc cerințele minții; datele ei sunt numai începutul răspunsului și alcătuesc numai materialul din care trebuie să se elaboreze răspunsul la întrebările despre lume.

Deosebit de aceasta, s'a văzut că simțurile se pot înșela, sunt supuse la atâtea iluzii. Ele ne dau uneori despre lume informații ce ne duc în eroare: ne prezintă s. e. cerul deasupra capetelor noastre ca o boltă cee-și lasă marginile rotunde jos pe pământ, la orizont; ne arată corpurile cerești în raporturi cari nu corespund realității: soarele mai mic decât luna și mai mare decât toate stelele cerului, și toate corpurile cerești mai mici decât pământul, împrejurul căreia se învârtesc, ca împrejurul unui centru al universului.

Operațiile complexe ale gândirii, rațiunea, verificând mai cu deamănuntul și confruntând datele experienței, a obținut alt rezultat ca mod de reprezentare a cosmosului. Știința nu mai descrie pământul ca centrul lumii, stând nemișcat pe loc, iar corpurile cerești învârtindu-se împrejurul lui, așa cum ne spun simțurile, ci îl așează la locul lui, modest între alte corpuri cerești, numite planete, cari alcătuesc împreună cu el un „sistem” ce gravitează și se mișcă împrejurul soarelui.

Tabloul ce ne descrie cugetarea despre cer este cu totul altul decât cel zugrăvit cu datele simțurilor.

Și cunoștința obținută prin simțuri o numim o *iluzie*; iar pe cea datorită gândirii, științei, o numim cunoștința *adevărală*.

S'ar părea deci că singurul mijloc temeinic de cunoaştere rămâne raţiunea. Totuşi, nici raţiunea, singură, nu poate îndeplini în mod desăvârşit scopul inteligenţei. Ii trebuie informaţiile numeroase ale experienţei sensibile. Opera ei este de control şi confruntare, de armonizare, sintetizare şi complectare, de judecată şi de hotărâre asupra mărturiilor depuse de diferite şi repetate intuiţii şi percepţii. Dacă intuiţia singură fără cugetare este oarbă, cugetarea singură fără intuiţie e goală (Kant).

Formele intuiţiei şi ale cugetării. — Ca să ne dăm mai bine seama de cum îşi îndeplineşte inteligenţa scopul cunoaşterii şi de rezultatul funcţiunii ei, trebuie să observăm că, atât intuiţia în *perceperea* fenomenelor, cât şi cugetarea în *priceperea* şi *explicarea* lor prezintă anumite moduri de activitate, numite *forme* (sau categorii). Fenomenele, în actul cunoaşterii se supun acestora aşa de absolut şi de universal, încât modalităţile intuiţiei şi ale cugetării se înfăţişează în adevăr ca nişte „forme” în cari se toarnă realitatea întregă.

Acestea sunt *limp*ul şi *spaţiul* pentru intuiţie, *cauzalitatea* şi *finalitatea* pentru cugetare.

Timpul şi spaţiul. — *Timpul* este forma în care ne sunt date *toate* fenomenele vieţii sufleteşti, şi deci toate fenomenele lumii întregi, întrucât acestea sunt sau devin elemente de conştiinţă în actul cunoaşterii. Una din condiţiile conştiinţei fiind *schimbarea*, originea *ideii de timp* se găseşte în chiar natura ultimă a vieţii sufleteşti. Când se perindă stările sufleteşti una după alta, urmele lăsate în memorie în trecerea lor

dau conștiinței impresia timpului. din care treptat se elaborează ideea timpului. Pentru realizarea acesteia trebuie revenirea relativ periodică în conștiința a unor stări sufletești, cum sunt bunioară impresiile repetate periodic ale diferitelor momente din zi: dimineața, nameaza, seara ; sau ale anului: primăvara, vara, toamna, iarna ; și altele.

Diferitele impresii, peripeții de experiență, cari au ocupat conștiința dela o stare sufletească până la revenirea ei periodică, alcătuiesc materialul psihic, care umple linia timpului, și măsoară durata. Această măsură este psihologicește foarte variabilă și subiectivă ; atârnă de mulțimea stărilor sufletești perindate dela un punct cronometric la altul. Sub stăpânirea unor emoții puternice, timpul trece foarte încet sau foarte repede, după cum acelea sunt sau nu plăcute. Și într'un caz și altul însă, pentru amintirea noastră ulterioară, linia timpului pare foarte lungă. Zilele copilăriei ni se păreau așa de lungi ! Atâtea impresii noi le umpleau cu intensitatea lor vie.

Spațiul nu este o formă așa de universală pentru stările de conștiință. Experiențele tactile, musculare, vizuale, iau forma spațialității ; nu tot așa cele auditive și olfactive, bunioară. Acestea nu ni se prezintă în spațiu, nici ca fiind unele lângă altele, în diferitele raporturi ale dimensiunilor spațiale : mai sus, mai jos ; mai departe în fund, mai aproape în față.

În privința *originei ideii de spațiu*, s'a arătat cum și cât se datorește aceasta percepției tactile și musculare 1).

Două considerații îngreuiază priceperea modului

1) Vezi pag. 89.

cum ideea de spațiu s'ar câștiga numai prin experiența sensibilă.

1. Senzațiile, ca elemente psihice lipsite de însușirile spațialității, cum pot da naștere spațiului? S'a recurs pentru înlăturarea acestei dificultăți, la ipoteza asociației *chimice*, numită și *sinteză creatoare* 1).

2. Repezițiunea relativă, cu care ființele isbutesc să se orienteze în proprietățile spațiului, pare, apoi, a exclude ipoteza dobândirii ideii de spațiu numai prin experiența individuală. Animalele, păsările, cum se nasc, percep exact direcțiile, raporturile de poziție, de distanță între lucruri. Puiul, abia eșit din ou, urmărește și înnemerește cu ciocul musculițe din sbor. Omului îi trebuie mai mult imp ca să se adapteze la diferitele proprietăți ale spațiului. Dar totuși nu așa de mult, cât s'ar cere, dacă totul ar atârna de experiența lui individuală.

De aci alte două propuneri de explicare a originii ideii de spațiu.

a) Spațiul ar fi o formă *innăscută* a organizației noastre psiho-fizice (**Kant**). Ea n'ar veni din experiență, ci din însuși spiritul nostru. E forma și condiția oricărei experiențe sensibile.

De aceea am putea face abstracție de toate datele empirice obținute prin simțuri, am putea să ne închipuim că nu există culori, că nu există lucruri, că nu există lumea întreagă. Dar că nu există spațiul, nu putem să ne închipuim. Ceva gol, un gol nemărginit, extins până la infinit rămâne în locul universului, suprimat prin închipuire. Aceasta e forma de spațiu a spiritului, forma goală, care așteaptă să se

1) Vezi pag. 132.

toarne ceva în ea prin experiență ; formă innăscută, nu venită din experiență.

Din cauza că nu e datorită experienței, ea nu poate fi supusă nici la schimbările și nesiguranțele la cari sunt expuse celelalte idei dobândite pe această cale. Ce clădește experiența, tot experiența poate dărâma ; ea infirmă sau confirmă, după numărul și felul datelor empirice. Dar fiindcă ideea de spațiu nu ni-o dă experiența, de aceea toate cunoștințele bazete pe ea și pe proprietățile spațiului sunt absolut sigure, necontrazise nici-odată de nici o experiență prezentă sau viitoare. Astfel sunt cunoștințele matematice, teoremele geometriei.

Aceasta este ipoteza *nativistă*.

b) Altă ipoteză, recunoscând că în adevăr numai experiența individuală nu poate explica și repeziciunea și siguranța dobândirii ideii de spațiu, și că pare a fi ceva înăscut, din care lea ființă ideea de spațiu, împacă ambele concepții, și pe cea nativistă și pe cea empirică, recurgând la experiența *geniului omenesc* și la *dispozițiile* ereditare organice, innăscute în constituția psiho-fiziologică a individului, în urma acelei experiențe seculare strămoșești. (**Herbert Spencer**). Dacă individul capătă așa de repede și de sigur ideea de spațiu și de proprietățile lui, aceasta s'ar explica prin împrejurarea că în organismul lui psiho-fiziologic s'ar fi moștenit anume *predispoziții*, datorite experienței ancestrale, și aceste predispoziții organice ajută experiența individului, care singură ar fi insuficientă pentru a se orienta așa de curând și de precis în spațiu.

La unele ființe aceste predispoziții sunt mai desăvârșit organizate, vin formate gata, ca un instinct

sau ca un simț nou. La om, ele au nevoie să fie stimulate prin contactul mai repetat cu lucrurile, cu lumea din afară, ca să se deștepte și să funcționeze perfect. E cam tot aceea ce se observă și la facultatea limbajului. Omul nu se naște cu un limbajiu format gata pentru funcționare ; ci numai cu niște *pre-dispoziții* organice, cari au nevoie de exercițiu spre a fi puse în stare de a funcționa, conform naturei lor virtuale.

Formele cugetării. Cauzalitatea și finalitatea.

Întrebarea cea mai obicinuită, ce-și pune inteligența și la care se silește să caute răspuns, ca să-și îndeplinească funcțiunea sa de a *înțelege*, este: *pentru ce?*

Înțelesul întrebării însă nu e totdeauna acelaș. Uneori întrebăm *pentru ce?* ca să aflăm *scopul* unui lucru, unei acțiuni, unui fenomen sau unei funcțiuni.

Pentru ce își face omul locuință? Ca să aibă unde se adăposti.

Pentru ce s'a oprit trenul în cutare stație? Ca să ia locomotiva apă.

Pentru ce se contractează inima? Ca să împingă sângele la plămâni.

Pentru ce vine sângele la plămâni? Ca să se oxigeneze. Ș. a.

Alte ori întrebăm: *pentru ce?* cu intenția de a ni se spune *cauza* ; și, în cazul acesta, forma întrebării mai potrivită cu înțelesul ei, mai este și *cum?* *Pentru ce se oxigenează sângele în plămâni?* poate să însemneze și: *în ce scop?* așteptându-se ca răspuns, bunioară: ca să devină iarăși propriu pentru nutrirea corpului mai departe ; dar poate să însemneze și: *cum se îndeplinește oxigenarea sângelui în plămâni?* cercetându-se adică atunci *cauza* firească a schimbării

sângelui din vânos în arterial, fenomenele ce se petrec în plămâni pentru ajungerea la acel rezultat.

Acelaș înțeles îl au întrebările: *pentru ce* vara e mai cald și zilele sunt mai mari decât iarna? *Pentru ce* ne iubim patria? *Pentru ce* plutese vapoarele pe mare? Aceste întrebări cer *cauza* fenomenului. Și, când se cere o explicație cauzală, formularea întrebării se dă mai bine prin *cum*: *Cum* se asociază stările de conștiință? *Cum* fulgeră? *Cum* se reproduc ideile? ș. a.

Când întrebăm de scopul lucrurilor sau al fenomenelor, preocuparea spiritului se numește *teleologică* și se naște din trebuința înăscută a *finalității*, una din formele cugetării. ✕

Sub prisma teleologică a privit poate omul lumea mai demult decât sub aceea a cauzalității. Mai înainte de a se întreba *cum* fulgeră? *cum* tună? s'a întrebat *pentru ce*? Și a dat un răspuns, luat din cunoașterea de sine, atribuind puterilor, cari tunau și fulgerau, o intenție, un scop. Astfel s'a născut *antropomorfismul*.

Și lumii întregi, cu toate lucrurile și întâmplările din ea, omului i-a atribuit un scop. Soarele și luna și toate stelele sunt pe cer *ca să* lumineze pământul pentru interesele omului. Plantele, animalele, sunt pe pământ *ca să* servească omului la diferite trebuințe ale vieții și ale întreținerii lui.

Natural, nici trebuința pur *cauzală* n'a lipsit din manifestările cele mai dintâi ale inteligenței. Când omul atribuia tunetul și fulgerul unor puteri supranaturale, el credea că a găsit o explicație *cauzală* fenomenului ce-l uimea.

Preocuparea *teleologică* sau *finalistă* este cea practică, dictată de voință și de sentiment, susținută de trebuințele multiple ale vieții, dela cele fizice până la

cele morale și ideale. Ea ne face să ne punem întrebări despre scopul vieții, despre scopul lumii, etc.

Preocuparea *cauzală* este cea *teoretică*, pur intelectuală, și se referă numai la obiectivitatea naturii lucrurilor.

În definitiv, și o preocupare și alta stă în fața aceleiași ordini obiective de fenomene independente de voința noastră. Numai punctul de vedere se schimbă de la una la cealaltă. În considerarea cauzală se privește lanțul fenomenelor naturale, așa cum ne sunt date în legăturile lor statornice, neschimbătoare: $a+b+c+d...$ Fenomenul a , care precede în mod permanent pe b , se zice că este cauza lui b ; iar b , care urmează tot așa în mod statornic după a , se numește *efect*. La rândul său b , pentru aceleași cuvinte, este cauza lui c , iar c efectul lui b ; și așa mai departe.

Aceeași înlanțuire de *cauze și efecte* se preface din punctul de vedere practic sau telcologic, în lanț de *mijloace și scopuri*. Ca să produci pe b , dacă ai nevoie de el, recurgi la a cauza lui. Atunci b din efect, s'a transformat în *scop*; iar a , din cauză, în *mijloc*.

Rolul inteligenței se îndeplinește atunci, când izbutește să găsească unui fenomen din natură (b) adevărata lui cauză, adică alt fenomen din natură (a), cu care stă în legătură indisolubilă, așa că dându-se unul (a), urmează inevitabil celalt (b), în aceleași împrejurări. Când se dă a și nu urmează b , atunci inteligența caută *cauza* neurmării în prezența perturbătoare a altor fenomene interpușe între a și b . Așa că principiul cauzalității rămâne neclintit. Tot ce se întâmplă, trebuie să aibă o cauză, fie că o cunoaștem ori nu: legea cauzalității universale. Când o cunoaștem,

zicem că putem să *explicăm* fenomenul, că i-am găsit legea și că îl *înțelegem*.

Și tot atunci putem să și utilizăm natura pentru folosul nostru, prefăcând cauza în mijloc și efectul în scop sau „supunându-ne legilor naturii”. *Naturam non vincimus, nisi parendo.* (Bacon). Căci atâta putem, cât știm: sau după formula lui Aug. Comte: *Savoir, c'est pouvoir.*

Astfel sufletul, până și în cele mai înalte manifestări ale lui, se găsește funcționând în plin, din toate facultățile lui. Înțelegerea lumii, opera inteligenței, este pas cu pas urmată de folosința ei practică, cerută de voință. Și simțirea, tonul afectiv al sentimentului, răsună continuu, ca un acord al vieții sufletești în mișcare. Dacă mulțumirea ne umple sufletul, când marile cerințe ale mai-binelui, formulate de voință, se îndeplinesc în orice act de cucerire și de stăpânire a naturii; ea nu lipsește nici atunci când spiritul, în activitatea lui pur teoretică, a smuls necunoscutului o taină, a îmbogățit știința omenească cu un adevăr. Căci, după spusa cunoscutului vers al poetului: *Felix qui rerum poluil cognoscere causas!*

Dacă, după întrebarea: *cum cunoaștem lumea?* ne punem pe aceea: *câl șlim?* răspunsul îl culegem din atâtea observații incidentale și ocazionale, precum și din considerațiile făcute asupra acestei chestii mai înainte, cu prilejul percepției sensibile 1).

Ceeace cunoaștem despre lume nu este însăși lumea, așa cum s'o fi aflând în ea însăși, ci numai raportul ei față cu noi, rezultatul atingerii ei cu organizația noastră subiectivă, adică senzațiile și stările noastre su-

1) Vezi pag. 112, 113, 114, 115, 116.

fletești. Ce este lumea *în sine*, ce sunt lucrurile *în sine*, nu știm și nici nu putem ști, căci nu putem ieși din noi din organizația noastră, din simțurile noastre, și din *formele* intuiției și cugetării noastre, ca să le privim *în ele însele*, independent de raportul lor către noi. Aceasta este absolut imposibil.

Dacă însă nu putem cunoaște lumea, așa cum este *în ea însăși*, de un lucru suntem tot așa de siguri ca și de conștiința noastră: anume că *lumea există*, în afară și independent de noi.

Stările noastre sufletești nu sunt un produs *numai* al conștiinței noastre, ci un produs a doi factori, puși în contact: organizația noastră psiho-fizică și modul de a fi al lumii din afară. Fără unul din acești doi factori nu s'ar putea explica natura fenomenelor sufletești; ceva mai mult, ele nici n'ar putea exista. *Cogito ergo sum* al lui **Descartes**—înțelegându-se prin *cogito* în genere funcțiunea *conștiinței întregi*—afirmă implicit și existența unei lumi obiective; deci în concluzia completă a lui *cogito* nu se cuprinde numai *ergo, sum*, ci și *ergo est*.

PARTEA A TREIA

SENTIMENTELE

In loc de definiții.— In clasa fenomenelor psihice, numite *sentimente*, intră toate stările sufletești ce conțin grade și nuanțe de *plăcere, durere, mulțumire, nemulțumire*.

Sentimentul ca element primar și simplu al sufletului, nu se poate defini. Tot ce ne rămâne de făcut, în această privință, e să arătăm împrejurările în cari se produce sentimentul, ori cari îl însoțesc sau îl urmează, ca rezultat și efect.

Astfel definiția lui Spinoza „*Laetitia est hominis transitio a minore ad majorem perfectionem*” — e o descriere a împrejurărilor în care se produce bucuria.

Plăcerea se poate zice că este acea stare sufletească, pe care omul *ține* a o căuta, a o păstra și mări—definiție dată cu privire la stările de voință corespunzătoare și însoțitoare. Sau: este acea stare psihică ce desvoltă energia, forța de expansiune a ființei noastre psiho-fizice. In adevăr, plăcerea e in-

soțită și urmată de o sporire a vitalității: se poate considera ca semnul și efectul acesteia. De aceea se numește stare *stenică* (**Kant**).

Durerea este starea sufletească contrară: aceea pe care omul *linde* a o micșora, alungă, evită și care deprimă vitalitatea, scade energia psiho-fizică; e deci *astenică*.

Plăcerea și durerea. Cauzele lor.— Orice sentiment am considera de bucurie, întristare, mândrie, entusiasm, frică, curaj, speranță, curiozitate, așteptare, răbdare, etc., toate au sau o nuanță de durere sau una de plăcere; astfel că toate sentimentele se pot împărți în două categorii: *plăcere și durere*.

Plăcerea ar fi ecoul creșterii, iar durerea al scăderii vitalității.

Cari sunt cauzele acestor stări?

Din mai multe izvoare primordiale se nasc plăcerile și durerile:

1. *Din mișcările spontane.*— Le găsim mai întâi ca *produs al activității spontane*. Sistemul muscular e astfel, alcătuit, că elaborează mișcarea, nu numai în urma unei excitații, dar și dela sine. În acest din urmă caz, mișcarea e un produs al unui excedent de vitalitate. Excedentul se traduce, în partea conștiinței, printr-o cerere de activitate. Când această cerere se îndeplinește, faptul de conștiință ce se naște, e plăcerea; când nu se îndeplinește, este un sentiment de jenă, de neliniște, de nemulțumire.

2. *Din exercițiul organelor.*— Al doilea izvor, ce stă în mai apropiată legătură cu izvorul activității spontane, e trebuința de exercițiu a diferitelor funcțiuni ale vieții. Orice funcțiune normală a diferitelor

organe trupești, este un izvor de plăcere. Aceasta le aplică atât la simțurile speciale, precum și la sistemul muscular. Ochiul, urechea, organele, în genere, au nevoie de a se exercita; lipsa de exercițiu e o cauză de nemulțumire. Șederea mult timp în întineric e nesuferită, fiindcă nu se dă posibilitatea unui exercițiu normal organului vederii. Tot așa pentru auz: o prelungită tăcere absolută devine, în cele din urmă penibilă.

Cele spuse pentru simțuri, se aplică și la celelalte forțe sau facultăți sufletești: a gândi, raționa, închipui, a simpatiza, a lucra,—deși aplicarea lor e mai puțin vizibilă aici.

3. *Elementul afectiv în senzațiile speciale.*—Să distingem însă acele plăceri, curat și simplu ale exercițiului, de plăcerea ce produc direct *senzațiile speciale*.

În această privință sunt grade. Astfel senzațiile de gust, de miros, au evident un element afectiv mai izbitor (amar, dulce, miros plăcut, etc.) decât cele vizuale sau auditive, culorile și sunetele.

Totuși, este neîndoios că *sunetele* prin ele însele produc plăcere. Armonia sonorilor e datorită modului cum sunetele au *afectat* organizația noastră. Și nu e greu de indicat existența părții afective și în *senzațiile vizuale*; culorile plac prin ele însele; lumina însăși este o cauză de plăcere. Aceleași scene sau vederi de cinematograf plac mai mult când sunt colorate (*Kine macolor*). Probabil, excitațiile culorilor și ale luminei produc plăcere din cauza unui stimulent organic, din cauza dezvoltării, într'un grad mai mare, a sentimentului vitalității. Astfel se explică de ce unele culori

se numesc calmante și altele iritante. Albastrul liniștește, roșul din contră excită 1).

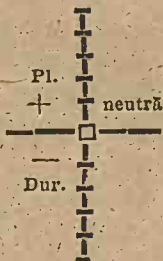
4. *Elementul afectiv în senzațiile organice.*—Însă izvorul cel mai primitiv și fundamental al vieții afective îl găsim în plăcerile sau neplăcerile *senzațiilor organice* propriu zise. Acestea sunt de două feluri: unele periodice, (somnul, foamea, setea), altele accidentale: sentimentele de oboseală sau stimulare musculară ori nervoasă, precum și cele ce se raportă la sistemul de organe al funcțiunii de circulație, de nutriție, de respirație; de asemenea senzațiile de căldură și de frig, și cele numite de **Bain** „alimentare”, și cari se produc din contactul alimentelor cu organele interne, cu stomacul, intestinele. (Bunioară desgustul).

Iată dar cel puțin *patru* izvoare sau *cauze* de stări afective, datorite organizației și funcțiunilor cu cari vine organismul în viață.

Un *al cincilea* izvor ar fi *reprezentările, ideile și combinațiile* lor; dar aceasta formează o cauză mai depărtată, derivată.

Plăceri și dureri pozitive și negative.—Plăcerile și durerile s'au împărțit în două categorii: pozitive și negative.

Prin plăcere pozitivă s'ar înțelege o creștere de energie și vitalitate; prin plăceri negative, o scădere de durere, un minus de suferință. Durerea pozitivă ar fi un plus de durere, adăugat la starea actuală a conștiinței; o durere negativă un minus de plăcere.

1) Să se vadă amănunte mai departe, la cap. *Sentimentele corespunzătoare senzațiilor.*

De notat e efectul deosebit al acestor stări afective asupra funcțiunilor sufletești.

Aplicații la educație. Plăcerea dezvoltă funcțiile mintale și trupești ; de aici aplicații cu privire la educația omului. Ce mijloc de stimulare mintală e plăcerea ! Ea rezultă din înțelegerea lucrurilor și cauza atenției se reduce la interesul întreținut de plăcere.

În educația morală sistemul hedonic al plăcerii, se întemeiază pe încurajare, laudă, îndemnul recompensei ; iar cel penal pe pedepse, teroare, durere. Unul stimulează, altul deprimă. Unul face oameni liberi, dispuși a săvârși binele cu plăcere, în mod firesc și dezinteresat ; altul face naturi de sclavi, îndeplinindu-și datorile numai de frică.

În educația fizică, superioritatea jocurilor libere, a sportului stă tocmai în împrejurarea că jocul degajează mai multă plăcere, care-i căldura, soarele intern ce face să crească ființa sufletească.

CLASIFICAREA SENTIMENTELOR.

- a) din punct de vedere biologic, b) după durată și intensitate, c) după elementul corespunzător de cunoaștere, d) după instincte, e) din punct de vedere evoluționist.

Clasificarea sentimentelor e una din chestiile mai grele ale științei psihologice. S'au făcut multe încercări, enumerate de A. Bain în „*Emoțiile și voința*”, și de Ribot în opera sa asupra *Emoțiilor*, Cap. X. E greu a ne opri în mod definitiv la vre-una din ele, căci toate au un punct de vedere ce se poate susține ; fiecare în parte, însă, nu cuprinde toate fenomenele sau le cuprinde în mod nejustificat.

- a) Din punct de vedere biologic.—Am văzut prima clasificare a stărilor afective: acelea cari corespund

unei creșteri de energie (plăcerea) și, dimpotrivă, stări ce corespund unei scăderi (durerea).

Această clasificare s'a făcut din punct de vedere *biologic*. Viața e luată de criteriu: durerea corespunde unei adaptări imperfecte, sau unei relative lipse de adaptare; plăcerea din contră.

Sunt însă multe alte puncte de vedere, din cari se impart fenomenele acestea sufletești.

b) *Din punctul de vedere al duratei și intensității: dispoziții, afecte și pasiuni.*—Aceste categorii emoționale ar corespunde deosebitelor stări afective; însă diferența între ele nu e în definitiv bazată pe *coprinsul afectiv* propriu zis, ci mai mult pe *gradul de intensitate și durată*.

Dispoziția sufletească, bună sau rea (veselă, irascibilă, timidă), ar fi acea stare durabilă, aproape permanentă ce s'ar confunda cu însăși *temperamentul*, însă cu intensitate mai slabă. Un om cu temperament vesel și cu dispoziții corespunzătoare nu e acel ce isbucnește, câte odată, la ocazii, în hohot de râs, ci acel ce e gata a reacționa *de regulă* în mod vesel, răzător, la escitațiile și întâmplările viciei.

Când se întâmplă cuiva însă o fericire, orice dispoziție sufletească obișnuită ar avea, *se bucură*, starea afectivă de bucurie, venind ocazional, din o cauză accidentală, se deosebește și în durată și în intensitate de simpla dispoziție, care atârnă de cauze mai adânci, organice, în tot cazul mai durabile. Aceeaș deosebire între *timiditate*, ca dispoziție habituală a sufletului, și *frică* produsă într'o împrejurare anumită; între *irascibilitate* și natura supărăcioasă de o parte și *mânie* accidentală și trecătoare de alta. În cazul din urmă avem *afectul* sau *emoția* propriu zisă.

Emoția s'ar deosebi dar de dispoziție prin aceea că e mai puternică și nu se estinde asupra unei perioade așa de mari din viață ca dispoziția.

Pasiunea s'ar asemana cu dispoziția prin durată și cu afectul prin intensitate; ea e un sentiment *pu-ternic și durabil*; astfel ura, iubirea, răzhunarea, recunoștiința.

c) **Impărțireasentimentelor după factorul intelectual însoțitor.**

Se mai pot clasifica sentimentele după factorul intelectual ce le însoțește, anume sentimente ce se produc cu ocazia unei senzații, unei percepții sau cu ocazia unei reprezentări, unei imagini sau combinări de reprezentări.

Cu privire la această clasificare, e necesar să accentuăm *independența* sentimentelor față de factorul intelectual însoțitor: Observăm că, chiar din punct de vedere fiziologic, e o separație în ce privește localizarea funcțiunilor emoționale și a celor de cunoaștere. Dacă se taie substanța cenușie a măduvei spinării, partea corpului, cărmuită de acea parte din sistemul nervos, nu mai are nici o sensibilitate *afectivă*: poate fi lovită, înțepată, *durerea* nu se mai produce, deși omul are *cunoștință* de excitație.

Totuși, clasificarea sentimentelor după elementul intelectual corespunzător se poate susține pe faptul că fenomenele afective și cele intelectuale se află în raport de coexistență, ca toate cele trei funcțiuni psihice de altminteri. Un sentiment corespunde totdeauna unui fenomen de cunoaștere, dela simpla distingere elementară până la operațiunile intelectuale înalte.

SENTIMENTE CORESPUNZATOARE SENSATIILOR

După gradul de reproductibilitate al senzației corespunzătoare, sentimentele ce corespund senzațiilor, se pot împărți în trei clase.

În prima clasă ar intra cele organice, cele de temperatură și cele gustative și olfactive; în a doua, cele tactile și musculare; în a treia, cele auditive și vizuale.

Iar sentimentele ce corespund ideilor și combinațiilor intelectuale mai înalte, adică *sentimentele superioare*, se împart în *estelice, morale, religioase, intelectuale*.

Prima categorie, inferioară, de sentimente în senzații. Cele mai inferioare, anume cele organice și calorice, se reîmprospătează foarte rar și greu în spiritul nostru, ca reprezentări, din cauză că elementul condițional corespunzător, senzațiile respective, de care acelea se asociază, sunt puțin reproductibile. Buna stare organică ce rezultă din o hrană indigestă, din o bună și ușoară digestie, din o circulație vie și regulată, din respirarea liberă a unui aer curat, din întreaga armonie de senzații organice plăcute, eșite din funcțiunea normală a tuturor organelor vieții vegetative ale unui corp sănătos, ceea ce se numește, cu un cuvânt *cenestezie*, este o stare care place și în experiența noastră proprie și în contemplarea altora, dar care *nu se memorează ușor*.

Asemenea, deși pe o treaptă ceva mai sus, senzațiile calorice și un grad potrivit de căldură sau de răcoare, un adăpost umbros în toiuil căldurilor de vară, etc.

Senzațiile *gustative* au o mare importanță din punctul de vedere afectiv sau emoțional. Termenii de *dulce și amar*, destinați în special pentru senzațiile gustative, sunt așa de în-trebuințați în vorbire, încât servesc de calificativ la o mulțime de alte escitații. *Dulce* e și o culoare, o voce, un ton, un timbru, un zâmbet; *amar* e și un surâs, o gândire. Cu alte cuvinte, partea afectivă, venită dela impresiile gustative, a mișcat așa sufletul, încât s'a *resfrânt*, rătăcind asupra da-

telor altor simțuri și calificându-le, după cum se apropie de starea afectivă corespunzătoare unei senzații ; gustative. Chiar termenul de *gust*, în artă, în literatură, e luat dela acest simț.

Gustul e supus la foarte mari variații, nu numai în ce privește gradul de sensibilitate, ci și în ce privește obiectele ce afectează sensibilitatea gustativă. Aci e justificată maxima „gustul nu se discută”. Aceste deosebiri sunt explicabile ; a) prin diferite *idiosincrasii*, particularități ale organismului fiecărui individ, și b) prin deprindere. Ca exemple caracteristice, în această privință, găsim gustul unor sălbateci din Oceania pentru furnici, al Chinezilor pentru cuiburi de rândunele, al Cafrilor pentru carnea ajunsă în stare de putrefacție. Cafrii din Natal găsesc în aceste alimente o plăcere extraordinară. Termenul de *ubomi*, dat acestei plăceri, înseamnă *extremă fericire*. Ei recomandau misionarilor din Europa, cari voiau să traducă în limba cafră cărțile sfinte, termenul de *ubomi*, ca expresiune potrivită pentru „fericirea eternă cerească”.

Elementele olfactice pot avea asemenea direct o calitate afectivă determinată. Astfel: mirosul florilor, al verzeții câmpului, al fânului, aromelor. Acele arome, ce răspândesc popoarele orientului în camere, sunt pentru sensibilitatea lor niște escitații plăcute, estetice, ca și parfumurile la națiunile Europei. S'ar putea închipui astfel melodii și armonii de mirosuri pentru cei ce au simțul olfactic rafinat, după cum *Mantegazza* vorbește de simfonii gustative. Inșă această sensibilitate estetică nu merge paralel cu cea perceptivă. Indienii din Peru, cari disting mirosul particular al diferitelor națiuni (*Humboldt*), sunt indiferenți pentru partea afectivă ; numai inteligența lor este în joc. Asemenea câinii, deși posedă într'un grad miraculos de mare facultatea perceptivă a mirosurilor, n'au sensibilitatea estetică a lor : rămân nepăsători într'un mediu infect. Unele popoare sunt, din contră, foarte sensibile pentru această parte afectivă. Arabii din Hedjas nu merg și nu intră în orașe, pentru că mirosul li se pare nesuferit.

Sentimentele senzațiilor tactile și mușculare. Tactul e simțul cel mai primitiv, și *Al. Bain* pare a avea dreptate când derivă din plăcerile tactile cea mai adâncă și veche plăcere simpatică, iubirea dintre copii și mamă. Se observă că emoțiile de simpatie, de înclinație, dau naștere unei tendințe de a face să le urmeze o senzație tactică, mângâierea, sărutatul.

Plăcerile tactile se produc în mai multe împrejurări : astfel : când atingem ușor un corp neted, fie solid și unit ca marmura sau moale și divizat ca velura, mătasea ; ori când umblăm cu un corp elastic. Femeile din orient, în lungile

lor zile de neactivitate, se amuzează plimbând în gură *mastic*, pentru escitarea nervilor tactului. Pentru același scop se răsuțește în mâini corpuri mici și rotunde sau cilindrice, ex. mătânii, creioane.

O senzație tactilă destul de curioasă e aceea a *gădilăturii*, care e cu atât mai puternică, cu cât contactul e mai ușor; când se continuă mai mult timp, devine penibil.

Nici sensibilitatea afectivă a tactului nu merge paralel cu cea intelectuală, de discernământ. Așa, unii sălbatici, după cum s'a arătat mai înainte, au tactul foarte rafinat, ca facultate de cunoaștere; dar nu se pot compara în sensibilitate estetică cu Romanii, cari petreceau zile întregi plimbând în mâini sfere de fildeș, sau cu rafinații Europei de azi.

Decât simțurile expuse până aci, mult mai important, prin contigutul și valoarea elementelor afective, e *simțul muscular*. Funcționarea lui produce plăcere; când forța consumată prin mișcare nu întrece rezerva de energie acumulată. Dacă există un prisos de energie și nu se face exercițiu muscular, se naște o jenă organică, o trebuință de mișcare.

După cum mișcărilor sunt *incete* sau *repezi*, variază și sentimentul ce le însoțește. Mișcărilor incete sunt însoțite de un sentiment de liniște, și corespund unei scăderi de energie, unei deprimări psihice. Ele comunică ritmul lor funcțiunilor organice, ceea ce poate aduce lenevire, chiar somnolență. Din contră, o mișcare repede a unui singur organ, provoacă o escitație în tot organismul și corespunde unei sporiri de vitalitate. La un convoiu funebru, un marș repede ar fi ceva nepotrivit, pe când mișcarea înceată cadrează bine cu sentimentul de întristare. Mișcărilor repezi pot provoca ceea ce Bain numește „beție mecanică”.

Alt sentiment e acel provocat de mișcărilor ce cresc și descresc gradat, și cel provenit din *pierderea subtilă a punctului de razim*. Conracția involuntară ce facem, în cazul din urmă, activează circulația cere-

brală și poate produce amețeală. Astfel de senzații are cineva, când corabia ce-l poartă se ridică și se lasă repede pe valurile mării, sau când se dă în leagăn ori în dulap (scrânciob). Dacă sunt prea puternice, ele produc neplăceri, ca „răul de mare”.

Cauza ultimă a acestor efecte se reduce la *gravitație*, cu care ne găsim în luptă continuă. O mică pierdere de echilibru, și corpul nostru plătește scump lipsa de atenție către această lege. De aceea, capitulăția materiei în genere față cu ea ne deșteaptă compătimirea, prin simpatie. Corpurile ce se mișcă în linie descendentă inspiră melancolie; frunzele ce cad, provoacă întristarea poetului; ele par victime ale gravitației. Din contră, mișcările ascendente inspiră admirația: edificiile înalte, turnurile, coloanele, piramidele ne plac; ele ni se înfățișează ca învingătoare ale acelei forțe.

Plăcerile *plimbării, înnolalului, danșului, ale exercițiilor gimnastice, călăriei, etc.*, se datoresc elementului afectiv ce însoțește funcțiunea sistemului muscular.

Sentimentele corespunzătoare senzațiilor auditive și vizuale, sau sentimentele estetice simple.— Elementele afective în *senzațiile auditive* se împart în muzicale și nemuzicale sau sgomote.

Chiar *sgomotele*, în anumite condiții plac: anume când eu numai un grad de forță suficient spre a pune în mișcare organul auzului; căci funcțiunea unui organ produce plăcere, când fondul său de energie, acumulată prin hrană, își descarcă prisosul său—lege biologică, cunoscută încă de **Aristotel**. Sgomotul produs după o tăcere îndelungată în singurătate; fluieratul unei locomotive, lătratul unui câine, poate fi

chiar plăcut ; asemenea urmărirea unui sgomot ce *descresce*: tropotul unui cal, duduital unui tren ce se depărtează de orizont.

Asociația însă contribuie foarte mult a transformă un sgomot în escitație plăcută. Ca probă avem cazurile în cari acelaș sgomot poate deveni plăcut sau neplăcut, după ideile ce deșteaptă prin asociație. Așă, s'ar putea serie o întreagă epopee asupra diferitelor emoții ce naște sunetul clopotului în sufletul unui elev intern. Altfel par că sună, când sună deșteptarea ; altfel când anunță masa ori recreația ; și altfel când sună intrarea în clasă ; și aci, firește, atâtea nuanțe, după cum elevul este silitor și a învățat lecția, ori e leneș și se teme că va fi întreat.

La *sunelele muzicale* s'a distins: timbrul, înălțimea, intensitatea, durata.

După cum un sunet se află în scară mai sus sau mai jos, are o nuanță afectivă deosebită. Sunetele înalte au un ton de veselie, de bună dispoziție ; cele joase: de seriozitate, de demnitate. Cele intermediare corespund stării sufletești de liniște, de echilibru sufleteșc.

Timbrul instrumentelor poate da naștere la diferite emoții, după raportul în care se află armonicile cu tonul fundamental. Un ton fundamental fără energie și niște armonice nu tocmai înalte dau un timbru ce însulfă dispoziții sufletești serioase, și grave: așa este tonul orgii, care tocmai de aceea se întrebuințează în muzica religioasă. Dacă însă armonicile sunt mai înalte, timbrul rezultat din contopirea lor cu tonul fundamental dă sufletului o dispoziție de veselie, de pasiune.

Durata este de asemenea un element modificador al sentimentului produs de un sunet muzical. Sunetul

prelungit are în genere o nuanță de melancolie sau energie pasională ; cel repede, una de veselie ușoară. În producțiile muzicale de jale ale poporului se aud acele note lungi de par'că nu se mai sfârșesc. Asemenea *ritmul repede* corespunde cu veselia, ritmul încet cu melancolia.

Și la senzațiile auditive găsim *variații în gradul de sensibilitate estetică* la oameni. Gradul cel mai mare îl au componiștii, după ei executorii, apoi diletanții. Aceleași variații se pot observa la diferitele straturi sociale, popoare și rase. *Arabul*, care tresaltă de o delicioasă escitație entusiastă la sunetul monotonului *rebeb* cu două coarde, nu distinge în muzica unui Rosini decât o neplăcută și nesuferită înșirare de sgomote. Dacă sensibilitatea acustică este inferioară în perceperea *delicateții* raporturilor sonore, *intensitatea* ei este adesea într'un grad foarte mare. Populațiile *Niam Niam* din Africa centrală, antropofage și foarte mândre, uită și să bea și să mănânce de îndată ce aud muzica lor, și ar cânta atunci fără sfârșit. Sunetul *tamlamului* aduce pe *Negri din Gabon* într'o stare aproape epileptică. Un șeik din Africa centrală, auzind executându-se de o muzică de cutie *Ranz des vaches*, acea veche și simplă melodie națională a păstorilor alpini din Elveția, își acoperi fața cu mâinile și ascultă în tăcere, adânc mișcat 1).

Sentimentele corespunzătoare senzațiilor vizuale.— *Lumina și culoarea* sunt direct însoțite de un element emoțional. *Lumina*, prin ea însăși, este cauză de impresii plăcute. Explicarea acestui fenomen se caută

1) Vezi Letourneau „*La Sociologie d'après l'ethnographie*”, pag. 98.

adânc în condițiile vieții, care pentru multe ființe sunt astfel, că razele luminoase ajută funcțiunile lor vitale: respirația, digestia, etc. La această cauză biologică generală se adaugă alta psihologică: *asociația*. Noaptea e mediul celor mai neplăcute întâmplări; întunericul ascunde în el pericol; astfel se asociază de obscuritate starea de suflet a fricii.

Lumina în *reflexie* și în *refracție* e însoțită de impresii afective particulare. Strălucirea unui metal prețios se produce prin reflexia luminei; ea place atât sălbaticilor, cari au mare atracție pentru obiectele lucioase, cât și animalelor. Refracția face ca lumina să se descompună în culorile spectrului solar sau curcubeului.

Diferitele culori produc asupra noastră impresii particulare. **Goethe** a studiat efectele lor privind natura, mai cu seamă în timpul iernii, prin sticle *colorate*, și a găsit că unele culori au un efect escitant, altele calmant. A împărțit astfel spectrul solar în două clase: una a *culorilor escitante* și alta a *culorilor calmante*. Pe întâia a numit-o superioară, pe a doua inferioară, Cea superioară, în care intră culorile numite de pictori *calde*, cuprinde: *roșul*, *porlocaliul*, *galbenul*; în cea calmantă intră culorile numite de pictori *reci*, și anume *albastrul*, *indigo* și *violetul*. S'a lăsat la o parte *verdele*, care ocupă un loc intermediar în gama emoțiilor deșteptate de culorile spectrale. Verdele nu se poate numi nici escitant, nici calmant, el are o nuanță neutră.

Gustul culorilor nu e același la diferitele popoare și straturi sociale, la toate vârstele și la cele două sexe. Europa de azi pare a avea mai puțină dragoste pentru culori decât înainte. Nu e mult de când se vedeau la bărbați fracuri

roșii, albastre, ciorapi colorați; acestea ar părea astăzi bizare.

Culorile își schimbă efectul după cum cade asupra lor o cantitate mai mare sau mai mică de lumină. Așa roșul transformat în roz e mai puțin escitant și are un ton de veselie; violetul deschis, *lila*, produce o înfristare dulce, o melancolie ușoară, nu gravă și profundă ca cel închis; asemenea galbeniu, când e deschis, are un efect de liniște, ca lumina lunii.

Se întâmplă contrariul, când culoarea trece în un grad mai mare de saturație.

D) IMPARTIREA SENTIMENTELOR IN EGOISTE SI ALTRUISTE.

Stările afective se mai pot privi și clasifica din punctul de vedere al *instinctului*, din contrarierea or satisfacerii cărui rezultă sentimentul. Astfel s'au împărțit sentimentele în *egoiste* și *altruiste*, după cum cauzele ce le produc, satisfac ori contrariază pornirea conservării eului personal sau a eului altuia. Această pornire din urmă se manifestă mai întâiu în familie, în sentimentul sexual și în acela al paternității.

Sentimentele egoiste

Acestea se împart în două clase, după cele două moduri de manifestare ale *instinctului de conservare individuală*, care se manifestă:

a) în tendințe relative la conservarea și dezvoltarea ființei *materiale* a individului;

b) în tendințe relative la conservarea și afirmarea ființei *ideale sau morale* a lui.

Ființa ideală sau morală constă în ideea altuia sau a noastră proprie despre noi ; se formează din modul cum se oglindește personalitatea noastră în spiritul nostru sau al altuia. De aici diferitele sentimente relative la *onoarea* sau la ființa noastră morală.

a) **Frica, speranța, ș. a.** — Funcțiunile activității, prin care individul țintește la nutriție și la apărarea sa în contra pericolelor, dau naștere la sentimente diferite, după felul și gradul satisfacerii lor.

Și mai întâiu chiar numai *activitatea*, funcțiunea singură, produce, prin exercițiul său, sentimente ce par a se referi la un instinct, la *instinctul activității*. Când acesta e satisfăcut, se produce *plăcerea* numită a *muncii*, a lucrului. Dacă e neglijat, se produce *urâtul*, *plictiseala*. Dacă se uzează și se forțează prea mult, avem încordarea, cu sentimentul penibil al forțelor întinse peste măsură.

De acestea se apropie și *sentimentul așteptării, căutării și surprinderii*. În primele două se desfășoară o muncă fără rezultatul văzut imediat, și sentimentul e cu atât mai penibil cu cât acest rezultat se realizează mai târziu și ne interesează mai mult. În surprindere avem cazul contrar: un rezultat neașteptat, neprecedat de o muncă, de o pregătire, de o gândire ; și e plăcut sau neplăcut, după cum ne folosește or ne vatămă.

Când un eveniment vătămător *se așteaptă* să se întâmple cu o probabilitate oarecare, se naște *frica*. Dacă în loc de probabilitate, este siguranță se produce *desperarea* și *resemnarea*.

Speranța se produce, când lucrul, fenomenul așteptat e binefăcător. Dacă și aici, în loc de probabilitate avem siguranță, atunci se naște *bucuria, transporul*.

Frica este un efect cu forță deprimată, astenică ; *speranța* forță escitantă, stenică. *Frica* scade energia fizică și intelectuală a omului. *Groaza*, un grad mai mare de frică, se exprimă prin o completă împietrire, înmărmurire ; spi-

ritul ca și corpul rămâne în nemișcare, în neputință de a funcționa în scopul conservării.

Speranța, din contră, are asupra corpului și spiritului nostru un efect înălțător, escitant; ajută și dezvoltă funcțiunile vitale. Ea, ca dispoziție sufletească, e semnul unei vieți normale și sănătoase; înseamnă posibilitatea de a concepe scopuri noi și mijloace pentru realizarea lor.

Starea contrară, ca dispoziție habituală, este *blazarea*. Blazare înseamnă neputința de a-și pune cineva scopuri în viață, de a se interesa la realizarea unui plan, de a căuta și a aplica mijloacele necesare la îndeplinirea unor aspirații. Ea se reduce la neputința de a spera, și are ca deviză: „Toate sunt deșertăciuni”.

b) Sentimentul personalității, umilința, invidia și emulația. Onoarea.—Din activitatea relativă la conservarea și dezvoltarea *ființei noastre morale sau ideale* avem: 1) sentimentul ce însoțește oglindirea „eului” în spiritul nostru chiar, și 2) în spiritul altuia.

1. Omul se compară singur, dintr'un punct de vedere sau altul ce i se pare lui important, cu celelalte persoane, și își determină astfel valoarea sa relativă.

Dacă această comparație cade în favoarea sa, se produce *sentimentul plăcut al eului* sau al *personalității* sale crescute. Dacă rezultatul comparației e nefavorabil, se produce sentimentul *umilinței*, al deprimării personale.

În primul caz, se naște adesea și un sentiment de *milă*, de *generozitate*, o înclinație către persoana care ne-a ocazionat, prin inferioritatea sa, sentimentul de satisfacere a personalității noastre. Dar uneori, după temperamentul și educația omului, sentimentul superiorității se manifestă prin maltratarea celor inferiori și învinși, și atunci poartă numele de *orgoliu*, *mândrie*.

În cel ce se simte întrecut se naște, de asemenea,

față de cel ce îl întrece după temperament și educație, sau *invidia* sau *emulația*.

In invidie omul urăște pe cel superior și caută a face să dispară distanța supărătoare și umilitoare prin înjosirea, prin degradarea, ba chiar prin suprimarea aceluia. De aici: *calomnia*, *bârfirea*, cari tind a scobori și a înegri imaginea unui om, pentru a-l aduce la nivelul calomniatorului și încă mai jos, dacă se poate.

In emulație omul admiră pe cel superior, iubește ce e bun și distins în el și caută a face să dispară deosebirea dintre sine și omul său, silindu-se a-l ajunge și, de se poate, chiar a-l întrece.

Invidia face rău și invidiosului și celorlalți oameni; este un sentiment vicios, patologic, dezvoltă bila, îmbolnăvește și întunecă sufletul. *Emulația*, din contră, dezvoltă puterile prin dorința de a ajunge mai sus.

Uneori recunoașterea superiorității altuia și supunerea la dânsa se face fără durere: anume atunci, când aceleași scopuri comune se urmăresc și se pot realiza prin mijlocirea și conducerea unei capacități necontestate, și mai ales când dela o conducere și acțiune greșită atârână viața sau moartea tuturor; atunci toți fac apel la capacitatea recunoscută a celui mai valoros și îi proclamă bucuros superioritatea. Un frumos exemplu a dat în privința aceste Franța, în marele războiu mondial (1915-1918) chemând cele mai însemnate valori politice și militare — Poincaré, Briand, Clemenceau, Joffre, Foch — la locul indicat de interesul public și dând fiecăruia rolul cerut de condițiile victoriei. Țările unde instinctul conservării nu poate stăpâni, nici în clipele grave, glasul invidiei și al presupunțiilor egoiste, sunt condamnate la slăbiciune, la inferioritate față cu alte popoare, la mizerie și chiar la peire.

2. Reprezentarea *cului* nostru în mintea altora e însoțită de un calificativ, care exprimă valoarea noastră în ochii acelora, precum: *onorat*, *venerat*, *preșul*, ori *dispreșul*, *nesocolil*. Aceasta constituie onoarea, adică stimarea noastră de către alții. Conștiința că este obiectul de stimă și respect pentru alții, deșteaptă în om sentimente plăcute; dureroase în cazul contrar.

Iubirea de *onoare*, de demnitate, sau *onorabilitatea* este acea dispoziție față de semenii noștri, care ne face să căutăm stimă celor demni, capabili și buni, a *celor aleși*, nu a tuturor. *Modestia* demnă este semnul exterior al acestor dispoziții.

Mândria sau *ingâmfwarea* renunță la aprobarea altora; se mulțumește numai cu aprobarea sa proprie, punându-se pe sine ca normă și criteriu superior deasupra tuturor, fără discuție.

Aroganța refuză a da onoarea cuvenită celor ce o merită și poate merge de mână tocmai cu *servilismul*. Servil e acela care dă semne de stimă și de onoare altuia, numai fiindcă acesta este *puternic*, nu pentrucă este și *demn de onorat*.

Umilul are despre faptele și producțiile sale o idee mai puțin favorabilă, față cu misiunea, cu datoria lui.

Suficientul crede în valoarea sa nediscutabilă și se confundă cu *vanitosul* care profesează pentru sine însuși o mare admirație, deci așteaptă admirația și dela ceilalți: nu numai dela cei buni și aleși, ci dela toți, fără deosebire, fără alegere. Orice semn de onoare, din partea oricui, adus în public măgulește *vanitatea*.

Când o *persoană* anumită este *volunțar* cauza unui rău material sau moral, se naște în om *necazul*, *supărarea*, *furia*; și din contră *recunoștința*, când acea persoană e cauza unui bine. Dacă aceste efecte se repetă și devin deprinderi, se naște *ura* sau *iubirea*.

Aici găsim în joc *instinctul răsplătirii*, care te face să întorci binele cu bine, răul cu rău. Când *războiul* se satisface, se potolește și *furia*; ba adesea se

produce chiar un sentiment de milă pentru inamic ; de aici *căința* pentru răzbunare.

Răzbunarea nu e legitimă și justificabilă, decât dacă isbește în răul moral, dacă se ridică în contra aceluia fel de conduită, care, de s'ar generaliza, ar aduce rău pentru întreaga societate. Dar pentru aceste cazuri intervine mai totdeauna justiția publică: și statul, societatea organizată, judecă și pedepsește în locul individului, conform intereselor generale. În celelalte împrejurări mai puțin importante, a întoarce, numai decât și fără folos social, răul cu rău, e a înăspri și slăbi relațiile dintre oameni. *Iertarea și generozitatea* sunt atunci răspunsul cel mai eficient și mai nobil, căci ele au ca efect psihologic de a împăca spiritele și a desțepți în cel greșit *căința*.

Sentimente altruiste. Simpatia.

Instinctul de conservare a speciei dă naștere la sentimente *altruiste*, privitoare la viața unei *alte* persoane, nu a noastră. El cade adesea în conflict cu cellalt instinct, al conservării individuale ; și instinctul care iese triumfător din această luptă, nu e totdeauna cel din urmă. Adesea instinctul de conservare individuală nu este numai contrazis, dar și învins de forța tendințelor ce au de scop conservarea și fericirea genului sau speței din care individul face parte. Omul săvârșește atunci acțiuni, cari îl pot duce chiar la pierrea sa personală ; dar faptele lui de jertfă folosesc altora. Și numai omul se poartă astfel, ci și alte ființe, ba mai toate ființele. Rândunelele își expun viața, aruncându-se prin flăcările unei case incendiate spre a-și scăpa puii, ca și muma ce se topește de durere la căpătâiul copilului său bolnav, și uneori moare din cauza morții lui. Și câte cazuri nu se citează, în care oamenii și alte ființe și-au răpus viața, îngrijind sau apărând un seamăn al lor.

Prin urmare sentimentul simpatie se produce în noi, când *ne închipuim* starea altor persoane. Prin facultatea *simpatiei reproducem* în sufletul nostru stările, suflătești ale *allora*, fie bucuriile, fie întristările lor, întrucât existența lor se poate cunoaște după manifestările lor exterioare ; și *compătimim* cu ei, când ei pătimesc: ne „*combucurăm*” cu ei, când ei se bucură 1).

Gradul de simpatie variază:

a) După gradul de asemănare și de apropiere sau afinitate în constituția psiho-fizică a ființelor ; căci aceasta determină *gradul și posibilitatea înțelegerii* între ele. Pentru ca cineva să oglindească starea suflătească a altuia, trebuie mai întâiu să poată *ști ce* se petrece în acesta, *să-l înțeleagă*.

b) După mulțimea și varietatea experiențelor noastre personale, după intensitatea memorării și ușurința reproducerii lor.

Simpatia, ca opusă *antipatei*, mai are și alt înțeles, pe care trebuie să-l deosehim de cel arătat mai sus. Astfel se mai înțelege prin simpatie ori antipatie, acele sentimente de atracție ori repulsie ce ne inspiră ceva, de multe ori dela prima vedere, deci fără să li avut ocazia de a cunoaște prin experiența noastră determinată, dacă acea persoană ori acel lucru este sau poate fi o cauză de fericire ori de nefericire pentru noi. Aceasta se explică pe baza *asociațiilor inconștiente* ce s'au stabilit de mai înainte între cutare chip sau înfățișare exterioară și cutare sentiment favorabil ori nefavorabil. E destul să găsim în înfățișarea cuiva unele trăsături asemănătoare cu acelea din chipul unei persoane

1) Limba nu are termen propriu pentru acest al doilea act suflătesc : reproducerea în noi a durerii *allora* e mai deasă și mai fidelă ; a bucuriei lor, mai rară și mai puțin curată. Numai la intimitatea sinceră și la ființe de un caracter adevărat nobil, se găsește această ultimă proprietate.

ce ne-a făcut odinioară un rău, pentru ca înfățișarea ei să ne inspire dela început o antipatie, care poate fi de altminteri nejustificată.

Asociația poate fi chiar organică, moștenită 1).

X 23. x. 929.

E) SENTIMENTELE PRIMITIVE, SIMPLE.

Sentimentele se mai pot considera și deosebi și din punctul de vedere al *primitivității lor în viața sufletească* sau din acela al *evoluției psihice*. S'a căutat să se determine sentimentele cari par a fi cele mai primitive și cari s'ar fi ivit mai de timpuriu în conștiința individului sau în viața speței. S'a găsit că sentimentele numite *primare*, spre deosebire de cele *derivate*, crescute din ele, ar fi: frica, mânia, simpatia, sentimentul personalității sau al eului, și sentimentul iubirii propriu zise, sexuale.

Frica se manifestă înaintea altor sentimente la copil. **Darwin** o constată după 2 luni. Alții și mai de timpuriu.

Supărarea, mânia, vin după frică (în a doua și a patra lună).

Dragostea, simpatia, afecția chiar pela a 2-a lună după unii, după alții dela a 10-a. În orice caz, înainte de un an copilul înțelege afecția și o exprimă prin surâs binevoitor.

Aceste trei sentimente, *frica, mânia, afecția*, se consideră în adevăr ca cele mai primitive; și se constată și la animale. Celelalte două, *personalitatea și iubirea* par a fi mai specifice omenești, și relativ ulterioare.

Restul sentimentelor intră în categoria sentimentelor *derivate*; ce au apărut mai târziu.

1) Să se vadă mai departe: *Instinctele*.

Să notăm câteva observații privitoare la două din sentimentele primare.

Frica.—Frica, după cum s'a mai spus mai sus 1) e o emoție ce se naște cu ocazia reprezentării unui rău posibil. În definiție poate intra și expresia ei: aceea atitudine pe care o ia organismul în fața unui pericol. Ea se exprimă prin paloare, tremurarea mușchilor superficiali și fixitatea corpului. De ordinar energia se concentrează în atenție îndreptată asupra obiectului amenințator, atenția exprimată prin fixitatea privirii, dusă până la fascinație. Unele animale rămân pe loc, incremenite, când văd fiara ce le amenință existența; și, ca fermecate, așteaptă moartea, fără să încerce a înlătura pericolul.

Frica se naște, uneori, nu din reprezentarea unui rău posibil, ci ca efect al unei condiții fiziologice. Dacă se produc concomitantele fiziologice ale fricii pe cale curat fizică, se naște și frica, fără motive psihologice conștiente. Astfel, palpitația, provenită din indigestie, înflă o stare de neliniște pentru explicarea căreia sufletul aleargă la închipuiri de rele posibile. Presimțiri, temeri nejustificate, vin adesea din o simplă indigestie, ceea ce în timpul somnului se transformă în combinații negre de idei, în coșmare. Ipohondria e în cea mai mare parte un rezultat a unor deranjări organice.

Frica are un îndoit izvor genetic: ereditatea (frica instinctivă) și experiența. Șoarecii se tem de pisică din instinct; copiii, de animale, asemenea; însă de foc din experiență.

1) Vezi *Sentimentele egoiste*, provenite din instinctul de conservare individuală.

Se poate zice că sentimentul fricii se dezvoltă invers proporțional cu înmulțirea cunoștințelor. Teama de necunoscut scade cu cât superstițiile sunt înlăturate prin știință. De aceea are dreptate poetul când zice: *felix qui rerum potuit cognoscere causas.*

Temerea nu se naște numai când e vorba de interesul conservării individului, ci uneori când e interesul conservării unei idei în joc, unei credințe. Tot ce poate amenința ideea, restrânge în inima omului neliniște. Și la aceasta găsește cultura remediul: *fais ce que doit, adviennent que pourra*: sau *bene agere et lactari.*

Încă un refugiu a luat conștiința omului spre a se lecu radical de orice înclinație către sentimentul penibil și umilitor al fricii: *a-și dezvolta sentimentul personalității.* Cine ajunge la independența sufletească, consideră viața ca având-o în mână și nu se teme de accidente, de moarte. Aceasta era starea Dacilor cari ziceau că se tem numai de cer să nu cadă pe ei.

Deci cultura, știința, pe deoparte, adâncimea filozofică a valorii vieții pe dealta, pot la un loc nu numai să imputineze cauzele de frică, de tortură a conștiinței omenesti, dar chiar să desființeze din rădăcină aceste cauze și să facă pe om independent. Stoicii în antichitate făceau aceasta prin dezvoltarea voinței, nu prin grămădirea cunoștințelor.

Rostul biologic al fricii. S'ar putea zice că frica e un semn de avertizare în contra pericolului, în interesul conservării vieții. Cine nu ar cunoaște frica, s'ar expune mai repede la distrugere. Ar fi așa, dacă manifestarea fricii n'ar fi adesea tocmai contrară conservării. Frica paralizază, pune tocmai în neputință de luptă și de apărare. E un sentiment absurd, o greșală a naturii, și natura caută să-l șteargă din creația sa, suprimând pe fricoși. *Audaces fortuna juvat.* Oamenii fricoși, popoarele fricoase, sunt prada celor curagioase.

Mânia.— *Sentimentul mâniei iese din pornirea combalivității, un auxiliar al instinclului de conservare, și se produce când personalitatea e alinsă de un pericol real și actualizat, nu numai reprezentat în imaginație.*

Aci stă una din deosebiriile dintre frică și mânie. Afară de asta, frica nu conține de cât durere, element

deprimant. *Mânia, revolta, are și ceva stenic în sine; neplăcerea e temperală de un izvor de mulțumire de sine, care iese din încordarea forțelor active.* În momentul mâniei, corpul ia înfățișarea încordată a acunii combative. Mușchii feței se contractează, mâțile se ridică în scop de atac. Respirația și circulația se accelerează: gura e strânsă, semn al hotărârii și energiei. Figura oamenilor de natură combativă, ce au stat cu lumea în luptă dârjă și îndelungată, poartă întipărită această expresie permanentă.

FACTORII DIN CARE ISVORESTE SENTIMENTUL.

Factorul ereditar sau instinctiv și cel experimental.

Elementele constitutive și genetice ale sentimentului sunt de două feluri: unele *instinctive sau înnăscute* și altele *datorile experienței*.

1. *Factorul instinctiv* al sentimentului e alcătuit:

a) din elementul psihic corespunzător corelatului fiziologic ce constituie substratul său material, sau *expresia emoției*: și

b) din elementul psihic emoțional legat, în mod organic, de o intuiție dela prima ei prezentare.

a) Emoțiile stau în legătură organică cu o modificare particulară a organismului nostru, a părții motrice, a părții organice vitale propriu zise; unda nervoasă se revarsă dela centrul cerebro-spinal asupra

centrelor simpatice ce alcătuiesc viața vegetativă. E o corelație prestabilită între cutare alterare a sistemului vaso-motor și visceral, de o parte, și existența unei stări afective de alta. Dacă vine unul din aceste elemente, urmează celelalte. Așa că elementul afectiv, legat de cel material care-i servește de condiție fiziologică, poate fi considerat ca factorul înăscut și instinctiv în alcătuirea sentimentului.

b) Alt factor înăscut este elementul afectiv produs cu ocazia unei prezentații sensoriale, sau, în termeni fiziologici, produs odată cu modificările organice corespunzătoare unei anumite senzații sau percepții. Nu e vorba aci de asociația stabilită prin experiență, ci de cea stabilită prin organizația sufletească, prin origină nativă.

Există oare și astfel de prestabiliri psihice? Există *sentimente instinctive*, cari să aibă aerul unor stări de conștiință moștenite? Sunt fapte de experiență ce par a nu se putea explica decât prin această ipoteză. Nu mai vorbim de elementele afective asociate, prin însăși organizația nativă, de anumite feluri de senzații, după cum s'a arătat mai sus, la cap. „Despre *isvoarele plăcerii*” și la *sentimentele corespunzătoare senzațiilor* 1). Dar sunt și mai complicate. Copilul mic, ce n'a ajuns a stabili asociații prin experiență, simte dela început dela primul percept, o stare de mulțumire, când zărește figura omului și de spaimă, când zărește figura unui animal. Aceasta se produce tot așa ca frica șoarecelui, când vede pentru prima oară o pisică, deși el însuși n'a experimentat nici un rău dela ea. E deci,

1) Vezi pag. 201 și pag. 204 sq.

pare-se, o asociație ancestrală între cutare percept și anumite emoții.

II. *Factorul experimental.*— Cum crește prin experiență elementul afectiv?

1. Această experiență se rapoartă mai întâiu la *modificarea și desvrollarea primului factor innăscul*, a-nume a *expresiei*. E o lege psiho-biologică de mare însemnătate, că putem, lucrând în mod intenționat asupra manifestării or sensibile, să modificăm sentimentul, desvrollându-l sau reducându-l. *Educația* are în adevăr acest rol și efect. Temperarea manifestării vizibile a deosebitelor emoții influențează, câte puțin, dar sigur, la temperarea însuși a sentimentului. Reținerea unei manifestări de sentiment e un început de comprimare a sentimentului, deci de restrângere a lui.

Pe această lege se întemeiază *importanța raportului de politeță între oameni*. Temperarea manifestărilor unor sentimente antisociale, face să se ascundă, să se deprime și să se atrofieze dispoziția sufletească corespunzătoare. De asemenea o înfățișare și o manifestare a unui sentiment, chiar dacă nu există, de bunăvoință, afabilitate, stimă, respect, a unui om, față de ceilalți, are de efect reproducerea mai întâiu palidă a acestui sentiment, care, dacă se repetă, e posibil să prindă rădăcini. Pe această lege psiho-biologică se întemeiază, poate, insistența ce pun ordinele religioase pe cultul exterior, căci acest cult poate naște în multe suflete chiar sentimentul corespunzător.

S'au făcut *experiențe cu hipnotizării*: li-s'a dat o atitudine de mânie, revoltă, rugăciune, și s'a văzut imediat producându-se sentimentul corespunzător acelei atitudini; apoi, odată cu acel sentiment, veneau și celelalte manifestări secundare, modul de a se comporta, în toate detaliile lui particulare. Un gest deci sugerează, chiar celui ce-l face, sentimentul corespunzător.

Sunt interesante, în această privință, constatările a doi buni observatori psihologi făcute asupra lor înșile.

„Am observat adesea, zice **Burke**, că imitând înfățișarea și gesturile persoanelor mâniate, blajine, speriate, îndrășnețe, ajungeam fără voie să-mi îndreptez spiritul în direcția sentimentului a cărei expresie mă încercam s'o reproduc; ceva mai mult, sunt convins că e foarte greu să eviți acest rezultat, chiar atunci când te-ai sili să desparți sentimentul de gesturile care îi corespund”. Iar **Fechner**, spune: „Când merg în urma unei persoane pe care n'o cunosc și imitez cât pot mai exact atitudinea și umbletul ei, obțin cea mai curioasă impresie de simțirea ce trebuie să aibă însăși acea persoană”.

După cum manifestările de politeță au ca efect, în cele mai multe cazuri, producerea sentimentelor sociale și a dispozițiilor sufletesti inter-umane: tot așa și manifestarea sentimentelor contrare produce dispoziții sufletesti de sentimente antisociale. **James Sully** are dreptate când spune că expresia mâniei, des repetată de un copil, întărește dispozițiile organismului de a reacționa în acest fel mai repede și la cea dintâi ocazie: descărcarea aproape a oricărei alte ondulații emoționale se face pe acel drum obișnuit și bălătorit.

Ca aplicație pentru fericirea vieții s'ar putea încerca să se vadă dacă luând o înfățișare veselă, zămbitoare, nu se înnează sufletul propriu. Ar sta atunci aproape în puterea noastră să dăm sufletului cu voință și prin repetare, deprinderea și înfățișarea veseliei. Zămbetul se reține asupra sufletului și-l face să vadă viața sub prizma unei bune dispoziții de fericire.

2. Al doilea fel de progres prin experiență e când

se asociază, în mod empiric, un sentiment cu un percept sau cu o prezentare imediată.

Exemple sunt toate experiențele ce se câștigă relativ la proprietățile fenomenelor sau lucrurilor lumii sensibile.

3. În fine, o cauză importantă de progres sufletec în direcția emoțională stă în reproducerea și combinarea reprezentărilor însoțite de anumite sentimente și în *eslinderea* sentimentelor, legate cu ele, dela o idee la alta. Se asociază, prin experiență, o prezentare cu un sentiment. E natural să ne așteptăm că, în cazul când prezentarea va deveni reprezentare, sentimentul asociat să revie în conștiință. Și când acea reprezentare se leagă cu alta, să se lege și sentimentul ei de acea idee nouă.

Esclinderea sau *iradierea* sentimentului dela o idee la alta se face pe două căi: 1) prin *asemănare*: persoanele cari seamănă cu amicii noștri, ne sunt simplice; 2) prin *contiguitate* sau *asociație*: prietenii amicilor noștri ne atrag, casa părintească ne place.

REAMINTIREA SENTIMENTELOR SAU MEMORIA AFECTIVA.

Se pot reaminti emoțiile? Partea afectivă, de plăcere ori durere, câștigată de experiențele noastre, se poate redeșteptă, ca și cauzele lor în reprezentările intelectuale? Ne putem reprezenta un fruct, o portocală, în forma, culoarea lui; ne aducem aminte că e plăcut. Dar putem să reinviem în conștiința noastră, sub forma actuală vie, experiența de plăcere, tonalitatea emoțională ce am avut-o la gustarea portocalei?

Aceasta e problema formulată general și studiată statistic de Ribot. S'au pus întrebări persoanelor de diferite vârste și s'a cerut răspuns în privința aceasta: dacă își pot reaminti, și până la ce grad și în ce condiții, plăcerea ori neplăcerea, emoțiile marcante din viață, dar în așa fel ca să le resimtă din nou, să aibă din nou acea emoție cu particularitatea ei specială.

Se găsește două categorii mai principale de oameni, din acest punct de vedere.

1. Acei ce-și amintesc precis de împrejurările când au avut vre-o emoție (frică, extaz, durere, disperare, îndoială, etc.) ; și că în acele împrejurări au avut acel sentiment ; dar nu mai resimt acea emoție în amintire. Aceștia ar forma categoria *intelectualilor*.

2. Categoria acelor ce, reamintindu-și împrejurările, se transpun din nou în situația sufletească întreagă, retrăesc încă odată momentul și în partea lui emoțională. Aceștia sunt *emoșionalii*, de regulă artiști.

Poetul S. Prudhomme, dacă întrerupea o poezie ce o scria sub impresia unui sentiment puternic, putea după ani de întrerupere, să se transpună întocmai în aceeași situație emoțională și să continue poezia.

Un caz interesant e și acel povestit de Littré despre el însuși. Când avea 10 ani, îi moare o soră, la care ținea foarte mult. Durerea a fost intensă ; partea afectivă însă s'a atenuat cu timpul, reamintirea venea fără tonalitate emoțională. Dar de odată, târziu în urmă, îi revine amintirea cu aceeași tonalitate emoțională ca în momentul pierderii. Eră o renaștere a unei stări sufletești complete, cu întreaga melodie răsunătoare a emoției, ce nu se mai aude în sufletul intelectualilor.

Mai putem cita și cazuri de adevărate *halucinații afective*, adică de stări de durere ori plăcere, născute în lipsa cauzei reale sau numai în supoziția ei. Astfel, unul ce s'ar atinge de un cuțit sau de o sabie fără să se taie, și ar avea impresia întreagă a tăierii, ar avea

o halucinație afectivă. În scenele groaznice ale de-raierii unui tren la Bârnova (în apropiere de Iași), unele persoane, cărora nu li se întâmplase nimic, sim-teau totuși dureri imaginare, ca și cum ar fi fost zdro-bite.

FIZIOLOGIA SENTIMENTELOR.

Chestia corelatului fiziologic al sentimentelor se prezintă în două înțelesuri:

1. În înțeles de determinare a *centrului nervos*, unde se c'aborează sentimentele ; 2) în accepția mai largă: determinarea modificărilor fiziologice, de orice natură, produse cu ocazia unei emoții ; *arălarăa co-respondentului fiziologic întreg*: nervos, vascular, visceral, etc,

Am văzut cum mânia, frica, sunt însoțite de o schimbare anumită în funcțiunile fiziologice, atât în ce privește încordarea nervoasă, cât și în ce privește circulația, respirația, etc. Intristarea, frica, bucuria, mânia, nerăbdarea, au de corespondent fiziologic modificări musculare și vaso-motoare determinate cari alcătuiesc natura lor fiziologică.

Intristarea d. ex. corespunde unei *slăbiri a inervației* și unei relaxări, paralizări a sistemului muscular voluntar. Omul trist are în general o atitudine depri-mată, apăsată par'că de greutatea durerii. Circulația este mai înceată ; înfățișarea obosită, palidă ; func-țiunile cerebrale, lente, fără energie. Aceasta corespunde unei *contractări a sistemului vaso-muscular*. Volumul vaselor sanguine e redus prin contractia musculară, pe când sistemul muscular e relaxat, în toate senti-mentele astenice.

La *sentimentele stenice* (bucuria, mânia), se constată din contră: o creștere în *contractarea mușchilor voluntari*; de aici încordarea țeapănă, poziția dârjă de atac; și, în acelaș timp, o *relaxare a sistemului vasomotor*: din această cauză, vasele sanguine își măresc calibrul și o cantitate mai mare de sânge ajunge la creier și în toate părțile sistemului vieții de relație.

Acestea sunt cele două elemente ale naturii fiziologice a sentimentelor. Din acestea Dr. **Lange** din Copenhaga, pune mai mare importanță pe *contractia sistemului vasomotor*, considerând-o ca mai primitivă și fundamentală. El caută a întemăia această prin experiențele sale. Dacă se apasă carotidelor, omul simte amețală, slăbire, deprimare, pe care o îndepărtează încetând apăsarea și dând drumul sângelui la creier. Dacă se apasă aorta mai mult timp și tare, se împlinște scăderea vitalității în partea inferioară a corpului, care cade în paralizie și nesimțire. Chestia e de interes mai mult fiziologic.

Producerea pe cale fizică a sentimentelor.— Știindu-se că sentimentul fricii, bunioară, e alcătuit fiziologicște din relaxarea sistemului muscular voluntar și contractia sistemului vaso-motor, nu s'ar putea trage concluzia că, dacă s'ar provoca, în mod artificial, aceste modificări fiziologice determinate, prin o substanță oarecare, am produce sentimentul fricii?

Exemple luate din experiență par a justifica această așteptare. Cel puțin din punct de vedere practic. lucrurile se înfățișează astfel, *ca și cum* s'ar putea produce pe *cale fizică* anumite sentimente. Câteva pahare de vin se zice că „dau curaj” și „veselie”, măcar pentru un moment. Anglo-Saxonii obișnuiau, înainte de războiu, să mănânce o ciupercă, *ajarie*, care îi făcea mai combativi. Probabil că ciupercă aceea

avea proprietăți de a provoca o creștere a inervației voluntare și o relaxare a sistemului vaso-motor, cu coordonarea mușchilor corespondenți mâinii. Hașul, de asemenea, ar avea proprietăți de a da sentimente de furie, îndrăsneală, curaj.

Pe de altă parte, se știe că sunt alte mijloace fizice ce se întrebuințează spre a tempera anumite emoții, ba chiar spre a face pe om impropriu de emoție. Astfel *dușurile reci* produc o modificare fiziologică contrară mâinii; *bromura de potasiu* împiedică modificarea de relaxare ori contracție a sistemului vaso-motor, și deci, oprește producerea unei emoții.

Tot așa se explică și împrejurarea că modificările patologice ale sistemului vaso-motor, provenite din deosebite cauze ereditare și experimentale, aduc cu sine stări sufletești, neexplicabile prin nici o experiență a vieții. *Veselia fără motiv* se datorește unei alterări fiziologice a sistemului vaso-motor, fie din dispoziții ereditare, fie din influențe fizice. Tot așa și întristările, ce se zic *fără cauze, melancolia*, și cari duc—când sunt permanente—la demență. Acestea toate sunt fapte de observație și de experiență, și tind a duce la concluzia că se pot produce și modifica, tempera și înlătură sentimentele pe cale fiziologică.

Înțelesul strict științific al acestei concluzii este, însă, numai atât: corespunzător și paralel cu anumite modificări introduse în organism se trezesc în conștiință anumite stări emoționale. Aceste stări emoționale sunt așa de strâns legate cu acele modificări organice determinate, că de câte ori se produc unele, din orice cauză, se produc și celelalte, în gradul și intensitatea corespunzătoare. Se naște în conștiință emoția, fie pe cale de amintire, fie din cauze actuale date în

intuiție? În acelaș timp, despre partea materială organică, se produc modificările corespunzătoare, cari însoțesc în afară starea sufletească internă, ca umbra ei inevitabilă. Și din contră: se produce, din o cauză oarecare, o modificare materială fiziologică anumită? În acelaș timp se naște în conștiință starea sufletească legată cu dânsa în mod organic, nativ.

S'ar putea zice că aceste două serii de fenomene, seria internă psihică și cea externă fizică, alcătuiesc o singură serie, văzută din două părți opuse, din năuntru și din afară. Văzută din năuntru, e seria psihologică. Văzută din afară e seria fiziologică. Dacă s'ar cunoaște perfect de bine corespondența paralelismului lor în fiecare punct, în fiecare moment, s'ar putea induce dela una la cealaltă. Simțind în conștiință o emoție, am ști ce modificări organice se pot observa în corp; și văzând din afară niște stări fiziologice, anumite modificări materiale în corp, am ști ce se petrece în acel moment în suflet.

S'ar putea lua astfel una din serii drept semnul existenței celeilalte.

Întâlnim o fiară sălbatică, ne e frică și fugim; ne insultă un vrășmaș, ne mâniem și lovim. Aceste fapte se pot expune și în ordinea aceasta, pornind dela seria internă la cea externă, și în ordinea propusă de **William James**¹⁾, dacă ne inchipuim că privim mai întâi seria externă și după ea interpretăm pe cea internă, adică: întâlnim fiara și fugim, deci ne e frică; sau ne e frică, de oarece fugim—inducând dela manifestarea vizibilă starea sufletească invizibilă.

1) *La theorie de l'émotion*, (în „Bibliothèque de philosophie contemporaine”), pag. 60. ș. u.

Cauza producerii uneia din serii, însă, în orice punct al ei, nu trebuie numai decât căutată în cealaltă serie. Corespondența lor persistă și în ipoteza că seria fenomenelor psihice e cauzată numai de fenomene psihice, și seria fenomenelor fizice numai de fenomene fizice.

În definitiv, ceea ce ne spune experiența și observația, este numai faptul acelei corespondențe între schimbările fizice și psihice.

E deci hazardat și impropriu a ne exprima astfel, ca și cum modificările organice ar fi *cauza* modificărilor psihice, ca atunci când zicem că unele *produc* pe celelalte. Iar a zice că modificările materiale sunt *însuși* fenomenul psihic pe care îl însoțesc, că alterările organice constată cu prilejul unei emoții sunt *însăși* *acea* emoție, căreia îi corespund, este a vorbi mai mult decât impropriu, este a formula un non-sens. Eroarea este totuși explicabilă psihologiceste prin împrejurarea că paralelismul fenomenelor psihice și fizice este așa de constant, încât spiritul e ispitit a lua pe unul drept celalt. Acestei iluzii se datorește teoria lui Lange și James, cari reduc nu numai cauza fenomenului psihic emoțional la anumite stări fiziologice, dar *însuși* fenomenul emoției îl reduc la acestea.

•Expresia emoțiilor.

Expresia emoțiilor derivă din legătura firească dintre sentimente și anumite stări organice. Această corelație înăscută, determinată de constituția intimă a omului, se arată în felurite schimbări fiziologice, anume: în mișcări dependente de mușchii involuntari și în acea categorie de schimbări, despre care a fost, în parte, vorba mai sus, adică: modificările ce se produc în diferitele organe intime ale vieții vegetative și în unele glandule.

I. *Mușchii voluntari ce slujesc la expresia emoțiilor.*

lor.— Cei mai însemnați mușchi voluntari ce servesc la expresia emoțiilor, sunt *mușchii feții*, dispuși împrejurul ochilor, gurii și nasului. Aceștia sunt cei mai mobili și trădează emoțiile prin diferite combinații de contractare și relaxare. Apoi organul vocal, *glasul*, cu timbrul și intonațiile lui, cu tot coloritul de tonalitate emoțională, e unul din semnele sigure și foarte importante ale emoțiilor.

Altă parte din organism ce iar servește, prin mișcările sale, la expresie, e *diafragma*. Contractiile acestui mușchiu provoacă puternicele expansiuni ale răsului vesel, sgomotos, precum și inspirațiile mai adânci ale plânsului, ale melancoliei, în mișcările ce alcătuiesc suspinul.

II. *Organele ce se impresionează în momentul emoției sunt:*

1. *Glandele lacrimale*. În timpul unei mari dureri, aceste glande, escitate de curentul nervos, secretează lichidul sărat și amar, ca starea sufletească de mâhnire, lacrima, într'un mod cu totul involuntar—cu toate că la marii artiști și artiste aceasta a ajuns un act aproape voluntar.

2. *Organele digestive*. Emoțiile vesele, stimulante, activează digestia și chiar asimilarea, căci, „cel mai bun tonic e bucuria”. Din contră, în stările deprimate, funcțiile digestive sunt în scădere; de aici „slăbiciunea” în mâhnirile mari.

3. *Pielea*. Glandele sudoripare funcționează în mod deosebit în momentul emoțiilor. Frica dă sudori reci, etc.

4. *Inima, plămâni*.

În special plămânu, după descripția lui **Charles Bell**, e un organ ce ia parte foarte mare și complicată în exprimarea

emoțiilor. Se poate găsi descripția funcțiunii acestui aparat, reproducă după Bell, în partea I-a a scrierii lui Al. Bain „*Simțurile și Inteligența*”.

III. A treia categorie de modificări trupești în momentul emoției, categorie foarte importantă și pusă în evidență prin studiile mai recente de fiziologie psihologică, sunt modificările în sistemul vaso-motor cari constau în mișcările mușchilor răspândiți în învâlișul vaselor sanguine. Despre aceasta s'a vorbit mai mult la cap. *Fiziologia sentimentelor*.

Condensând datele tabloului sinoptic datorit lui Mante-gazza, iată, bunioară, elementele expresiunii dureroase:
Contrațiuni musculare: ale feței, trunchiului, membrelor, ridicării părului.

Paralizii: tremurături ale unor mușchi ai feței, ale membrelor.

Turburări respiratoare și vocale: suspensiunea respirației, expirația prelungită, suspinul, plânsul, căscatul, vaetele, strigătele.

Turburări de secreție și digestie: lacrimi, perderea involuntară a salivei, evacuarea involuntară a urinei, vărsături, diaree, sudori.

Darwin 1) pune trei principii, pe baza cărora s'ar fi îndeplinind mișcările de exprimare a emoțiilor:

1. Expresia emoției ar fi constând în mișcări sau modificări organice, de orice fel, cari folosesc individului, din vre-un punct de vedere, în momentul emoției, sau au folosit vre-odată și au devenit reflexe.

Când vezi ceva neplăcut, oribil, închizi ochii, întorci capul. Asta este expresia sentimentului de neplăcere sau desgust, alcătuită din mișcări menite a

1) In operă sa *L'Expression des émotions chez l'homme et es animaux*; trad. din englezește.

face să înceteze vederea spectacolului ; deci mișcări *utile*. Mai târziu, în alte împrejurări, e destul să ți se prezinte o propunere, pe care să fii nevoit a o respinge energic, or să ți se descrie o scenă îngrozitoare, pentru ea, involuntar și fără necesitate, deci automatic, să întorci capul și să închizi ochii.

Această explicare a mișcărilor expresive e numită de Darwin: *principiul asociației deprinderilor utile*.

2. Când se produce o emoție contrară celei experimentate și exprimate astfel, atunci și mișcărilor pentru exprimarea ei sunt contrare aceleia. Dacă ți se face o propunere acceptabilă, avantajoasă, pe care vrei să arăți că o primești bucuros, deschizi ochii dând din cap, ca și cum ai dori s'o vezi în realitate acolo înaintea ta. Mișcarea opusă celeia din cazul presupus mai sus. Pisica, amenințată de câine, iea mișcările ce i-ar fi prielence pentru apărare sau atac: își înclină spinarea turtindu-se la pământ, își tulește urechile, coada o lasă în jos și bate cu ea șoldurile de-o parte și de alta, părul i se sbârlește, își arată colții. Când e mângâiată de stăpân, atitudinea e contrară: spinarea se ridică bombată în sus, coada se înalță perpendiculară, urechile stau drepte, părul nu se sbârlește, deși, prin bombardarea spinării, pare a se ridica puțin.

Aceste mișcări se reduc la *principiul „antilezei”*.

3. Al treilea principiu este al *asociației directe*. El explică toate mișcările de expresie, cari nu cad în nici una din categoriile de mai sus, și se datoresc numai constituției însăși a sistemului nervos. O durere mare albește părul ; frica provoacă tremurături. Manifestările acestea se compun din acte cari nu prezintă nici o utilitate.

Mișcărilor produse mai cu seamă de mușchii figurei alcătuiesc în special *mimica*. Ele sunt instructive și însemnate: 1) fiindcă mușchii faciali, așezați la suprafața oaselor, dau ochiului putința să observe cele mai simple manifestări ale lor ; și 2) fiindcă rădăcinile acestor mușchi se găsesc chiar în creier, deci mai aproape de centrele unde se elaborează fenomenele de conștiință cari se exprimă prin ele.

Când anumite stări de conștiință străbat sufletul mai des și deci expresia lor trece mai de multe ori pe figura omului, mișcărilor mușchilor faciali lasă urme durabile și dau chipului o înfățișare relativ statornică. *Fizionomia* arată astfel de regulă felul sentimentelor habituale și nu fără temei s'a luat descifrarea ei ca punct de plecare în studiarea caracterului. Când la acestea se mai adaugă și aspectul general datorit conformației mai radicale a părții osoase, precum și forma și dispoziția nativă a organelor simțurilor, corelația între arătările chipului și felul sufletului stă pe o temelie și mai largă și sigură. Criminalii, dezechilibrații, anarhiștii, caracterele anormale, oamenii lipsiți de simpatie omenească, lipsiți de simțul moral, prezintă mai totdeauna anomalii în figura lor: asimetrii în umerii obrajilor, de ordinar proznați, și în ochi, în conformația gurei, a urechilor mari pleoștite, a nasului strâmb, etc.

SENTIMENTELE SUPERIOARE

Sentimentul moral.

Nalura sentimentului moral.— Sentimentul moral este un sentiment de simpatie întins asupra cât se

poate mai multor ființe. Prin el se oglindesc în noi stările de bucurie or de mâhnire, de plăcere or durere, nu ale unei singure ființe sau ale unui grup restrâns, ci ale societății întregi, ale patriei, neamului sau omenirii. Astfel încât *tot ce produce sau lînde a produce* o bună stare, o *fericire generală*, deșteaptă și în noi plăcere; din contră, se naște în noi un sentiment de durere, de câte ori vedem sau ne închipuim că ceva produce ori tînde a produce pentru societate o scădere de fericire, o sporire de durere. Deci, sentimentul moral se deșteaptă în noi la realizarea, la vederea ori la ideea *binelui și dreptului*.

Sentimentul moral se manifestă ca *aprobare* sau *reprobare* a lucrurilor, evenimentelor, persoanelor, acțiunilor, intențiilor, după cum acelea au tendința de a produce un bine sau un rău pentru omenire, pentru totalitatea ființelor simțitoare și raționale. În cazul întâiu, după dictarea lui, lucrurile își atrag epitetul de bune, *drepte*; în cazul al doilea de rele, *nedrepte*.

Când voința și acțiunile omului corespund acestui scop, adică tind la fericirea generală, se naște în el un sentiment de satisfacere: plăcerea înaltă a datoriei împlinite, a *cugelului împăcat*; în cazul contrar, se naște *mustrarea cugelului*, starea penibilă a *remușcării*, însoțită de sentimentul rușinii și căinței, și de dorința de a repara răul sau de a-l espia prin pedeapsă. De asemenea, când voința și acțiunile altora stau în armonie cu scopul moral, se naște în noi, pe lângă sentimentul de aprobare, o tendință către răsplătire cu laudă și recompensă față de acele persoane; în caz contrar, pe lângă sentimentul de dezaprobare, o tendință către răsplătirea prin dezaprobare sau pedeapsă.

Sentimentul moral, care se naște astfel la realizarea, la vederea sau închipuirea fericirii generale, s'a dezvoltat în omenire treptat, și nici în individ nu se găsește delă început sub o formă desăvârșită și cu siguranța de funcțiune a unui instinct. Omul se naște numai cu *germenul* lui, cu natura *simplică*.

Genesa sentimentului moral.— Isvorul din care decurge și se dezvoltă sentimentul moral este *simpatia*, acest ecou emoțional al *instinctului* innăscut pentru conservarea *speței*.

Influențele și împrejurările, prin cari se dezvoltă sentimentul moral din simpatie, le găsim în familie, în societate, în stat. În familie, în afară de raportul dintre soți, omul se găsește sub trei feluri de raporturi :

1) un raport de superior către inferior: al tatălui către copii ;

2) un raport de inferior către superior: al fiului către părinți ; și

3) un raport de egal către egal: al fraților între ei.

Acestea sunt, de altminteri, toate raporturile imaginabile, în cari un om poate stă față cu altul în lume.

Din fiecare decurge o adaptare psihică, sub forma unui sentiment simpatic.

În *primul raport*, omul, ca părinte, învață sentimentul dezinteresării, al grijilor generoase și altruiste, al jertfei personale.

În *al doilea*, se învață sentimentul respectului, al pietății și al recunoștinței.

Părintele, în funcțiunea și rolul său special, dă ajutoare și îngrijiri fără a aștepta și a spera o întoarcere. Se jertfește. Nu împrumută ; dăruiește. Nu face bi-

nele pe baza reciprocității, nu pornește dela maxima economică comercială: *do ut des*.

Copilul, la rândul său, neputincios, slab și sărac, primește darul, fără a se gândi atunci că e obligat să-l întoarcă. Singurul răspuns la binefacerile primite stă numai în sufletul său, în sentimentul de iubire, de recunoștință.

În *al treilea raport*, dela egal către egal, se învață sentimentul și deprinderea reciprocității, a dreptății. Frații își fac între ei și așteaptă unii dela alții servicii.

Aceste diferite forme ale sentimentului moral se nasc în mod natural, *neintenționat*, într'o familie normal organizată.

Dar simpatia se educă și ica o direcție determinată și prin influențele *intenționale* ale familiei, și anume prin pedeapsă și recompensă; laudă și critică, aprobare și reprobare. Astfel, se laudă acțiunile cari convin binelui și interesului general; se desaprobă acelea cari, dictate de egoism, fie reflectat, fie nereflectat, tind a contrazice interesele sociale și naționale. Copilul asociază în spiritul său de cele dintâi acțiuni un sentiment de plăcere, care-l face a inclina către realizarea și repetarea lor; iar de acțiunile opuse, asociază un sentiment de neplăcere, care-l hotărăște a le evita, spre a evita și pedeapsa.

Puterea de influență a laudei și a desaprobării se explică și prin simpatie și prin egoism.

Pe calea *simpatice*. Individul, laudat sau desaprobat, vede în laudă și desaprobare manifestarea unei stări dușetesti plăcute sau neplăcute, aflătoare în sufletul celui care laudă sau desaprobă. Prin simpatie, își oglindește în suflet starea psihică a semenului său. Așa că lauda, fiind semnul unei stări de satisfacere în cel care laudă, va produce prin simpatie o stare de satisfacere și în cel laudat. Desaprobarea,

din contră, din aceleași cauze va produce o stare de nemulțumire în cel desaprobat.

Pe cale *egoistică*. Aprobarea și desaprobară sunt semnele exterioare ale opiniei altora despre valoarea noastră personală. Instinctul de conservare ideală se simte, în laudă, confirmat și înălțat; în dezaprobare, din contră, atins, deprimat. De aci urmează în cazul întâi o plăcere; în cazul al doilea o durere.

Dacă se însemnează plăcerile și durerile, produse de laudă și reprobare, atât pe calea simpatică cât și pe calea egoistă, se vede ce mare înrăurire poate avea intensitatea lor asupra determinării balanței psihice și în special asupra direcțiilor de mișcare ale voinței.

b) *In societate*. Aceste influențe, prin aprobări și reprobari, se exercită nu numai în familie, dar și în societate; ba încă aici pe o scară mai întinsă. Ca și familia, societatea aprobă, prin aceea ce se numește *opinia publică*, actele ce i se par că tind a-i fi folositoare, dezaprobă pe cele ce au tendința de a-i vătăma interesele. Cu timpul, acestea capătă o forță repulsivă, cele dintâiu o forță atractivă.

Un sentiment puternic, care pare supra-natural pentru că e aproape irezistibil, dar e foarte explicabil și natural, ne abate dela răul indicat de familie și societate și ne atrage spre binele obștesc. O mulțumire sufletească ne mângâie, când am reușit a fugi de cel dintâiu—de rău—sau a face pe cel de al doilea—binele. Prin urmare, *conștiința*, în ambele ei funcțiuni de *prevenire* și *răsplălire*, începe.

c) *In stat* se continuă mai departe, cu mijloace și mai puternice, formarea sentimentului de respect pentru dreptate, pentru binele justificat al altora, al tuturor, prin pedepse fixate de *lege* și aplicate de forța publică în contra celor ce calcă prescripțiile interesului și binelui general.

Astfel crește și se dezvoltă sentimentul moral cu caracterul său *autoritativ*, împrumutat dela tonul de comandă al legii paterne, civile sau sociale ; astfel începe a răsună în om acel *trebuie categoric*, pe care-l pronunță totdeauna un scop înalt și ideal unui mijloc indispensabil. Astfel își iea sentimentul moral forma de *imperialiv categoric* în dictarea cerințelor sale.

Sentimentul moral se întoarce asupra și în contra omului, când acesta i-a călcat cerințele ; și îl silește să se ridice și să desaprobe pe ceilalți semeni ai lui, când aceștia nu respectă regulile ce condiționează viața și fericirea socială. Și după cum omul, muștrat de conștiință, dorește pentru alinarea sufletului o pedeapsă, pe care și-o dă uneori singur ; tot așa, când ceilalți membri din societate se abat dela legile dreptății și umanității, simte în el puternica tendință și impulsie de a răspunde răului cu răsplătire penală.

Aceasta se manifestă prin dezaprobarea, în diferite grade de revoltă și de asprime ; se manifestă prin căutarea mijloacelor legale de pedepsire a vinovatului,

Din cele expuse mai sus, s'a văzut că sentimentul moral este supus unei evoluții, unei dezvoltări datorite influențelor educative. El nu apare format gata, dela naștere. Dacă lipsesc condițiile de dezvoltare, rămâne într'o fază inferioară, aceea de simpatie mărginită la un cerc restrâns de ființe.

Dacă omul nu ar crește și nu ar trăi în societate, unde găsește în mod natural condiții proprii pentru dezvoltarea simpatiei, atunci și germenul înăscut al sentimentului moral s'ar atrofiă prin lipsa de exercițiu întocmai cum s'ar atrofiă dispoziția pentru vorbire în aceleași împrejurări. Omul nu se naște, în această privință, decât cu *predispoziții* către moralitate, precum

se naște cu predispoziții către vorbire. Aceste predispoziții trebuiesc cultivate, întărite, spre a ajunge în stare de funcții organice ; și precum sunt oameni, cari născuți cu defecte de vorbire, ajung, prin exercițiu sistematic și metodic, dacă nu tocmai Démonsteni, în orice caz capabili de vorbire cu șir și rost ; tot așa se poate să se înlătore, printr'o educație îngrijită, oarecari defectuoziități morale, și să se facă dintr'un om cu dispoziții rele, cel puțin un om de omenie, dacă nu un erou moral.

Dispozițiile înăscule pe deoparte, educația și influența mediului, pe dealta, condiționează gradul de dezvoltare al conștiinței morale. „Prin exercițiu devenim mai buni” (Democrit).

Naționalism, șovinism și cosmopolitism.—Astăzi națiunile, luând chiar ca criteriu de apreciere morală interesele lor proprii, pot cădea de acord asupra valorii adevărate și universale a lucrurilor. S'ar părea că numai punându-ne din punct de vedere al intereselor omenirii întregi, putem judeca valoarea morală obiectivă, binele și răul moral. Se înțelege, e indiscutabil; că numai ce folosește sau tinde a folosi omenirii întregi, e bun și drept. Dar este o armonie între interesul *bine înțeles* al unei națiuni și fericirea omenirii întregi.

Omenirea se compune din popoare și fericirea ei nu este altceva decât sinteza stărilor sufletești de mulțumire ale tuturor popoarelor. Starea de mulțumire a unui popor se naște din libera dezvoltare a firii lui particulare, în stat etnic de sine stătător, întrucât aceasta nu împieteză asupra liberei dezvoltări a firii

altui popor, care este sau poate fi alcătuit în stat etnic de sine slălător.

Românii au fost alcătuiți în stat etnic de sine stătător, mai întâiu în vechiul regat român ; iar toți ceilalți Români de sub stăpânirile străine ale țărilor vecine au putut alcătui, unindu-se cu matca regatului, un singur stat național de sine stătător, în anul 1919, după marele războiu mondial.

Asemenea Polonezii, împărțiți la multe puteri străine, au putut alcătui un stat etnic independent, cum au mai fost în trecut ; și alte popoare slave din fosta monarhie Austro-Ungară, au putut forma state neatârdate, sau mări, prin alipire, statele de aceeași origine deja existente. Evreii, în situația lor actuală de împrăștiere în toată lumea, nu pot constitui un stat etnic, deci păstrarea și încă dezvoltarea particularităților lor naționale e o întreprindere nejustificată, plină de contradicții teoretice și de grele complicații practice ; asimilarea desăvârșită cu mediul social local, e singura soluție, în astfel de condiții. Au însă tot dreptul să lupte spre a se aduna la un loc, în o țară a lor, și a înființa acolo un stat evreesc deosebit, de sine stătător, ca să-și poată afirma, în liberă dezvoltare etnică, viața lor națională particulară. Acestea și sunt aspirațiile, demne de tot respectul, ale *Sionismului* evreu.

Respectarea ființei etnice a mai multor naționalități în unul și același stat, duce la principiul federativ, care are la baza sa existența de fapt sau virtuală a mai multor state etnice unite în simbioza liberă a unui supra-stat autonom. Astfel e cazul Elveției și ar putea fi al confederației balcanice și chiar al unei mari confederații de state relativ mici, ieșite din desmembrarea Austro-Ungariei, și unite cu România și cu toate statele balcanice.

Orice asuprire exercitată asupra vieții unui popor este o atingere adusă omenirii, o scădere a fericirii ei totale, o nedreptate. De aceea șovinismul este imoral.

Dar în același timp șovinismul, care nesocotește drepturile omenirii, nu realizează nici binele națiunii proprii. În orbirea sa pătimasă, el nu vede că dă de răpă națiunea sa proprie. Căci orcât s'ar părea că planurile lui egoiste merg deocamdată spre izbândă, izbânda lui vremelnică este o iluzie, care ascunde o apropiată cădere sigură. (Austria și Ungaria). Nedrep-

tatea nu dăinuește mult timp în lume. Din însuși organismul moral firesc al omenirii se ridică treptat energiile de reacționare în contra actelor de nedreptate ce tind a se așeza în sistem permanent de acțiune. Cu cât impilarea se întetește, cu atât elasticitatea dreptății eterne se ridică mai puternic, ca să asvârle din sfera vieții istorice forțele rătăcite ale tiraniei. Miopia asupritorului nu vede că apasă asupra rezortului ursit a-l arunca în aer, orcât ar fi el de mare și de temut. Apăsarea lui înlăturată, echilibrul se restabilește în sensul liberei dezvoltări a popoarelor, care aduce la adevărata armonie trainică a fericirii universale.

Ca să realizezi acest ultim scop, nu e nevoie, nici nu e posibil, să te dai de campion al omenirii întregi. Fericirea omenirii întregi n'o poți realiza, decât realizând fericirea popoarelor. Și ca să faci toate popoarele fericite, ți-ar trebui geniul nemărginit care să înțeleagă firea intimă a fiecăruia, ți-ar trebui energia neînchipuită ca să lupți în fiecare din ele pentru idealul vieții lor drepte, și timpul nemăsurat al mai multor existențe individuale, ca să îndeplinești, pentru fiecare din ele măcar *ceva* în direcția dezvoltării lor firești. *Cosmopolitismul*, ca principiu de acțiune, este o utopie.

Fiecare om își va îndeplini mai sigur și mai lămurit datoria sa către omenire, luptând pentru idealul națiunii sale, pentru libera ei dezvoltare etnică.

Naționalismul este cea mai înțeleaptă călăuză pentru acel ce voește să meargă la ținta supremă a binelui moral, a dreptății și fericirii universale. Față de el, șovinismul este oprimejdie, e osmopolitismul o amăgire.

Sancțiunea morală.— Ce urmează pentru om din

călcarea sau îndeplinirea cerințelor formulate de sentimentul moral?

Intrebarea aceasta face parte din alta mai generală: care este *sanctiunea* actelor noastre?

Prin *sanctiune* se înțelege, în genere, durerea sau plăcerea ce urmează unei fapte.

Se disting astfel două feluri de sancțiuni, după elementele psihice componente: sancțiunea *penală*, constând din durere (pedeapsă), și sancțiunea *hedonică*, constând din plăcere (recompensă).

Iar după izvorul din care vine durerea și plăcerea, sau pedeapsa și recompensa, găsim: 1) sancțiunea dictată de *voința omului*; și 2) sancțiunea care vine chiar *dela natură*, decurgând inevitabil din legile ei. Prin urmare: o sancțiune *umană* și alta *naturală*.

Cea *umană* este *legală* sau *civilă*, când vine *dela stat*, în baza și în urmarea unei *legi* determinate; și *societale*, când vine *dela societate*, exprimându-se prin opinia publică și bazându-se pe credințe, obiceiuri tradiții.

Și *sanctiunea naturală* e de două feluri: *fizică* și *morală*, după cum pedeapsa și recompensa vine în urma călcării sau respectării legilor fizice sau fiziologice, ori a legii morale.

Sanctiunea morală propriu zisă, de care e vorba în special aci, decurge, ca și cea fizică, din năuntru naturei noastre. Ea constă, despre partea hedonică, din plăcerile *conștiinței împăcate*, când omul știe și poate zice că și-a făcut datoria, că s'a supus legii morale; iar despre partea penală, constă din durerea *muștrării de cuget*, când omul știe că a făcut ceva oprit de legea morală.

Intensitatea plăcerilor și durerilor morale stă în

raport direct cu gradul de dezvoltare al sentimentului moral.

Comparată această sancțiune cu toate celelalte, vedem că e singura care se poate acorda cu *autonomia și demnitatea omului*. Pe când celelalte decurg din afară, ca sprijin al unei legi date de alte voințe streine individului, sancțiunea morală urmează ca sprijin al unei legi, pe care și-o dă omul singur, prin adesiunea sa conștientă și rațională la imperativul categoric al moralei suverane.

Când sentimentul moral este dezvoltat, și prin urmare sancțiunea morală funcționează normal și puternic, faptele omului se pun în mod spontan și liber în armonie cu interesele sociale; așa încât celelalte sancțiuni, cari au și trebuie să aibă de scop a ajunge în definitiv la acelaș rezultat, adică a armoniza interesele individului cu ale societății, devin în cele din urmă superflue. „Nu de frică ci din datorie trebuie să se ferească omul de rău” (**Democrit**).

Când, din contră, sentimentul moral este puțin dezvoltat, atunci rolul celorlalte sancțiuni este de o însemnătate morală practică mai evidentă. Inșă, în acest caz, independența morală a individului este cu atât mai redusă, cu cât se simte mai mare nevoie de ajutorul exterior al sancțiunilor civile sau sociale, folositoare societății.

Cel mai puternic și mai neadormit supraveghetor al sancțiunilor omului, călăuza cea mai sigură este astfel sentimentul moral. „Căci este clar că acela care numai prin lege e împiedicat de a face răul, tot face răul în ascuns; pe când nu e probabil că acela care din convingere își îndeplinește datoria, să săvârșească ceva rău, fie în public, fie în ascuns” (**Democrit**).

Conștiința povățuește, înainte de a se face acțiunea: indeamnă sau interzice; apoi judecă și pedepsește, când consiliile ei se disprețuesc și nu se ascultă. Muștrările și mângâerile ei se simt cu atât mai adânc și mai viu, cu cât natura morală a cuiva e mai delicată și mai înaltă. Durerile și plăcerile conștiinței sunt proporționale astfel, nu atât cu calitatea rea sau bună a faptelor, cât mai ales cu calitatea superioară a caracterului moral.

Judecata și răsplata morală nu se pot evita, după cum nu poate fugi omul de sine însuși.

Poți să te sustragi, sau să crezi că te vei putea sustrage, dela aplicarea celorlalte sancțiuni; nu vei scăpa însă niciodată de ochiul și de pedeapsa conștiinței, când aceasta există și nu e pervertită. S'au văzut cazuri de oameni, cari, deși au scăpat de pedeapsa statului sau a societății, deși erau siguri că nu sunt și nu vor fi descoperiți, au fost siliți de forța aproape supranaturală a sentimentului moral, de muștrarea cugetului, să vină singuri înaintea justiției și să denunțe faptele lor, ca și cum ar fi fost ale altora și să se acuze, ca și cum n'ar fi chiar ei vinovații.

Omul care, sigur fiind de impunitate din partea statului, a societății și a lui Dumnezeu, ar sta la îndoială, dacă trebuie sau nu să se poarte onest, corect, leal, într'o împrejurare dată, acela trebuie considerat dela început ca o ființă inferioară moralicește și degradată, în măsura în care ar fi pornit să transforme îndoiala sulețească în fapt real. Lui îi lipsește rezortul moral; și, orb cum este în domeniul ideilor despre bine și nobil, nu va putea fi condus decât de mobilul fricii, de călăuză celorlalte principii sau legi și sancțiuni heteronome. Nu va merge de sine, ci va fi împins; binele nu-l va face de voie, ca o ființă liberă, ci silit, ca o ființă sclavă unor pasiuni și principii inferioare de acțiune. Natura lui este incompletă, vicioasă organizată; suferă, așa cum se află, de un defect de constituție psihică pe care o îngrijită educație ar fi în stare să-l evite, sau cel puțin să-i micșoreze forța. Chiar în cazul, când se poartă drept și meritoriu, nu simte întreaga recompensă a unui suflet în adevăr drept și onest. Satisfacția lui este mai mult negativă; e liniștit c'a scăpat de controlul legii, de critica gurilor rele, de pedeapsa lui Dumnezeu. Dar, în această stare sulețească, nu vedem plăcerea pozitivă,

adesea foarte intensă, a conștiinței care se extaziază la contemplarea tainică a unei acțiuni meritorii, liber executate; din contră, o părere de rău se amestecă într'nsa; părerea de rău, că fără acele stavile exterioare, el și-ar fi îndeplinit o poftă, la satisfacerea căreia îl împingeau impulsurile lui egoiste, ce au crescut ca niște bălării parazitare și veninoase pe substanța sufletului său, și s'au desvoltat prin exercițiu, din cauză că au fost îngăduite, aseultate și satisfăcute.

Cel ce greșește cu siguranță că nu va fi pedepsit de nimeni, nici chiar de conștiința sa, este pe panta cea mai repede a degenerării și distrugerii sale, ca ființă socială. Alunecă în prăpastie, orbit de o iluzie. Căci în realitate, natura lui este pedepsită chiar din momentul primei lui abateri dela drept și onest: se pervertește; răul devine treptat fire; și, prin deprindere, caracterul deviază, decade.

Cel ce face acte bune, conformându-se conștiinței sale juste, fără să se gândească și să se aștepte la recompense; cel ce merge neclintit pe calea ideală a dreptății și umanității, și crede în izbânda finală a binelui, chiar dacă n'ar vedea toată viața acest sfârșit; acela e călăuzit de un sentiment moral, care face din moralitate o religie. Ființa lui își găsește reazămul vieții în legile ce cârmuesc lumea morală, ca niște puteri supraomenești și eterne. Increderea în ordinea și armonia morală universală, chiar când învederarea acestora trece peste mijloacele perceptibilității, ridică sentimentul moral la înălțimea sentimentului religios.

SENTIMENTUL RELIGIOS

Esența sentimentului religios constă din două elemente principale:

1. *Conștiința slăbiciunii și a nimicniciei noastre* față cu o putere supra-omenească și eternă, de care atârnăm noi, ființe microscopice și de o zi.

2. *Increderea în dispozițiile bune ce are pentru noi* acea putere stăpânitoare.

Considerând istoria și origina religiilor, găsim două trebuințe sufletești, cari au făcut pe om să recurgă la inchipuirea unor forțe vii supranaturale, unor divinități cărmuitoare ale lumii:

1. Necesitatea de a-și *explica* natura și fenomenele ei.

2. Necesitatea de a *supune* și *utiliza* acele fenomene pentru interesele și dorințele lui.

În primul caz, se *explică* lucrurile, atribuindu-se voinței și intenției unui spirit; în al doilea, se utilizează puterea lui, se recurge la atotputernicia lui spre a determina înlăturarea fenomenelor neplăcute sau producerea celor dorite, când nici unele nici altele nu stau în puterea omului, precum: boalele, schimbările meteorologice, cosmice, întâmplările viitorului ș. a.

Fiind date condițiile *naturale permanente*, în cari se produce sentimentul religios, se poate zice că acesta e un fenomen sufletesc esențial, *inseparabil de existența și situația omului în natură*.

Dar dacă sentimentul religios nu piere; dacă i se poate aplica și lui aforisma *nihil interit*, tot atât de adevărat este însă că el se schimbă treptat cu dezvoltarea inteligenței și a culturii în genere, și că i se poate aplica, tot atât de bine, cealaltă parte a cugătărilor citate: *omnia mutantur*.

Modificările lui atârnă de ideia ce-și face omul despre forța supra-omenească, în dependența căreia

se simte; atârnă de felul și natura determinată a puterii, pe care o recunoaște ca supremă în lume.

În formele superioare ale religiei, cum este creștinismul sau cum se găsește în concepțiile spiritelor filosofice, puterea supra-omenească, ce cârmuește lumea, e închipuită ca spirit infinit, etern, atotputernic, care se află pretutindeni, vecinic de față, vecinic viu, activ, conștient, în orice clipă și în orice loc. El este viața și sufletul lumii. Viețile și sufletele omenești sunt din el și în el. Și fiindcă el este spirit, spiritul nostru se poate pune în relație directă cu el. Sentimentul intim al acestei legături dintre cugetul nostru și divinitate este esența religiosității.

„Sentimentul religios poate fi numit, cum spune Höffding, *un sentiment al vieții cosmice*. În adevăr după cum sentimentul vieții noastre organice ne dă acea dispoziție fundamentală, care corespunde în noi funcționării organismului nostru, tot astfel sentimentul religios exprimă modul cum viața noastră afectivă e determinată de cursul evoluției universale”. 1)

Într'un sens mai general, termenii religiozitate, cult, se estind la orice sistem de gândiri și tendințe, cari se consideră de om ca fiind mai presus de orice alt lucru în viață. Astfel se zice de unul că are religia libertății, de altul că are cultul științei sau al binelui, al frumosului, al dreptății, al datoriei, al patriei.

SENTIMENTELE ESTETICE

Lucrurile din natură ne plac și ne atrag din două cauze:

I. Pentrucă sunt favorabile intereselor noastre ma-

1) Op. cit. p. 837.

teriale, sunt folositoare ; de ex. : apa, fructele, aerul, pânea, etc. In cazul contrar ne displac și ne resping.

2. Independent de folosul ce ne-ar aduce, deci în mod *imedial* și *dezinteresat*, precum : un răsărit ori apus de soare, luna pe un cer senin, conturul unor munți înalți la orizont, cântecul privighetorii. In cazul acesta, sentimentele se numesc *estelice*, iar lucrurile și fenomenele ce le produc, se numesc în general *frumoase*. După împrejurări, uneori fenomenele estetice se numesc *sublime*, sau *grațioase*. Alteori ele constau într'un efect de înveselire manifestată prin răs, și se numesc *comice*.

Toate aceste fenomene și diferitele lor nunațe le studiază în special știința *Esteliceii*, arătând condițiile în cari se deșteaptă în noi.

Sentimentele estetice însoțesc cu deosebire percepțiile și reprezentările vizuale și auditive precum și combinările lor. Iar lucrurile mai capabile de-a le deșteptă în noi sunt producțiile naturii organice și ale unor activități omenești, anume ale *artelor frumoase*, precum : *poezia, muzica, pictura, sculplura, arhitectura*. Primele două arte prezintă escitațiile sau elementele lor sub formă de *sucesiune în timp*, celelalte trei sub formă de *simullaneitate*, sau *estensiune în spațiu*. Ele se deosibesc de artele industriale sau *utile* prin faptul că acestea au ca țintă efectuarea mijloacelor de satisfacere a trebuințelor născute din instinctul de conservare și de bunăstare a vieții.

Ca să producă efecte estetice, lucrurile trebuie să îndeplinească anumite condiții de *formă*, de *cuprins* și de *asociație*.

a) *Condițiile formale* sunt : simetria, proporția, ritmul, unitatea în varietate, adevărul, etc., toate cerute

de niște trebuințe ale organizației noastre psiho-fizice. Așa, *simetria*, în privința aranjării părților în linie orizontală, *proporția*, pentru liniile verticale, se bazează amândouă pe cerințele simțului organic de echilibru al corpului; de asemenea *ritmul* e bazat pe cerințele unui simț organic, și necesitatea lui decurge din natura mișcării periodice, ritmice, a funcțiilor noastre vitale, precum bătăile inimii, pulsația, respirația. Când se iutește sau se încetinează ritmul acestor funcțiuni, se presupune o modificare corespunzătoare în suflet, provocată bunioară de emoții. El crește sau scade proporțional cu vitalitatea. De aceea și în arte (în poezie, în muzică) un ritm vioiu, repede, sau domol, încet, pornește din sentimente deosebite și provoacă sentimente estetice corespunzătoare în ascultători.

Condițiile formale se mai numesc și *factori direcți* în producerea emoțiilor estetice.

b) *Coprinsul* sau ideia lucrului ora operii de artă impresionează și mai tare. Condițiile formale pot fi îndeplinite, fără ca obiectul să placă, dacă îi lipsește coprinsul, adică viața internă, *expresia*. O figură, orcât de regulate ar fi trăsăturile ei, ne lasă reci, dacă nu ne manifestă nimic din viața intimă. Din contră, ne mișcă în mod plăcut, dacă exprimă un fond sufletec, mai ales dacă exprimă ce are sufletul mai demn, mai înalt: pornirile simpatice, iubirea, sentimentele morale.

De aceea omul este cel mai superior obiect al artei.

Celelalte ființe și lucruri din natură primesc în mare parte valoarea estetică, întrucât sunt considerate ca *simbolul* unei stări din sufletul omenesc. Astfel vorbim de stejarul „falnic și mândru”, pentru că statura lui dreaptă ne amintește atitudinea omului energic,

căre nu se pleacă în fața adversităților vieții. El simbolizează în ochii noștri energia. Asemenea vorbim de salcia „plângătoare”, care își pleacă jalnic ramurile către pământ, pentru că umilita ei închinare pare a însemna slăbiciunea sufletească a unui om, a cărui inimă, frântă de durere, dă întregii ființe înfățișarea deprimării. Salcia simbolizează, astfel, durerea, melancolia, și se găsește la locul ei pe morminte, în cimitire.

c) *Asociația* contribuie mult la valoarea estetică a lucrurilor. Multe lucruri și ființe ne impresionează fiindcă vedem în ele incorporate oarecum emoțiile noastre, durerile sau fericirile trecute, adică fiindcă s'au legat de ele ceva din amintirile vieții noastre. Astfel sunt locurile unde am trăit, persoanele cu care ne-am petrecut copilăria și tinerețea. O floare uscată, presată între filele unei cărți, când dăm din întâmplare de ea, răsfoind cartea, câte idei și emoții deșteaptă în suflet, ca ecou al momentelor dispărute, pe cari le reinviază, fiindcă s'a legat de ele, din clipa când am așezat-o acolo, la o anumită pagină din carte.

x j. - 78. 1. 1929

Sublimul. — Starea sufletească din momentul când admirăm o statuă, o floare, în liniile ei elegante, grațioase și zicem că e frumoasă, e o stare de contemplație liniștită, senină, admirativă, care se deosebește de starea sufletească ce avem, când privim cerul într-o noapte instelată și admirăm măreția extraordinară a naturii, a forței universale transformate în atâtea forme răspândite în spațiul infinit; sau când, de pe malul mării, ne uităm în depărtări nețărnumite; când imensitatea mișcătoare a valurilor urlă agitată de o furie îngrozitoare. Atunci admirația noastră e nuanțată de un element de teamă, de umilință și

de grijă. Atitudinea sufletească e aceea din fața extraordinarului, neașteptatului, neînțeleșului, și o exprimăm zicând că spectacolul ce o produce, e *măreț, sublim*.

În sentimentul sublimului, al mărețului, se poate distinge astfel un element de neliniște amestecat cu plăcere, pe când în sentimentul frumosului plăcerea pare a fi mai curată. Neliniștea, jena, umilința, elementul relativ dureros din *sublim* se explică prin faptul că acel spectacol covârșitor nu-l putem cuprinde cu mijloacele mărginite ale percepției noastre sensibile, cum e infinitul cerului înstelat ; sau prin faptul că fenomenul contemplat e susceptibil de a fi considerat ca o cauză de distrugere posibilă a existenței noastre. Asta se constată mai evident în fața priveliștii înspăimântătoare a arderii unui oraș, unei păduri în flăcări sau a unei vijelii groaznice pe mare. Ceva din fiorul instinctului de conservare amenințat aruncă în conștiința noastră un element de spaimă, care amestecat cu sentimentul de admirație, de mirare, de plăcere, dă ca rezultat final, mărețul, sublimul.

Comicul.— Ce împrejurări provoacă râsul?

Nu e vorba de cauzele fizice, cum e gâdilatul, sau de râsul provocat uneori de o bună stare fiziologică, etc., ci de râsul provenit din cauze psihice, și anume în special din acelea cari alcătuiesc comicul, ridiculul.

Problema aceasta psihologică a fost de mult atacată. Soluția ei nu este ușoară.

De ordinar comicul pare a decurge dintr'un *contrast*. Un tânăr „fercheș”, gătit la modă, tocmai când trece fudul prin fața unei societăți, alunecă și cade. Un ginere, care eră așteptat pe peronul gării de multă

lume adunată să-l primească, se coboară din vagon îmbrăcat în haine negre, dar încălțat numai în ciorapi albi. În timpul călătoriei adormise în tren și un farsor îi aruncase ghetele pe fereastră. Un bătrân galant se aplecă să ridice de jos batista unei doamne, și nu mai poate să se ridice singur în sus cu batista. Un clown se opintește din toate puterile să sară peste un obstacol, și, când ajunge în goana mare în dreptul obstacolului, deodată se oprește liniștit și trece alături, având aerul unui om care se plimbă, indiferent. Condiția contrastului, spre a produce râsul, în aceste împrejurări, este ca întâmplarea neașteptată să nu fie un accident nenorocit.

Când se fac preparative grozave în contra unei primejdii, care se dovedește în urmă că eră închipuită sau de o însemnătate disproporțional de mică, ne vine să râdem.

Asemenea când vedem un luptător strașnic stând nepăsător și neclintit la silințele de a-l trânti ale altui luptător inferior, care se svârcolește și se sbuciumă și asudă în zadar, și pe care voinicul adversar îl aruncă la pământ cu o simplă scuturătură de umăr. Râsul crește cu cât se repetă de mai multe ori, una după alta, aceeași scenă.

Când unor pregătiri și încordări excepțional de mari urmează acte sau rezultate neînsemnate, iar ne vine să râdem. *Parluriunt montes; nascelur ridiculus mus.* Tartarin, vestitul și hasliul „*lueur des lions*” înarmat până în dinți, impușcă în cele din urmă un leu orb domesticit.

Asemenea când o putere, în adevăr mare, e zădărnicită în efectele ei de împrejurări cu totul neînsemnate, dar greu sau imposibil de înlăturat. O simplă

muşcă încăpățânată, care vine mereu de se așează pe nasul unui orator serios, și-l silește să facă repetate mișcări involuntare și inutile spre a o goni, poate stârni râsul asistenților.

În toate aceste cazuri vedem un fel de contrast : contrast între ce vrea cineva să fie, să facă, etc. și ce este, ce face, în realitate ; contrast între două situații cari nu se potrivesc, dar vin împreună ; contrast între ceva mare ce se așteaptă și ce se întâmplă de fapt.

Acest contrast se poate reduce adesea la deosebirea între manifestarea veritabilă a vieții și una care se aseamănă cu dansa, dar e pur mecanică sau devenită mecanică, fără atributul biologic al finalității, și care apare deci fără necesitate și fără scop, ba uneori alături sau chiar în contra scopului 1). Jocul păpușilor e cazul tipic pentru exemplificarea acestei cauzalități a comicului. Tot aici intră „ticurile”, cuvintele fără trebuință, intercalate în vorbire ; cazurile de distracție ; unele gesturi obișnuite, săvârșite fără loc și fără rost.

SENTIMENTUL INTELLECTUAL AL ADEVĂRULUI

Sentimentele intelectuale, cari însoțesc căutarea adevărului, sunt plăcute sau neplăcute, după cum funcțiunea inteligenței se apropie ori se depărtează de scopul ei, după cum se crede că adevărul se atinge ori nu. Când fenomene izolate se recunosc ca niște cazuri particulare ale unei legi generale, când adică ele

1) Teză dezvoltată de Henry Bergson, în *Le Rire*. (Bibliothèque de philosophie contemporaine).

se explică, spiritul și-a îndeplinit menirea, omul simte mulțumire, o plăcere „pur intelectuală”. E natural deci ca sentimentele intelectuale să fie mai puternice și mai variate la spiritele culte. Acestea posedă mai multe principii generale, la cari reduc fenomenele particulare, prin cari adică le *apercep*. Neputința de a pricepe, de a reduce fenomenele particulare la o regulă generală bine cunoscută—când aceasta se simte ca o trebuință — e o cauză de neplăcere, de durere: „intelectuală”.

Prin „sentiment al adevărului” (*presentiment*) se înțelege uneori o bănuială, lipsită de sprijinul argumentării și motivării despre ce este sau va fi. Aceste supoziții trebuiesc supuse la proba observației directe, spre a deveni din bănueli, convingeri. Ele nu trebuie să determine necondiționat opinia noastră despre lucruri și oameni și încă mai puțin să conducă activitatea.

Surpriza, mirarea, curiozitatea. — *Impulsiile activității intelectuale*, cari duc la plăcerea de a cunoaște, le găsim sub forma de *surpriză, mirare și curiozitate*.

În surpriză spiritul nostru se izbește de ceva neașteptat, pentru care atenția nu eră pregătită; și atunci mișcarea de adaptare a organului apercetiv pentru prinderea excitațiilor neașteptate produce o emoție.

Emoția e și mai accentuată când în surpriză e și *mirarea*: când adică acel lucru sau fenomen mai are și proprietatea de a fi ceva rar, neobișnuit, neînțeles, miraculos. În cazul acesta putem distinge două împrejurări:

1. Dacă mirarea nu e prea mare, dacă nu e prea accentuat elementul miraculosului — se naște trebuința de a înțelege. Spiritul simte o lacună, cauză de

neplăcere, care trebuie înlăturată prin complectarea cunoștinței. Deci mirarea poate, în adevăr, să fie considerată ca începutul filosofiei.

2. Inșă câte odată elementul miraculosului e așa de mare și de puternic, încât copleșește sufletul și aproape face să se uite posibilitatea și necesitatea cercetării.

Ba se simte chiar o plăcere în a lua miraculosul ca atare. „*Cređo quia absurdum*”.

Curiozitatea e de asemenea un impuls universal către cercetare. Adesea curiozitatea e așa de puternică încât, pentru trebuința de a afla, se uită interesul personal al conservării.

O formă superioară a impulsului de a cunoaște este trebuința de a explica, *trebuința cauzalității și a finalității*. Pentru ce este cutare lucru? Cum se explică? La ce servește în lume? Iată întrebări ce și le pune chiar mintea copiilor, la tot pasul.

Plăcerea căutării adevărului. — Poate că plăcerea adevărată nu e chiar în *cunoașterea și posedarea adevărului*, cât în *căutarea lui*. Se pare că afirmația lui Lessing că dacă i s'ar da de a gata adevărul ultim, după care spiritul omenesc umblă de veacuri, ar preferi plăcerea de a-l căuta, e întemeiată pe un adevăr psihologic. Astfel și vânătorul nu vrea vânatul d'a gata, ci vânătoarea.

PARTEA A PATRA

V O I N Ţ A

Voinţa cuprinde în sine toate fenomenele psihice, caracterizabile prin tendinţa către acţiune, către mişcare, având un fond comun de apetivitate, precum sunt impulsurile, aşă zisele instincte, inclinaţiile, poftele, dorinţele, etc.

Voinţa este partea *practică* a conştiinţei, reprezentând mişcarea nervoasă dela centru spre periferie, activitatea sau reacţiunea dela subiect la obiect, la lumea exterioară, pe care caută s'o modifice, adaptând-o trebuinţelor, utilizând-o pentru viaţă. Ea porneşte dintr'un sentiment; plăcerea dă naştere tendinţei de a obţine cauza acestui sentiment favorabil; neplăcerea, din contră, provoacă tendinţa de a înlătura cauza sentimentului. Aceasta este legea generală a determinării voinţei.

Voinţa este însoţită totdeauna şi de un element de cunoştinţă: prezenţie sau idee.

Voliţiunile se împart, după factorul intelectual însoţitor, care măsoară şi gradul de complexitate al funcţiunii lor:

- 1) în *prezentative*, însoţind senzaţii, percepţii; şi
- 2) în *reprezentative şi cogitaţionale*. Aceasta din urmă, însoţind idei şi cugetări, constituiesc voinţa propriu zisă, sau în sens restrâns.

Elementele voinței

Fenomenul complet de voință se compune din următoarele elemente:

1. Intenția de a face o acțiune, reprezentarea în minte a unui scop, pe care voim să-l realizăm. Elementul *intelectual*.

2. O imboldire, o cerere psiho-fiziologică de a realiza acea idee, acel scop pus în minte. Acesta e elementul de nuanță *afectivă*, prezentat de ordină sub formă de *dorință*.

3. Numai cu atât, am fi încă în afară din terenul propriu al fenomenului *voluntar*; căci ceea ce caracterizează actul ca *voluntar* e elementul *activ*, acea propensie, acea pornire ce tinde să se transforme în *mișcare*, spre a *actualiza* intenția, scopul dorit. Mișcarea, motilitatea, e caracteristica *particulară* a fenomenului voluntar ori activ. Despre partea fiziologică, centrele ce funcționează mai intens în momentul voinței, sunt centrele motoare.

Elementul activ este invederat mai ales în formele inferioare de voință, în actele *reflexe*, *spontane*, *instinctive*. În toate avem mișcări simple sau complexe, provocate fie de o excitație externă (la actele instinctive), fie de o modificare internă (la actele spontane) și deslănțuite de aparatul organismului moștenit.

În actele de voință mai complexă s'ar părea că factorul motor se află numai în cazuri de activitate musculară vizibilă. El există însă și când activitatea nu-i așa vizibilă; atunci este *latent*. Când omul gândește, voește să deslege o chestie, meditează o problemă, concepe un plan, atunci pune în funcție factorul motor

al încordării cerebrale nervoase. În lupta intelectuală a *alenției*, în acea selecție ce se face între deosebite idei pentru alcătuirea unui plan, în lepădarea unora din ele, în căutarea altora, în ținerea și fixarea unui grup de idei sub lumina conștiinței, găsim o ocupație dintre cele mai obositoare; de multe ori mai obositoare chiar decât munca fizică. Și, în această muncă de încordare, funcționează incontestabil centrele motoare.

Dar cazul tipic al voinței este, fără îndoială, acela al activității *vizibile*, al manifestării în afară prin contracții musculare. Aici avem cazul cel mai elementar și mai tipic: funcția centrului motor ce se descarcă prin firele emergente, motoare, asupra mușchilor, pe cari îi contractează și determină manifestarea exterioară vizibilă.

Se vede, din cele de până aci, cari vor fi chestiile de căpetenie în studiul voinței.

Se va cercetă:

A) Cum se alcătuește și cum crește voința din punctul de vedere al manifestării în afară, al descărcării motoare, *al motilității*.

Aci vom avea de considerat: 1. Elementul motilității *innăscute*, datorite organizației fizice sau psihofiziologice moștenite, așa cum se manifestă în trei feluri de acte: *reflexe*, *spontane* și *instinctive*. Pe canalele acestora se descarcă primele porniri, primele impulsii. 2. Elementul motilității *câștigale* prin experiență, și condițiile dezvoltării lui.

B) A doua parte importantă a studiului voinței va cercetă: cum se alcătuește și cum se crește voința despre partea *sentimentului* și a *inteligenței*.

A) ELEMENTUL MOTOR AL VOINTII

1. Factorul înnăscut al activității.

Vom studiă mai întâiu acele mișcări ale organismului cari sunt provocate și determinate, în mod organic, de însăși alcătuirea primitivă a corpului, cu ocazia unor excitări interne sau externe, ca niște descărcări automate ale corpului, făcute fără intenție clară.

Originea molilulății. — E importantă constatarea că organismul, după cum elaborează, în anumite condiții, sunete, culori, lumină, etc., tot așa produce și *mișcarea*, în virtutea unei proprietăți particulare a materiei *organizale*.

Mișcarea o produc corpurile însuflețite în virtutea a două elemente organice: mușchii și nervul. Inșă pentru mișcare, ca atare, numai mușchiul e esențial și indispensabil. Mușchii au o constituție particulară ce-i fac capabili de *contractilitate*; și *aci* avem originea mișcării. *Contractia* se săvârșește în urma acțiunii unor stimuli de diferite naturi, precum: curentul *nervos* și *stimulii fizici* (o atingere mecanică, înțeparea, acțiunea chimică, electrică). Pe lângă aceștia ar mai fi stimulul mintal, psihic; dar, în definitiv, acesta se reduce tot la un stimul *nervos*, fiindcă curentul *nervos* pornit din centrul *nervos*, unde s'a elaborat ideia mișcării, ajunge la locul special din corp, căruia gândul căută să-i dea ordinul de a se mișca, și provoacă contractia, în contact cu mușchii.

Cum însă acea mișcare nervoasă știe să meargă drept la mușchiul special, spre a provoca contractia?

De ce nu se rătăcește s. e. dela brațu! drept la picio-
rul stâng? Se întâmplă negreșit și aceasta câte o dată,
însă numai în cazuri patologice, de *alaxie locomotrice*.
Dar tocmai aceste cazuri excepționale pun în evidență
pe cel normal, care ar trebui mai de grabă să ne facă
să ne mirăm. Aici avem o dovadă mai mult despre
chibzuita și predestinată organizație teleologică a
corpurilor și ființelor vii, organizație alcătuită din
capul locului în vederea îndeplinirii unor anumite
scopuri. Sunt drumuri mai dinainte bătute și stabilite
între părțile corpului. Așa că, grație acestei organi-
zații *prestabilite*, se săvârșesc toate mișcărilor compli-
cate, pe cari individul, singur prin el, nu le-ar putea
învăța numai din experiența vieții proprii.

Să ne închipuim o legătură de fire, bunioară firele ce duc
lumina electrică în oraș. Dela mișcarea ce se face în centrul,
pleacă un curent ce se împarte pe drumuri prestabilite prin
instalație materială determinată și ajunge la diferite puncte.
A fost deajuns impulsia dela centru și a plecat curentul pe
căile știute, și din care nu poate eși. Tot astfel și în organis-
mul nostru: sunt căi prestabilite prin însăși organizația no-
astră. Cu deosebirea, firește, că într'un organism viu aceste
căi ale curentului nervos se pot schimba în diferite feluri,
se pot complica, după interesele dominante ale vieții.

Actele spontane și reflexe

Corpul produce, dar, mișcarea prin mijlocirea mu-
schilor. Forma cea mai primitivă e, însă, mișcarea ce
nu e datorită provocării unui stimul din afară, ci ela-
borării interne libere a corpului, Acestea sunt mișcă-
rile *spontane*.

Excedentul de forță nervoasă, acumulată în orga-
nism prin hrană, cere și tinde a cheltui, a se descărca:
aceasta se efectuează prin contracții musculare pro-

vocate de un curent nervos centrifugal, venit pe nervii motori ; de aici acele mișcări fără scop premeditat, pornite din trebuința de a consuma un prisos de energie nerviasă, și cari se observă : în pornirea neastâmpărată a copiii și animalelor mici către mișcare ; în actul deșteptării, al deschiderii ochilor, ridicării pleoapelor, dimineața, fără îmboldire exterioară ; precum și în tendința generală spre mișcare, după un îndelungat repaus și în urma unei bune nutriții ; apoi în mișcările individului din perioada *foetală* (Al. Bain).

Cum se produce în adevăr *prima* mișcare embrionară ? Că nu e pricinuită de o escitație primită asupra corpului, s'a învederat prin observație minuțioasă făcută asupra puilului, încă în ou, și care începe a se mișca din a cincea zi, deci din o impulsie internă.

Afară de aceste acte spontane, organismul produce niște mișcări *adaptate scopului conservării*, dar învățate prin experiența individuală. Automatul organelor execută în mod fatal, dându-se structura lui, în contact cu o escitație anumită. Acestea sunt cuprinse în categoria actelor *reflexe* și *instinctive*.

Acele reflexe nu se învață ; sunt inconștiente, automate ; dar se produc în scopul conservării. Și centrul nervos, unde se elaborează mișcarea, poate fi sau măduva spinării, care-i eminatele centru de mișcări reflexe, sau măduva prelungită sau alte părți din encefal, sau tuberculii cuadrigeeni, sau în fine chiar cerebelul.

Deosebit de aceste diferite puncte din sistemul *nervos central*, coprinse în axa cerebro-spinală, mai găsim altele, în *marele simpatic*, numite centre simpatiche sau ganglioni simpatici. Acestea sunt mișcările

reflexe ce alcătuiesc funcțiunile organelor vieții vegetative (inima, plămâni, intestinele, stomacul).

Știm că în orice act reflex trebuie să fie un excitant, care să atingă capătul nervului ce duce impresia la un centru, și că în urmă se produce reacția. În reflexul funcțiunilor organice excitantul este: în inimă prezența sângelui, în stomac și intestine prezența alimentelor; etc. Acest excitant atinge capătul nervilor simpatici, cari duc impresia dela centru, se produce mișcarea inimii, intestinelor, stomacului sau contracția din glandele ce secretează sucurile necesare vieții: sucul gastric și intestinal.

Ca exemplu de mișcare reflexă mai putem lua mișcările *irisului*; de asemenea clipirea, iăcrămarea, provocate fie de excitația luminii, fie de aceea a unor corpuri străine în atingere cu organul vederii.

Mișcările armonice, mersul, înotatul, etc. Avem însă altă categorie de mișcări, tot neînvățate și tot predestinate de însăși structura organismului, dar mai complicate, combinate și armonice: ritmul mersului, înotatului (atribuite de fiziologi mai mult cerebelului). Se pare că mersul și înotatul se învață; dar învățatul acestor mișcări combinate ar fi imposibil dacă n'ar aduce organismul cu el, dela naștere, o alcătuire care să permită o mișcare armonică a diferiților mușchi și a diferitelor membre, în direcția unității generale de plan pe care o dă scopul mișcării. Mai întâiu e ușor de observat în ce privește mersul, că membrele, chiar înainte de a începe copilul să meargă, au o dispoziție *de mișcare alternantă*. Cele patru membre, superioare și inferioare (sau anterioare și posterioare) au, prin organizație o dispoziție ce face ca, îndată ce se mișcă unul, celelalte să fie dispuse pentru o mișcare succesivă sau alternantă.

Cine învață schimbarea picioarelor? Oamenii, când merg, își alternează în mod inevitabil și fatal mâinele și picioarele. E o analogie între această alternare a membrilor omului cu aceea a membrilor animalelor. Brațul drept sau stâng se schimbă în mod regulat cu schimbarea piciorului drept sau stâng. Această dispoziție e dată de organism, e structura însăși a automatului corporal: dându-se numai excitația gândului de a merge, și atingându-se rezortul nervos unde e centralizată mișcarea, acest centru dă naștere unui curent ce se radiază pe mai multe căi prealabil stabilite și legate între ele. Pe acea combinație motoare, înscrisă în organism, se întemeiază mersul, înotatul și orice altă mișcare combinată.

Corelația stabilită, tot prin organism, a diferitelor mișcări ale centrelor musculare merge și mai departe. E greu a se constata o mișcare izolată. O mișcare a unui mușchi atrage după sine o corelativă mișcare a altor mușchi din organism. E un sistem întreg de mișcări, ce alcătuiește armonia motrice a unui gest.

INSTINCTELE

De ordinar, când se vorbește de instincte, gândul nostru se duce mai întâi la animale. Deosebirea obișnuită ce se face între om și celelalte animale este că omul e o ființă rațională, iar animalul un automat, mânat de instincte. E adevărat că, din punctul de vedere al rațiunii, omul se ridică mult deasupra celorlalte animale; dar e inexact să se creadă că omul nu e călăuzit, ca și celelalte animale, de instincte.

Ce sunt instinctele? — Instinctele se pot defini *acte reflexe însoțite de conștiință*. Această definiție e întemeiată pe faptul că instinctele sunt acte determinate de însăși constituția organică înăscută. Ele se săvârșesc în urma unei *excitații*, ca și actele reflexe; însă excitația lor e de natură *psihologică*, pe când la actele reflexe eră de natură *fiziologică*.

Excitația psihologică poate fi sau o *emoție* sau, mai de ordinar, o *senzație* sau *percepție*. Astfel că instinctele se pot numi și *volii sensoriale*.

Precizarea deosebirii dintre actele „reflexe” și „instinctive”

Acțiunile sensoriale determinate de senzații, fiind provocate de excitații periferice externe, se consideră în genere ca involuntare și se numesc de unii când *reflexe*, când *instinctive*. Așa de ex., când cineva atinge un corp care arde și retrage imediat (mâna), zice că a făcut mișcarea „involuntar”, în mod „instinctiv” sau „reflex”. Dar absolut *involuntar*, în sensul larg al cuvântului, sunt numai acele mișcări cari nu sunt precedate de fenomenul psihic al *senzației* — despre partea intelectuală și de *sentiment* — despre partea afectivă; și cari sunt datorite numai organizației și funcțiunii mecanice proprii corpului; așa sunt mișcările vieții vegetative, fenomenele fiziologice, precum și mișcările inimii, ale stomacului, contractarea irisului sub efectul luminei. Acestea se pot numi corect și acte sau mișcări *reflexe*, adică mișcări ce urmează unor excitații fără un corelat (element corespunzător) psihic. Organismul răspunde singur la o acțiune venită din afară pe nervii aferenți sensibili, prin o reacție imediată, transmisă pe nervii aferenți sau motori.

În mișcările impulsurilor sensoriale se cuprinde însă, pe lângă acest fenomen fizic, încă unul *psihic*, de care acelea sunt însoțite, ca în cazul când retragem mâna în urma unor senzații de arsură provenită din contactul unui corp aprins. Și aici mișcarea e *imediată*, ca la cea reflexă, dar se deosebește de aceasta prin faptul că e însoțită de fenomene psihice conștiente atât cogniționale (prezentării) cât și afective (în cazul acesta, durere). Acestea se pot numi corect *mișcări sau acte instinctive*, cari nu trebuie deci să se confunde cu cele reflexe și absolut involuntare, deși au, de altminterlea, ca acestea, proprietatea comună de a urma *imediat* unei excitații fără reflexie, adică fără intermedierea unor operații intelectuale. Așa că, dacă se numesc și ele *involuntare*, acestea însemnează că sunt numai relativ *involuntare*, adică involuntare în sensul restrâns al cuvântului, cu alte cuvinte că nu sunt volițiuni reprezentative sau cogitaționale sau *deliberate*.

Rolul biologic și mecanismul psihologic al instinctelor. — Instinctele nu au, prin urmare, nimic misterios. Caracterul lor particular și care a pus în mirare

pe unii, e că ele sunt mișcări *adaptate foarte bine la îndeplinirea unui scop, fără ca nici ele să fi fost învățate, nici acel scop să fie cunoscut clar de individ*. Scopul e *conservarea individului*, către care tind de altminterdea și acțiunile voluntare superioare, cele deliberate, cu deosebirea că la acestea scopul e mai mult sau mai puțin conștient. Cele instinctive, din contră, sunt reacțiuni pornite din deprinderi organice, pe cari individul le găsește dela naștere, formate gata în natura sa. Dacă o pisică e bolnavă, merge pe câmpie, și își caută buruiana de leac. De unde știe dânsa aceasta? Puii de găină, când aud strigătul unei pasări răpitoare sau un semnal particular al cloștei, se tupilesc, se ascund. Cine i-a învățat? Soarelele cât de mic când vede o pisică, fuge; și pisica, oricât de mică, aleargă după el. Se zice atunci că aceste animale ascultă vocea instinctului.

Ce găsim în aceste acte de instinct, din punct de vedere *psihologic*? Un sentiment de frică sau de plăcere și un element de cunoștiință, o prezentatie. Acești doi factori formează starea de conștiință care determină tupilarea, fuga sau alergarea animalelor. De o senzație auditivă, vizuală, etc., s'a asociat, din tată în fiu, un sentiment și o mișcare. Această asociație, dezvoltată și perfecționată treptat în decursul multor generații, s'a transmis individului prin moștenire.

Indivizii, cari n'au moștenit particularitatea aceasta folositoare în lupta pentru existență, au pierit. Cei cari au rămas și s'au perpetuat, au datorit izbânda lor instrucțiilor primite prin ereditate, odată cu viața, în organismul lor, relativ la diferitele proprietăți ale lucrurilor înconjurătoare. Astfel, din mulțimea de fi-

înțe, ce „au bătut la porțile vieții”, natura a ales pe cele mai bine înarmate pentru lupta vieții (*Selecție naturală*). Și una din aceste arme este, pentru ființele mai inferioare *instinctul*; pentru om, mai mult, *intelectul*.

Instinctele la om. — Dar și omul are instincte, ba încă destul de multe.

Să începem cu cele mai *elementare*, manifestate la copil.

Actul sugerii. În acest act se găsește o combinație de mișcări ale gurii, provocate de senzația tactilă a contactului buzelor cu organul alăptării. Toate mișcărilor, făcute în vederea sugerii, sunt o coordonare foarte adaptată la această intenție. Coordonarea e predestinată pentru organism.

Apucarea și strângerea. — Copilul, de ordinar, când atinge un lucru, îl apucă și-l strânge.

Surâsul, act reflex conștient, ce se naște când impresii plăcute sensoriale, de vedere, tact, gust, se produc asupra copilului.

Intoarcerea capului dela oscilațiile rău făcătoare.

Vocalizarea, mai ales acele sunete făcute de copii sub formă de cântec fără melodie, acel gângurit drăgălaș, când sunt liberi, sănătoși, lăsați în voia fantaziei lor.

Deosebit de aceasta, găsim și Instincte mai complicate.

Instinctul imitației, prin care se explică foarte multe acte, nu numai din viața copilului, ci și din aceea a omului matur. Poate nici-o ființă nu e așa de pornită a reproduce mișcărilor, gesturile, modul de a fi al ființelor de primprejur, ca copiii. De aceea, când vrei să

dai omului o normă de acțiune, cel mai bun mijloc e să-i dai un exemplu concret.

Combativitatea, pornirea către dominație, instinctul de a-și arăta superioritatea și puterea de stăpânire asupra altora. O formă mai pronunțată a emulației.

Un instinct, ce pare a fi eminentemente omenească, *instinctul ferocității*—care, negreșit, nu face cinste nemurii omenească și e combătut de toată evoluția conștiință a omului — cere a vedea provocându-se, chiar fără interes personal, durerea în semenii noștri, sub o formă sau alta. Limba românească, și nici altă limbă neolatină, nu are un termen special pentru exprimarea acestei porniri ; numai în limba germană găsim cuvântul „*Schadenfreude*”, care înseamnă plăcerea de a face durere, numai pentru a face durere. Sub forma cea mai anodină, „*Schadenfreude*” se vede în farsele ce-și fac copiii unii altora, în tachinări, păcăleli.

Instinctul simpatiei, din contră, cere să se îndepărteze durerea din sufletul semenilor și să se producă, în locul ei, o stare de mulțumire. Iată două instincte cari se contrazic.

Alt instinct, foarte important, este acela al *răsplătirii*, al compensării, care constă în a întoarce binele cu bine și răul cu rău. Din ele ies, prin evoluție, principiul dreptății. Întoarcerea binelui cu bine se accentuează din ce în ce mai mult în evoluția naturii omenești ; iar întoarcerea răului cu rău a fost reprimată și de moralisti și de profeti și de educatori și de legiuitori, de toți cari au căutat să influențeze natura omenească ; toți au căutat să înlocuiască răsunarea personală cu *justiția socială*.

Alte porniri instinctive: frica de *întuneric*, de *sin-*

gurălale, de înălțimi extraordinare; apoi instinctul proprietății, care se manifestă la copii de îndată ce poate face deosebiri între „eu” și „non eu”; instinctul curiozității, care se găsește și la celelalte animale.

Adesea curiozitatea, ca pornire, se pune în conflict și luptă cu frica de necunoscut, de supranatural, cu instinctul de conservare în general. Din acest conflict între instincte rezultă câte odată situații comice sau tragice.

De asemenea, se poate nota instinctul jocului și al festivității, (ceremonialul, pompa), o pornire universală în natura omenească; și încă două, ce par contrarii: al sociabilității și al timidității.

Se mai poate aminti instinctul misteriosului, al lăiniirii, din care se nasc, în definitiv, unele practici religioase. În fine, *pudoarea*, o podoabă a firii omenești; și *iubirea*.

Iată dar o mulțime de instincte, din al căror rezort, sădit în natura omenească, rezultă multiplicitatea actelor omenești. Din combinarea lor variată, în diferite proporții, se nasc *particularitățile individuale*; căci pornirile nu se găsesc toate la toți oamenii, nici în același grad; nici funcționând cu aceeași putere.

Spre a cuprinde mai ușor varietatea atâtor instincte s'ar putea grupa în categorii, după caracterele lor asemănătoare.

1. O primă categorie ar cuprinde instinctele cari se aseamănă între ele prin caracterele lor de *reflexivitate*: actul sugerii, apucării și străngerii, al întoarcerii capului.

2. O altă grupare ar alcătui acelea cari se aseamănă între ele prin caracterul lor de spontanietate rezultând dintr'un excedent de vitalitate: vocalizarea co-

pilului, surâsul, jocul, festivitatea sau nevoia de spectacol, de pompă, de paradă ; curiozitatea ; imitația.

3. O a treia categorie de acte instinctive ar fi acelea cari se raportează la instinctul mai general de *conservarea individuală*, precum : combativitatea, ferocitatea, instinctul proprietății, al timidității, al misterului, frica de întuneric și de singurătate.

4. În fine, o a patra grupă de acte instinctive ar constitui acelea cari decurg din instinctul de *conserve* a *speței*: simpatia, sociabilitatea, pudoarea, onoarea, iubirea.

Automatismul instinctelor.— Instinctele le-am numit *reflexe conștiente*. Despre partea psihologică, orice instinct e compus din o parte de *cunoaștere*, ce poate fi senzația ; din un element *afectiv*, ce poate fi o stare de mulțumire or nemulțumire : frica, plăcerea ; și în fine din un act propriu, o contracție musculară, o pornire. Aceste elemente se descarcă toate la primul contact cu realitatea, și uniform la toți indivizii de aceeași speță.

Un naturalist a făcut următoarea observație. El ținea într'o colivie un puiu de uliu ; și, pe când hrănea din mână, în apropiere de colivie, un puiu de curcă, uliul din colivie scoate țipătul lui particular. Puiu de curcă, deși nu experimentase nici un rău din partea uliului, a lăsat mâncarea și s'a pitulat într'un colț al casei, de frică. La al doilea strigăt, spaima puiului de curcă fu așa de mare, că a fugit pe ferastră și s'a ascuns într'un colț de curte. Dela *primă* excitație, s'a provocat o serie întreagă de stări sufletești și de mișcări la indivizi lipsiți de experiență prealabilă.

Însă, pentru ca actul instinctiv să se producă, trebuie organsimului o anumită excitație de natură psihologică.

Romanes 1) citează o experiență făcută de o societate de învățați. S'a crescut, într'o cameră așternută cu covoare, niște pui de găină. Deși puii au obiceiul de a scurmă pământul, chiar fără necesitate, acești pui nu răcăiau covoarele. Le trebuia picioarelor altă excitație de nuanță tactilă. Indată ce au dat de o grămăjoară de nisip, pusă inadins în calea lor, au și început a scurmă. Aceasta era escitantul ce le trebuia.

Impărțirea instinctelor după scop și după excitație. — Instinctele se pot împărți după scopul lor și după felul excitației ce dă naștere actului. Și anume, după scop: în instincte cu scopul conservării *individuale* și instincte cu scopul conservării *speței*.

După *excitație*: în prezentative și reprezentative. Adică ori excitația e o senzație (cauză actuală, prezentativă), ori în locul senzației e ideea, imaginea ei. Astfel ar fi, când un animal răpitor ar vedea prada ce vrea s'o atace și ar ataca-o; sau când, fiindu-i foame, ar avea imaginea ei în minte, și ar pleca în căutarea ei.

Originea instinctelor. — Chestiunea originii instinctului e foarte controversată; psihologii și naturaliștii au căutat de mult o explicație a acestor acte miraculoase.

O explicație este aceea care a redus instinctele la *acte reflexe-primitive*. După această teorie, individul din naștere ar fi avut o organizație așa, încât, la o es-

1) Psiholog englez, din școala evoluționistă, care și-a rezumat rezultatele cercetărilor sale în câteva scrieri, dintre cari notez *L'évolution mentale chez les animaux*.

citație determinantă din afară, a fost nevoit fatal să facă o mișcare neintenționată și inconștientă, deci absolut *reflexă*; în urmă uncele, cel puțin, din acele acte ar fi devenit conștiente (*reflexe conștiente*). E posibil ca pentru uncele din instincte explicarea să fie potrivită; dar pentru altele nu; așa, nu se poate explica în modul acesta instinctul complicat al migrației păsărilor. E inconceptibil ca lanțul întreg de acte ale călătoriilor depărtate să se fi desfășurat în mod absolut reflex, fără nici un element de conștiință, fără nici un fel de spirit de orientare, fără nici o senzație, ci în mod absolut automat și mort, ca mișcările unei mașini. E prea complex și prea ideal acest instinct, ca să fie datorit numai unui automatism orb și cu totul mecanic; și tot așa și alte instincte complicate, precum acela al albinelor de a-și face celule.

Altă explicare propusă este că actele acestea, devenite azi automate, au fost produsul unei evoluții a *inteligenței*, și că s'au dezvoltat și complicat treptat, din generație în generație, ca o adaptare încetă a inteligenței la condițiile vieții, și au devenit automate numai după ce s'au organizat în sistemul nervos și muscular și după ce s'au moștenit. Această explicare pare mai probabilă. Cu toate acestea, e greu să se admită, pentru toate cazurile de instincte, origina intelectuală. Să luăm, bunioară, cazul larvelor unor insecte, *friganele*. Larva friganelor trăește în apă și își construiește acolo niște tuburi plutitoare, nu la suprafață, ci în mijlocul apei. Măestria arhitectonică, cu care lucrează aceste larve, e extraordinară și absolut nepotrivită cu treapta lor zoologică, dacă ar fi s'o atribuim inteligenței. Își fac tubul din fel de fel de materiale, îl cumpănesc astfel, ca nici să cadă la fund, nici să

se sue în sus, la suprafață. Dacă această operație s'ar datori *inteligenței* „friganelor”, ar trebui să atribuim unei larve de insectă mai tot atâta dibăcie artistică și geniu arhitectonic, cât unui arhitect. Este greu să să credem că actele acelea sunt alese cu intenție și cu calcul.

După altă ipoteză, e posibil ca acel lanț sistematic de fapte să rezulte dintr'o organizație particulară a organismului, datorită *întâmplării* și păstrată în urmă de natură ca o proprietate folositoare vieții. Aceasta este ipoteza „*variațiilor întâmplătoare*” sau spontană.

• În mod întâmplător se naște o variație de ființe, cu o organizație și niște aptitudini nouă, ce nu se găsesc poate nici la genitori, nici la antecedentii mai depărtați. Dacă acele particularități organice sunt folosite vieții, variația întâmplătoare rămâne în viață și se perpetuează mai departe, pe bază principiului *selecției naturale*. Din contra, dacă acele particularități sunt nefavorabile vieții, natural că indivizii ce le posedă dispar, și cu ei și speța lor, alcătuită din acele variații întâmplătoare nefavorabile.

Negreșit că această explicație are mult adevăr, atât pentru instinctele animalelor cât și pentru deosebirile individuale găsite în genul omenesc. Nu se pot explica toate apucăturile, toate particularitățile de caracter și inteligență, numai prin moștenire ci trebuie să adăugăm la această explicație și principiul „*variațiilor întâmplătoare*”; datorite unui concurs de împrejurări neprevăzute și nedeterminabile, cari au provocat la nașterea individului acea particularitate, acea variație specială (**Weismann**).

Totuși ar fi neștiințific a admite exclusiv această

explicare pentru *loale* cazurile. Să luăm cazul următor, (observația lui **Knicht**). Becașele într-o vreme nu erau deloc fricoase. Ceva mai mult: dacă se descărea o pușcă în apropiere, scoteau un țipăt, care le trădă prezența și nu fugeau, așa că puteau fi omorâte cu înlesnire. După destule experiențe păgubitoare au învățat însă a se feri de pericol; azi nu mai scot țipătul: ci zboară departe; și astă atitudine nouă a fost câștigată în timp de 60 ani și a devenit manifestarea unei experiențe moștenite.

Variația instinctelor.— Aceleași principii, cari explica formarea instinctelor, explică și *variarea* lor. Așa, s'a observat cazuri de modificare a instinctelor prin exercițiu în mod aproape extraordinar: bunicară cazul omidei, care țese un fel de pânză necesară crisalidei. Dacă se pune omida în o cutie căptușită cu pânză, nu mai are nevoie de țesut și nici *nu mai țese*: așa că, dacă s'ar crește mai multe generații în același mediu, poate că s'ar desvătă de a mai țese pânza necesară crisalidei. Iată o modificare ce pare a fi datorită *experienței*. Tot așa e modificarea instinctelor la albine, cari au deprinderea de a-și construi celulele în o *direcție anumită*: de sus în jos. Dacă se pune vre-un obstacol în calea lor, albinele își schimbă direcția, și s'apucă să construiască de jos în sus sau și orizontal; și dacă li se pun piedici la mijlocul drumului, știu să le abată, să facă unghiuri și să clădească mai departe; ceea ce nu se datorește *instinctului*, ci unei adaptări câștigate *alunci*, experimental. Dacă s'ar continua aceleași condiții, ar fi de admis că albinele și-ar schimba instinctul și ar construi de jos în sus sau orizontal.

Cel mai extraordinar caz de modificare de instinct e unul ce s'ar părea de necrezut, dacă n'ar fi comunicat de mai mulți observatori serioși. O pisică avea 5 pui; 3 din ei murind, i-s'au înlocuit cu 3 șoareci; și murind și ceilalți pui de pisică i s'au înlocuit asemenea puii tot cu șoareci; și s'au văzut astfel o pisică alăptând șoareci, în loc să-i mănânce.

Cazul e citat de Romanes în *Evoluția mintală la animale* p. 217 și extras de ei din *La Nature*, tom. 20 p. 77, după relatarea unui observator recunoscut ca serios, *Marmoduke Maxwell*.

Aceste cazuri de modificare de instincte ne duc la concluzia că instinctele nu sunt *immutabile*.

II. Factorul empiric al activității.

Voința se alcătuiește și se dezvoltă în partea ei pur activă, și din acte învățate din experiență individuală, alături cu cele dictate și determinate de organizația înăscută.

Mai întâi, chiar actele spontanee și instinctive dau ocazie la aceasta. Ceeace s'a săvârșit odată involuntar, neintenționat, se poate repeta în urmă cu voință și intenție. Atunci ne servim de *amințirea* actului, așa cum l'am săvârșit înainte. Actul, rămas în muntea noastră sub forma de *reprezentare*, se poate reproduce în mișcări corespunzătoare. Ba ceva mai mult: reprezentarea unei mișcări are tendința de a da naștere mișcării închipuite. Atunci avem *acțiune ideomoloare*. Din mulțimea actelor săvârșite întâmplător, neintenționat, în mod instinctiv sau spontan, omul alege în urmă pe cele cari i-au adus o mulțumire, și le repetă din memorie, și le combină între ele după trebuință.

Acțiunea *ideo-moloare*, așa de importantă pentru înțelegerea elementului empiric al voinței, se poate

constata experimental, într'un caz foarte simplu și ușor de încercat. Dacă ținem vertical și în echilibru un fir de ață, de care se atârână o mică greutate, și ne *inchipuim* numai că așa oscilează, bunioară dela stânga spre dreapta, vom observa în adevăr, că, după câțva timp, se produce această mișcare. Mișcarea am produs-o chiar noi, fără să vrem și fără să știm, adică a produs-o aparatul nostru motor, care s'a adaptat ideii noastre de mișcare. Astfel se explică desigur și fenomenul, în aparență așa de extraordinar, al „meselor jucătoare”, și, probabil, acele aruncări nebunești în prăpastie, provenite din *ideia căderii*.

IMITATIA

Un izvor însemnat de reprezentări motoare și deci de acle învățate este *imitația*. Un act de imitație e acela ce se face cu ocazia prezentării sau, mai caracteristic, a *reprezentării* unei acțiuni săvârșite de altă persoană. Perceperea sau inchipuirea acțiunii altuia dă naștere unei acțiuni similare din partea privitorului. Un exemplu tipic de act datorit imitației e cel observat la privitorul unui joc de biliard... Adesea privitorul face mișcările jucătorului, fără să-și dea seama, prin un fel de simpatie motoare. Tot așa, unii asistenți la o descripție vie repetă mișcările buzelor și chiar ale mâinilor povestitorului.

E interesant a se nota cam de când încep copiii a face mișcări curat imitative, din *aminlirea* actelor altuia, pentrucă de aici se poate data epoca de când încep a funcționa reprezentările ca factor însoțitor al-activității, deci primele manifestări de voință

reprezentativă sau propriu zisă. De aceea s'a pus multă atenție, ca să se precizeze începutul și felul acestor mișcări curat imitative. Rezultatul observațiilor a variat negreșit și dela copil la copil; însă o medie oarecare se poate stabili. Preyer notează că cel dintâi act, pe care l-a văzut imitându-se pela a 15-a săptămână a vieții copilului, a fost actul de a mișca buzele, *juquindu-le*.

E de observat că mișcărilor *imitate* se deosebesc în precizie de mișcărilor făcute spontan. Aceeași mișcare făcută de copil din propria lui impulsie, se săvârșește mai repede și mai corect, decât dacă e luată după un model și reprodusă.

În a 58-a zi, s'a constatat încercarea de a imita sunetele „bună ziua”; după câteva ascultări cu atenție ale acestor sunete, copilul făcu o sforțare uriașă, roșindu-se tot, și isbucni în cele din urmă, un strigăt de *buuu...* îndelungat. Tocmai cam pe pela a 10-a lună a vieții începe imitarea actelor ceva mai grele. În a 11-a lună un copil a reușit să imiteze actul de a amenința cu degetul. O fetiță, la vârsta de 13 luni, a imitat mișcărilor *acelului de a coase*. Pe la a 18-a lună se vede începutul unei imitații de *cântec*, deosebit de acele cântece improvizate de copil, cari, fără a fi muzicale, sunt de o armonie îngerească, atunci când, jucându-se cu mănunțele, cu picioarele, își gângurește singur doina sufletului său nevinovat.

Mai târziu, cam pe la a 29-a lună, copilul poate să imiteze lucruri și mai grele d. ex. mișcărilor și sgo-motele făcute de unele animale domestice, de câine, etc. Începe asemenea a imita, cu mișcărilor lui stângace, dar adorabile, actul de a stinge un chibrit sau o lumânare. Sunt interesați mai târziu, când se în-

cearcă a produce mișcări, al căror rezultat e pentru ei o lăină, ceva transcendentă, de ex., mișcările necesare spre a face să sune o trâmbiță, un corn de vânătoare. Observația directă și reînnoită a acelor mișcări echivalează cu farmecul unei descoperiri, pentru vârsta lui.

E de notat însă, că multe din actele imitate de copii sunt reproduse fără pricepera înțelesului lor, precum în cazul când imitează pe cei mai mari în actul *de a celi*, ținând de multe ori cartea sau jurnalul de-a'ndoaselea și murmurând ceva. Când încep să vorbească, imitează și ei vorbe; mai târziu imitează propoziții întregi al căror înțeles nu-l prind.

Caracteristica mai specială și proprie a actelor de imitație constând, din punct de vedere psihologic, din o *reprezentare a actului și din o pornire reprezentativă*, aceasta înseamnă că stratul cenușiu cortical a și început să funcționeze, căci acolo e centrul de funcțiune al actelor intelectuale mai înalte, cum sunt reprezentările.

SUGESTIA.

Un alt izvor de acte învățate din experiență sunt cele datorite *sugestiei* dela oameni și dela mediu.

Ce se înțelege prin sugestie?

Când se produce un fenomen sufletesc de acțiune, provocat de o idee ori chiar de o impresie vagă ce pătrunde pe nesimțite, sau năvălește deodată în conștiință și devine tiranul, oarecum, al vieții sufletești, zicem că avem a face cu un caz de *sugestie*.

În această indicare intră câteva caracteristice indispensabile pentru determinarea noțiunii *sugestie*.

1. Prima caracteristică e constituită din invazia bruscă, nepregătită, venită—nu se știe, de multe ori cum—in conștiință, a unei idei, ori a unei senzații simple, a unui element psihic nedeterminat, neanalizat.

2. A doua caracteristică este, că această imagine, idee ori impresie stăpânește sufletul, are putere monoideistă, eliminează mijloacele de control ale celorlalte fenomene sufletești.

3. A treia caracteristică importantă: conștiința, astfel determinată de un fenomen ce invadează brusc și care o stăpânește, se manifestă prin acțiune, mișcare. Ideia, imaginea, impresia produce o reacțiune, care constă în o mișcare involuntară, ori într'una voluntară, dar obicinuită.

Aceste caracteristici se găsesc în definițiile date de diferiți psihologi termenului *sugestie*. Baldwin, în interesanta sa scriere „*Desvoltarea minții la copii și în rasa omenească*”, insistă asupra caracteristicii dinamice sau de mișcare și numește conștiința în momentul sugestiei o *conștiință reactivă*. Wundt insistă asupra caracteristicii, de *monoideism* și determină conștiința, în momentul sugestiei, ca o *conștiință îngustată*.

Diferite feluri de sugestii. — După natura elementului psihic ce invadează o conștiință, putem determina mai multe categorii de sugestii. Dacă o idee determină mișcarea, pune în activitate sistemul motor și dă naștere unei acțiuni, numim *sugestia ideo-motoare*. Dacă e o senzație, o impresie, o numim *sugestie sensorio-motoare*. Dacă este un element subconștient, care nu a pătruns clar în lumina conștiinței, putem numi *sugestia subconștientă*; sau, în sfârșit chiar *fiziologică*, anume când factorul determinant este *inconștient*.

Să luăm exemple de fiecare din aceste categorii de sugestii.

Sugestie ideo-motoare. — Exemplele *sugestiei ideo-motoare* le vom găsi mai ales în categoria actelor de *imitație*. Imitația propriu zisă nu începe așa curând în viața copilului ; începe numai de când spiritul păstrează o impresie sub formă de idee sau de imagine.

Un exemplu de imitație propriu zisă avem atunci, când copilul, văzându-ne că facem o acțiune, se încercă și el să facă, *în repelale rânduri*. Ne vede d. ex. că luăm un clopoțel și sunăm ; ia și el clopoțelul și sună ; dar nu chiar și numai în acel moment, ci mai târziu, a doua, a treia zi.

Tot în categoria sugestiilor ideo-motoare intră actele inspirate din vorbirea altuia, din lectură, spectacole, opere de artă.

Sugestie sensorio-motoare. — O senzație tactică, ori auditivă, vizuală, sau de orice natură, este în stare a produce un act, o schimbare în modul de a fi al organismului. Ca exemplu, este cazul copiilor cari se deprind să *doarmă în cântecele* doicei. Când mama ori doica începe să cânte cântecul obicinuit de somn, copilului i se împăenjenesc ochii și adoarme, uneori chiar dacă nu e timpul obișnuit pentru somn. Tot aci pot intra *sugerările* de sentimente, gânduri, acte și gesturi provocate de o *alitudine* anumită a corpului sau de o *expresie* a feții, luată dinadins ori de nevoie:

Deci mai toate actele, din primele luni ale vieții, sunt numai *aparent* imitative ; ele pot fi explicabile și pe altă cale, pe calea de activitate spontană, reflexă, instinctivă ; se pot explica prin coincidența între actul făcut de copil și între alte acte, ce le fac oameni mari ; sau, în orice caz, prin influența unei impresii actuale fugitive, ca la *sugestia sensorială*.

Sugessii subconștiente. — Uneori aceste senzații sunt slabe, *subconștiente*, ca în următorul caz: O copilă se obișnuise să adoarmă sugând din biberon: o sugestie sensorială, clar conștientă. Sugestia subconștientă începea după ce copilă adormea; atunci mișcările de sugere, încetau, deși biberonul rămânea între buze; și dacă se întâmpla o excitație, un șgomot, o lumină mai vie în cameră, copilă începea din nou să sugă, fără să dea alt semn că s'a deșteptat; și, imediat după aceasta, adormea din nou și destul de adânc.

Cum se explică aceasta? Excitația externă, șgomotul, lumina, orice ar fi fost, punea în mișcare sistemul nervos cerebral care dădea o viață mai vie sufletului, se producea astfel o stare de subconștientă mai luminată, care deștepta perceptibilitatea generală a copilă, deci și perceptibilitatea buzelor; contactul dintre biberon și buze, devenind relativ mai conștient, provoca din nou mișcările obicinuite ale sugerii. Aceste mișcări obicinuite ale sugerii, prin sugestia deprinderii câștigate de mai înainte, deveneau, la rândul lor, iar o cauză de adormire din nou, căci copilă era deprinsă să adoarmă sugând. Iată un cerc de cauze subconștiente, cari se succed unele după altele; o perceptibilitate subconștientă a buzelor provoacă sugerea; actul sugerii provoacă, prin sugestie subconștientă, adormirea.

În categoria sugestiilor subconștiente intră și unele vise cari sunt de multe ori productul psihic datorit sugesciei unor stări organice subconștiente, modului de a fi al diferitelor organe, precum și al organelor vieții vegetative, al plămânilor, stomacului, modului de a fi al circulației, al nutriției, etc.; cari sugerează sufletului imagini, idei și acte corespunzătoare, în somn.

Dar de câte ori nu se întâmplă că omul se pomește, chiar în timpul vegherei, cântând un cântec fără să-și dea seama cum i-a venit cântecul acela?

De ce numai decât cântecul acela și nu altul! Pot să fie multe cauze. Intre acestea, de cele mai multe ori e o *sugestie*, anume cea inconștientă: orică cineva a trecut pe stradă cântând acel cântec, fără să băgăm bine de seamă; orică s'a făcut de cineva în jurul nostru o mișcare ritmică ce corespunde cu ritmul cântecului, și aceasta a sugerat melodia—presupunând negreșit că o cunoaștem. Se zice că un glumeț, care, fără să știe, făcea un experiment psihologic, se distra în Paris mergând și fredonând în treacăt, pela vitrinele atelierelor unde lucrau lucrătoare, câte o arie. Când se întorcea, tot atelierul cânta melodia sugerată de el.

Alt exemplu. O fetiță a visat că umblă și că umblă mult, așa de mult că nu mai poate de osteneală și că în definitiv cade frântă de oboseală, în imposibilitate de a mai face vre-o mișcare. Când s'a deșteptat, eră paralizată. Tot o sugestie subconștientă. [Féré].

Sugestia fizică. — Sugestia se poate produce și din cauze *curat fiziologice, fizice*. Unele persoane nu pot adormi decât așezate în o anumită atitudine. O copilă (observată de Baldwin), ca să adoarmă, trebuia să fie așezată cu fața în jos și bătută ușor pe spate; și atunci adormea oriunde ar fi fost, în pat, sau în brațele tatălui ori doicei.

Iată în definitiv trei categorii de sugestii: sugestii prin idei, sugestii prin senzații conștiente, sugestii prin impresii vagi, subconștiente și, în sfârșit, chiar curat fiziologice.

Ceea ce se chiamă atmosfera ambiantă sufletească, influențele mediului fizic sau moral, se reduc, în cea mai mare parte, la aceste feluri de sugestii:

unele prin idei ; altele prin senzații de vedere, auz ; altele prin impresii nehotărâte, și acestea sunt cele mai multe. 31. 1. 1929.

COMBINĂRILE MOTOARE ȘI DISOCIAREA LOR. INHIBIȚIA

Mișcările astfel câștigate fie prin acte spontane și reflexe, fie prin acte de imitație sau de experiențe proprii, alcătuiesc materialul motor, de care ne servim în săvârșirea de acte mai complicate și nouă.

După cum spiritul are facultatea de a combina ideile în vederea scopului de a oglindi adevărul sau frumosul, în raționament și imaginație, tot așa poate combina între ele *prezentările mișcărilor* în vederea realizării unui scop practic, prin compunerea, mai întâi mintală, a actului corespunzător.

Astfel sunt combinările motoare, pe cari le închipuiește și le execută, bunăoară, prestidigitatorul, pianistul, jonglerul, călărețul, etc.

Că să putem săvârși acte nouă, compuse anume pentru un scop determinat, trebuie însă neapărat să facem, pe o scară mai întinsă, ceea ce era necesar și la combinarea ideilor în raționament ¹⁾, să *alegem elementele*, luptând cu asociațiile lor anterioare, să păstrăm și să unim numai pe cele trebuincioase. În această selecție de idei și de acte, *oprind* intrarea elementelor nechemate, facem *inhibiție*.

Inhibiția e deci operația ce tinde a desface o asociație anterioară, inutilă pentru un caz nou, și a elimina mișcările concomitente, *superflue* în o anumită.

1) Vezi exemple la *Atenție*.

împrejurare. Mișcările inutile ce făcea **Demostene** la începutul carierii, când vorbea; în genere obiceiul universal al copiilor de a scoate limba când scriu; ș. a., se opresc, se înlătură, se suprimă prin repetata lor inhibiție sistematică.

O comparație spre a lămuri efectul *inhibiției*.

„Să se ia un baston de fier moale și să se magnetizeze cu un curent electric, care să-l înconjoare de jur împrejur: bastonul va atrage atunci o altă bucată de fier. Dacă însă facem să treacă încă un curent electric de o intensitate suficientă printr'un al doilea fier, care să înconjoare bastonul în sens contrar cu cel dintâiu, bastonul nu mai atrage fierul. Cum se întrerupe acest al doilea curent, atracția iar se îndeplinește. Aici atragerea fierului reprezintă mișcarea musculară în momentul *vrerii*; neatragera, repausul muscular în momentul *nevoirii*“ 1).

HABITUDINEA ȘI INCLINAȚIILE

Mișcările repetate dau naștere la acel rezultat psihofiziologic numit *habitudine* sau *deprindere*, obicei. Habitudinile sunt acțiuni familiare disproporționale de complexe față cu escitația ce le provoacă. Astfel e mersul, umbletul, un act complicat, câștigat prin un exercițiu, la început destul de anevoios, și care, la urmă se desfășoară în toată complexitatea lui, numai la simpla escitație a unei senzații tactile ori motoare ce servă de punct de trecere dela o serie de contracții musculare la alta. Actul de habitudine, cu toată alcătuirea lui complicată, are aparențele

1: Preyer. *Sufletul copilului*, pag. 127.

unui act reflex. De aceea s'a numit act „reflex secundar“. El e cu atât mai perfect, cu cât s'a repetat mai des în acelaș sens: atunci se săvârșește mai repede și mai uniform, în urma unei obișnuite excitații slabe.

Astfel se naște în organism un fel de *inclinație* către săvârșirea actului deprins.

Inclinațiunile sunt de două feluri: *înăscule* și *câștigale*.

Inclinațiile înăscule sunt predispozițiile isvorâte din firea cu care se naște individul. Ele fac să ne placă, dela început, indeletnicirea cu unele lucruri mai mult decât cu altele. Astfel de ex. unul se naște cu o structură nervoasă care îi permite a percepe și distinge, mai bine decât altul, nuanțele tonurilor. Aceasta îl face a simți plăcerea în auzirea și producerea combinațiilor sonore, în constatarea raporturilor lor: și despre el se zice că „are aplicare pentru muzică“. **Mozart**, în vârstă de 8 ani, compune șase sonete; la zece ani, o operă bufă; **Haydn**, la treisprezece ani, o leturghie; **Rossini** la șaisprezece ani, o simfonie; etc. Alții se nasc cu o structură delicată a simțului vederii, le place să privească și să alcătuiască felurite combinații de linii, forme, culori; ei vor simți aplicare în exercitarea acestui impuls organic, și despre ei se va zice că au dispoziție către artele plastice. Pictorul **Cimabue**, fiind copil, își umplea cărțile, pe care le studia în silă, cu figuri de cai și de oameni. **Giotto**, păstor în copilăria sa, desemna pe nisip fel de fel de obiecte.

Ceeace se face din pornire naturală, se face cu drag; și ce se face cu drag, se face adesea cu spor

și cu succes. Și astfel se explică *talentele* particulare pentru diferite ocupații.

Inclinații câștigate se numesc cele isvorâte din deprindere, din *exercițiu*. Explicarea fiziologică a formării lor este simplă. Orice acțiune lasă în organism o urmă, care, crescând prin repetarea acțiunii, dă naștere unei dispoziții organice. Inclinația câștigată cere a fi satisfăcută, și produce plăcere când se satisface.

Se vede de aici cât e adevărat că obiceiul devine o a doua natură. Ne putem deprinde chiar cu lucruri ce, la început, ne-au fost neplăcute. Multe din plăcerile activităților profesionale, mulțumirile muncii cerute de diferite cariere, decurg din această sorginte. Este dar de cea mai mare importanță a ne gândi, în fața oricărei acțiuni ce facem pentru prima oară, dacă ar fi folositor și demn să se transforme în obicei; și când nu va fi, s'o evităm dela început. *Principiis obsta*.

Odată câștigat, actul *reflex secundar* fixat în organism, e greu să-l desfaci și să schimbi curentele nervoase motoare, dându-le o altă combinație. De aceea *habitudinile* împiedică noile formații, și le împiedică cu atât mai mult, cu cât stau mai direct în conflict unele cu altele. De aici importanța biologică a deprinderilor și valoarea lor etică și pedagogică.

Dacă este adevărat că deprinderile câștigate modifică natura individului, așa încât alcătuesc aproape a o doua natură, e de o însemnătate hotărâtoare pentru viață a ști ce deprinderi trebuie să câștigăm noi înșine, sau trebuie să facem pe alții să câștige. Preocuparea aceasta se aplică la toate ordinele de

activități și de manifestări sufletești. Căci nu se câștigă obiceiuri numai de asociații între senzații auditive, vizuale, musculare; ci și obiceiuri intelectuale, emoționale, voliționale, cari se fixează prin exerciții, prin experiență.

Astfel se dezvoltă în noi un mod de a gândi, un mod de a voi, chiar întru câtva deosebit de cel înăscut și primitiv. Astfel crește în noi o ființă nouă, o natură secundară, datorită influenței exercițiului, deprinderii și care poate să stea în acord sau în conflict cu cea primară, instinctivă. De aci cauze de fericire sau nefericire, de armonie sau discordanță intimă. E un mare noroc pentru om, când educația poate să clădească opera sa ideală, fără a-i contrazice și apăsa prea mult pornirile individuale înăscute; când, din contră, se ajută de ele și se întemeiază pe ele.

B) ELEMENTUL AFECTIV ÎN VOINȚA

Dorința, Poftele și Trebuințele. — Într'un act de voință complet intră și impulsia către acțiune, provocată de reprezentarea unui fenomen considerat ca plăcut și pe care dorim și credem să-l obținem prin mijlocirea unor mișcări ce, din cauza aceasta, se și descarcă din organismul nostru psiho-fiziologic. Elementul *dorinței* intră, prin urmare, ca element activ în constituirea voinței.

Dacă analizăm momentul sufletesc întreg în fenomenul dorinței, găsim cele trei elemente principale, ca în toate momentele psihice: elementul intelectual, emoțional și motor.

a) *Factorul intelectual e reprezentarea mintală a lucrului, a fenomenului ori a rezultatului plăcut, care a satisfăcut sau ar putea să satisfacă niște trebuințe psihofizice.*

În aceasta se și deosebesc dorințele de *trebuințe*. Pe când sentimentul de jenă al *trebuinței* poate fi vag, nehotărât, cerând imperios o satisfacere, fără să indice precis *mijlocul* alinării. — poftele și dorințele sunt totdeauna determinate, conțin un element de cunoaștere mai clar. Când zicem „mi-e foame”, exprimăm doar o stare organică, o cerere a organismului, o *trebuință*, fără a specifica modalitatea satisfacerii ei. Când zicem însă „aș mânca fragi cu zahăr”, exprimăm o *poftă*, în care se arată anume cauza determinată ce va trebui să potolească cererea organică. Nu putem pofti decât ceva cunoscut: *ignoli nulla cupido*.

Comparat cu animalul, omul are mai multe poftes, din cauza superiorității lui spirituale. În aceasta stă și cauza unei vieți relativ mai turburate la om decât la animale. Poftesle se întăresc și stăpânesc voința cu atât mai mult, cu cât se satisfac mai des. Ele se pot tempera mai ușor, evitând de a veni în contact cu obiectele ce escită pofta, cu alte cuvinte evitând „ispita”, bazată pe puternicile impulsii sensoriale, și îndreptând mintea asupra altor obiecte; dar mai ales, căutând dela început a nu înmulți, fără necesitate, modalitățile de satisfacere a *trebuințelor*.

Mai trebuie să adăugăm că dorințele nu se nasc numai din reprezentarea unor lucruri cunoscute din experiența noastră ca plăcute, — acesta e izvorul primitiv al dorinței; ci din combinarea ideilor, din sugestii individuale, din lecturi, din cunoașterea ex-

perienței altora, etc. Cu cât cunoștințele se înmulțesc, crește și posibilitatea nașterii unui mare număr de dorințe.

b) *Factorul emoțional* al dorinței e plăcerea și durerea.

Faptul că *dorim* un lucru, implică conștiința că *nu-l avem încă*, deci un element de lipsă, de durere; plăcerea isvorăște din conștiința posibilității de a dobândi lucrul dorit. Tăria dorințelor atârnă de însăși tăria elementului emoțional.

c) *Factorul motor*. Inchipuindu-ne lucrul plăcut pe care-l dorim, se naște ideea actelor necesare pentru obținerea lui, și această idee de mișcare predispune organismul către acțiunea cerută, și produce trebuința (ne-astâmpărul) de a savârși actul necesar dorinței.

Se deosebesc două categorii de dorințe.

1. Dorințe ale căluite din acest întreg aparat de elemente psihice, deci însoțite de conștiința posibilității realizării lor, anume: un scop clar, elementul emoțional de plăcere și nerăbdare, și elementul motor de tendință pentru realizarea scopului dând împreună conștiința complexă a putinței de realizare a dorinței.

Și atunci avem dorința ca *motiv de acțiune*.

2. Dorințele în cari lipsește conștiința putinței de realizare; și atunci ne aflăm în regiunea visurilor, a dezideratelor, a utopiilor, în imperiul acelor *piā desideria*, ce le vedem irealizabile, le dorim în mod vag, fără caracterul motivității ce duce la acțiune.

C) ELEMENTUL INTELECTUAL IN VOINȚĂ

Dacă privim numai *elementul* intelectual al voinței, constatăm că formele superioare ale momentului voluntar încep de când impulsurile active, cu aparatul lor motor, însoțesc nu o percepție actuală, ci o idee.

Voința, în înțelesul restrâns al cuvântului, tocmai asta înseamnă: *totalitatea volițiilor reprezentative și cogitaționale*, derivate în ultima analiză tot din cele prezentative, baza experiențelor individuale. Deosebirea naturală dintre volițiunile prezentative și reprezentative, stă numai în *gradul* de energie al manifestărilor lor, iar nicidecum în natura acestora. Să se compare intensitatea sentimentului și tendinței către activitate, când un șarpe ni se dă în prezență și când ni se dă numai în ideie. În ambele cazuri ni se produce un sentiment de neplăcere, de frică și repulsie, și o tendință de a fugi, dar pe când, în cazul din urmă, manifestarea se reduce poate cel mult la întoarcerea capului, în primul caz se traduce prin o adevărată fugă.

Dezvoltarea voinței.—Educația și întărirea voinței constă tocmai în dezvoltarea impulselor și tendințelor *reprezentative*, astfel încât acestea să egaleze, să contrabalanseze și chiar să întrecă pe cele prezentative. A dezvolta voința înseamnă a o face să se conducă după arătările raționamentului și judecății chiar dacă pornirile născute din indemnul diferitelor senzații, chiar dacă inclinațiile și trebuințele ar împinge sufletul să lucreze altfel.

Procesul de fortificare a volițiilor reprezentative se observă și la celelalte animale capabile de repre-

zentări și de memorie. Un câțel, singur în cameră, vede o bucată de carne; și din îndemnul senzațiilor de miros, culoare, etc., care deșteaptă în el pofta, se repede și o mănâncă. Stăpânul îl surprinde și-l bate. Dacă se repetă această scenă, câinele învață a asocia, prin contiguitate, de luarea bucății de carne ideea durerii. Indată ce se fixează această legătură în minte se produce mai târziu în animal o luptă

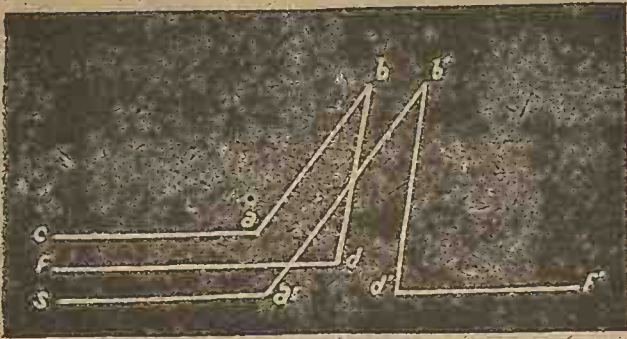

Fig. A.

internă între elementele prezentative; — sentimentele și tendințe născute la vederea cărnii — și elementele reprezentative, — cortegiul de sentimente neplăcute și tendința de fugă la amintirea slăpânului cu biciul în mână,

Ne putem reprezenta acest proces în mod grafic. (Fig. A). Carneă C, lucrând ca excitație (a), provoacă în animal, senzațiile de miros, de văz, reprezentațiile de gust, etc. etc., însemnate toate prin b, care deșteaptă elementele afective și tendințele voliționale corespunzătoare, plăcerea, pofta, etc. Acestea deslănțuiesc în mecanismul organismului forțele active, îndreptate în afară, d, ca tendință de reacție în contra

excitației a , și actul urmează: carnea este prinsă și imbucată, d, f . În acel moment sosește altă excitație, a' , stăpânul cu biciul (S), constituit asemenea din un grup de prezențatii

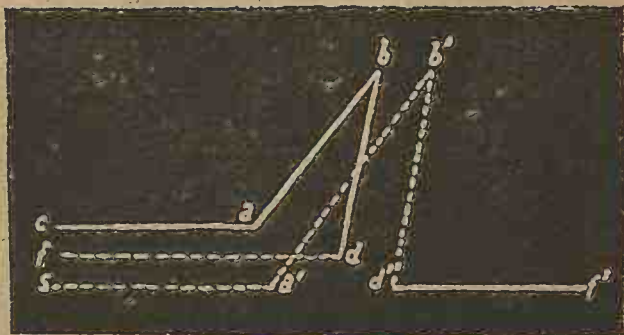

Fig. B. . .

asociate, și însemnate prin k' . Stăpânul provoacă în animal durerea, bătându-l. Acest sentiment desleagă funcția altor mușchi, corespunzând altor tendințe, care are de scop a fugi de durere d', p' .

Să presupunem că această experiență, singură sau repetată a reușit a împiedica pe căne să mai înhațe carnea neacoperită și nepăzită, chiar fiind infometat. Însemnând prin linii punctate datele psihice în reprezentare, *Figura A* devine *Figura B*.

Deși avem stările prezentative a, b, d , datorite lui C , care e de față, acestora nu le urmează actul ultim legat de ele, d, f . Acest act se produce numai ca închipuire, ca un *pium desiderium* ce rămâne doară reprezentat în minte, nu realizat. În locul lui se naște însă actul d', p' , opus celui dintâiu, și care stă în legătură organică nu cu stări prezentative, ci cu reprezentările a', b', c' , datorite stăpânului S , care nu e de față, ci e numai închipuit.

Lupta se dă între stările prezentative și reprezentative. Victoria unora sau altora arată de ce parte este tăria. Când înving cerințele sensoriale, se zice că animalul este neîncercat, imprudent, încă slab;

când învinge indemnul ideilor, se zice că e prevăzător, experimentat, stăpân pe sine. Dacă primele constituiesc „ispita“, cursa, cele de al doilea formează *voința proprie*, dictată de un interes mai durabil, de un calcul mai circumspct, de *înțelepciune*. În primul caz animalul trăește numai în prezent, în al doilea se estinde și în viitor ; în primul, e sclavul momentului, al impresiilor nestatornice ; în al doilea, e stăpân pe sine, emancipat de sub influența oarbă a tentațiilor actuale ; lucrează conform rațiunii, e *liber*.

Numai acțiunile acestea premeditate, reflectate, intenționate, se și numesc mai propriu *acte voluntare*, eșite din adevărata voință, din voința superioară, caracterul distinctiv al ființei ajunse pe o treaptă mai înaltă de dezvoltare psihică ; pe când celelalte acte, izvorâte cu ocazia unei senzații sau prezentați, se numesc *relativ involuntare*.

Un om se zice cu *voință lare* (și „*liberă*“), când, neturburat de indemnurile schimbătoare și trecătoare ale momentului, urmărește neclintit un plan de activitate, ale cărui rezultate nu se obțin și nu se văd poate imediat.

Voința superioară. — Ceeace constituie un pas mai departe în dezvoltarea voinței, este: *organizarea unitară, sistematizarea ideilor și sentimentelor relative la aceeași țintă, la acelaș plan*. Negreșit, înmulțirea cunoștințelor, a motivelor de activitate, este o condiție a dezvoltării voinței ; însă faza în adevăr superioară a voinței se realizează numai când aceste cunoștințe (și sentimentele corespunzătoare) sunt polarizate către o țintă unitară, când sunt legate într'un tot organic. Atunci avem ca motiv superior, puternic de acțiune, nu numai o idee sau chiar mai multe,

izolate, ci un *sistem întreg* de gândiri și de sentimente, țesute între ele, așa că alcătuiesc un organism sufleteș solid cristalizat, pe principiul *unui scop final*. Acest scop poate fi orice ocupație ce absoarbe o mare parte din viața unui om: știința, ambiția, arta, gloria, câștigul, puterea, patria, națiunea; toate acestea pot să atragă în jurul lor, ca centru, și să organizeze o mulțime de idei și de sentimente relative la aceeași țintă.

Astfel se nasc scopurile permanente, de diferite ordine de idei, din care unele, poate, chiar nerealizabile într'o sigură viață omenească. Atunci mai multe vieți de oameni se acordă într'un tot unitar de voințe ce lucrează în aceeași direcție, către același scop final, pus ca ideal superior, pentru care se clădește necontenit, grămădindu-se acte și sisteme de acte. Astfel *aspirațiile mari naționale* concentrează împrejurul lor, ca ideal comun, voințele și viețile adevăraților patrioți dintr'o întreagă generație, ba și din mai multe generații succesive, alcătuind voința istorică a unui popor.

Atârnă de împrejurări native ori educative alegerea acestor scopuri, în vederea cărora se organizează voințe individuale. Cele tari și sigure pe ele sunt voințele astfel organizate pe baza unui principiu trainic, comparate cu vicțele și voințele ce se risipesc zi cu zi, fără scop mai durabil, voințe „amorse” psihologice și anarhice, supuse la amăgirea inspirațiilor momentane, legate de perindarea schimbătoare a împrejurărilor, fără țintă pe marea întinsă a posibilităților omenești, fără o busolă, fără o stea fixă, fără o cârmă în sbuciumarea încâlcită a valurilor și a vânturilor!

DETERMINAREA VOINTEI, CAUZALITATEA IN DOMENIUL VIETII PRACTICE.

Deliberarea. Sensul psihologic al „Voinței libere”. — Numai când acțiunea nu urmează imediat excitației, aproape ca o mișcare reflexă, poate spiritul, în intervalul dintre una și alta, să cântărească urmările diferitelor reacțiuni, consultând depozitul experiențelor sale anterioare relative la legătura causală dintre fenomene. Atunci *deliberează*. Și numai în „deliberare” se pot compara diferitele răspunsuri închipuite ca mai adaptate la împrejurări, și se face o *alegere*, se încheagă o *holărâre*, care va fi expresia cu atât mai proprie a tendințelor adevărate ale individului, cu cât se va constitui din sinteza unui cuprins mai bogat de fapte sufletești ; căci atunci *decizia* va reprezenta ecoul adânc al *sufletului întreg*, va însemna delegația unei mai largi majorități de fenomene psihice, luând direcția indicată de rezultanta forțelor sufletești întregi și constitutive ale individului. În conștiința ce avem de concentrarea sufletească ce însoțește luarea hotărârii, ne simțim *liberi*, considerăm acțiunea corespunzătoare ca în adevăr a *noastră* și ne recunoaștem *responsabili de ea*.

Acesta e singurul înțeles rațional și științific ce se poate da „voinței libere”. Voința se numește *liberă*, nu pentru că nu e determinată de nimic, după cum susține teoria *indeterminismului* sau a *liberului arbitru absolut*, ci după *felul motivelor* ce o determină. Și un om se zice *liber* nu pentru că, pus în absolut aceleași împrejurări interne și externe, ar fi în stare să se hotărască și să lucreze când într'un fel, când într'al-

tul, neinfluențat de nimic, de nici un motiv (după cum își închipuie iarăși *indeterminismul*)—căci astfel de oameni nici nu există ; — ci pentrucă (și atunci când), *lucrează conform holarării sale interne*, nesilit de o cauză externă, fie aceea una fizică sau o altă voință străină.

Determinarea voinței. Conflictul între motive

În toate cazurile voința e *determinată* de plăcere sau durere, oferite ori numai promise, fie de o cauză actuală, fie de una viitoare găsită prin reflexie. Sentimentul libertății isvorăște de acolo că noi, intern, ne simțim că urmăm hotărârilor *noastre* proprii, că ne plecăm după preferințele *noastre* actuale. Măine poimăine, schimbându-se dispozițiile sau împrejurările externe, ne simțim înclinați către alte motive pe cari le alegem conform noii situații. Această schimbare de asemenea sugerează sentimentul libertății noastre.

Forța sau valoarea motivelor atârnă totdeauna de cantitatea de plăcere sau de durere ce ele aduc ori promit individului, după experiențele acestuia sau după dispozițiile lui organice particulare. Considerații de sănătate, de avuție și de glorie, de onoare și putere, de demnitate și poziție socială, de simpatie sau dreptate, de frumos sau adevăr, etc., în scurt: considerații referitoare direct sau indirect la conservarea personală sau la cea socială, la conservarea materială sau ideală, răsar pe rând ori se ridică mai multe aproape în acelaș timp, se compară, se ating, se ciocnesc în lupta sufletească. Și după calculul consecințelor bune și rele ale fiecăruia din aceste motive, precum și după caracterul individului, învinge în delibe-

rare când unul, când altul, și face să se incline balanța psihică într'o direcție sau alta. Uneori lupta nu se face numai între elementele psihice *conștiente*, ci între acestea și tendințele răsărite bruse și violent din adâncimile obscure ale *inconștientului*, cari ne fac atunci impresia unei năvăliri ameteitoare de forțe străine ce ne tulbură echilibrul sufletesc, amenință și ne răpesc libertatea.

Determinismul. *Legea cauzalității aplicată la acțiunile omenești.*— În toate acestea împrejurări, acțiunea individului se naște nu *din nimic*, ci se raportează la o cauză determinată, mai mult sau mai puțin complexă. Prin urmare, numai teoria *determinismului*, cari reduce hotărârile și acțiunile la niște cauze anumite, se bazează pe fapte de observație și pe adevărata natură a sufletului.

Determinismul susține că omul este influențabil, că nici o acțiune nu se face fără motive suficiente, fără cauze determinate; și că omul, în absolut aceleași condiții subiective și obiective, nu este în stare să ia decât una și aceeași hotărâre, să facă decât una și aceeași acțiune. Faptele lui ar putea fi prevăzute și calculate. Dacă s'ar cunoaște bine caracterul unui om, s'ar putea spune de mai înainte, cu siguranță, ce hotărâre va lua, ce va face în niște împrejurări date.

Determinismul este dar o aplicație la natura omenească a *legii cauzalității universale*, care zice: *fie care fenomen, fiecare schimbare, își are cauza sa; aceleași cauze, în aceleași împrejurări, produc aceleași efecte.*

De acest adevăr nu se mai îndoește nimeni, când

este vorba despre fenomenele lumii fizice. Raportul causal este susținut asemenea, cu probe din ce în ce mai numeroase și mai temeinice, și în ce privește fenomenele psihice. Și aci fiecare fenomen își are cauza sa constantă ; și aci, aceleași cauze produc, în aceleași împrejurări, aceleași efecte. Prin urmare, și aci se pot prevedea fenomenele, ca în lumea fizică.

Dacă se va pune înaintea noastră o cantitate de iarbă de pușcă uscată și ni se va prezenta un chibrit aprins ca să-l apropiem de dânsa, știm de mai înainte ce se va întâmpla. Prevedem efectul, întemeiați pe stabilitatea sau constanța legilor naturii. De asemenea, dându-se un om cu temperament violent, liber și puternic (un *Achile* s. e.), știm sigur, că în cazul când i s'ar aduce vre-o insultă, izbucnirea reacției lui răzbu-nătoare va fi tot așa de inevitabilă, ca și explozia ierbeii de pușcă, la contactul flacării unui chibrit.

S'ar putea întâmpla, negreșit, ca în unele cazuri prevederea noastră să nu se realizeze ; ca omul nostru violent să rămână într'o liniște aparentă, în fața unui atac supărător. Dar această greșală ni se poate întâmpla și în judecățile privitoare la lumea fizică. Și prevederea noastră despre explozia erbei de pușcă poate să nu se realizeze. De ce n'a urmat atunci efectul așteptat? E de vină inconstanța legilor naturei? Nu ; ci ignoranța noastră despre împrejurările în care se găsea pusă cauza. Într'un caz s. e. nu știam că iarba a fost umedă ; în celălalt, că poate omul era preocupat de o durere, de un sentiment mai puternic și mai serios decât acela al insultei prezente ; sau că făcea poate planul și medită ocazia cum și când să isbească pe adversar mai grozav ; ca să-l nimicească ;

sau eră altă cauză în joc, pe care noi n'o cunoaştem.

Pe observarea faptelor și pe *credința în această lege a cauzalității universale*, aplicată la om, se bazează *posibilitatea relațiilor dintre oameni*. Aceste relații n'ar fi cu putință, dacă oamenii n'ar ști, cam la ce fel de acte se pot aștepta dela semenii lor. Fără astfel de presupuneri, întemeiate pe cunoașterea caracterului individual, nu s'ar putea face deosebirea dintre un amic, dela care *de regulă* ne așteptăm la bine, și un vrășmaș dela care ne așteptăm la contrar. Promisiile date n'ar lega pe oameni și n'ar face să se nască așteptări. Legile, cu amenințările și sancțiunile lor, și toate instituțiile sociale, menite a preveni sau îndreptă răul, n'ar avea nici un sens, fără credința că voința omului e determinabilă, influențabilă, modificabilă. Omul se încrede însă, de fapt, în statornicia relativă a caracterului semenilor, așa încât uneori e în stare să prezică și gândurile și vorbele și manifestările altuia, pe care îl cunoaște de aproape și pe care și-l închipuie în niște împrejurări anumite.

Determinismul și responsabilitatea. — Numai teoria *determinismului* poate servi ca bază pentru susținerea și înțelegerea *responsabilității*. Omul lucrând totdeauna conform unor motive, când aceste motive se schimbă, sau când intervin, pe lângă cele anterioare, altele nouă, atunci și hotărârea și acțiunea omului se schimbă. Durerea, nemulțumirea sau contrariile lor, fiind motive de acțiune, ele determină și deci pot modifica linia de conduită a unui om. Prin urmare, pedeapsa poate juca un rol, are influență asupra activității omenești ; poate să abată de la niște

acțiuni și să îndrepteze către altele. Dacă pedeapsa își are astfel rațiunea de a fi, și responsabilitatea este justificată.

Dar dacă lucrează omul *determinat*; dacă actele lui sunt urmări inevitabile ale unor cauze antecedente, așa că se pot prevedea ca fenomenele fizice, *mai lucrează el liber?* Actele decurg atunci, pare-se, din condițiile și cauzele determinate cari le forțează; sunt un product fatal al acestora, numai sunt rezultatul unei alegeri, unui gest de voință liberă; omul nu mai e stăpânul lor. Mai este el dar responsabil, dacă lucrează astfel împins, silit de niște cauze?

În această argumentație sunt mai multe confuzii, pe cari trebuie să le înlăturăm. Desigur omul e responsabil numai când lucrează *liber*; dar, prin cuvântul *liber* se înțelege oare nedeterminat, *necauzat*, fără motive? Nu; ci *liber* înseamnă, numai: *conform voinței individului*. Adică zicem: că a lucrat cineva *liber*, când constatăm că a lucrat conform voinței sale, iar *nu silit de altcineva* din afară. Însă, încă odată, a lucra conform voinței sale nu înseamnă că voința se determină *fără nici o cauză*.

Astfel de cazuri nu există în mod absolut în natură. Chiar alienatul nu lucrează fără motive, nu se manifestă fără cauze. Și dacă alienatul totuși nu e responsabil moralicește, cauza e că pedepsirea lui e lipsită de una din rațiunile cele mai însemnate ale pedepsei: *corectarea celorlalți membri din societate*. În starea adesea haotică a spiritului alienat, pedeapsa nu duce sigur nici la corectarea lui proprie.

În cazurile normale, omul este neresponsabil numai când *n'a lucrat cu voință*, sau a lucrat *în contra voinței*, silit de o forță exterioară; bunioară: când mâna lui a lovit fiind împinsă de altă mână străină. Și forțarea poate veni nu numai pe cale fizică — împingere, piedică — dar și pe cale psihologică — amenințare, ademniri, etc. În toate celelalte cazuri, când omul lucrează conform hotărârii sale, lucrează liber și e responsabil.

A lucra *liber* mai înseamnă psihologiceste, după cum s'a observat mai sus, și a lucra *conform unor*

molive venile din reflexie, din judecată și raționament, iar nu din impulsii sensoriale ori percepționale, adică nu din porniri născute cu ocazia unei senzații sau unei percepții. Cu alte cuvinte: posibilitatea de a lucra conform rațiunii, iar nu împins de impulsurile schimbătoare ale momentului — iată o altă semnificare plauzibilă a cuvântului liber.

În această facultate stă, ce e drept, superioritatea omului asupra celorlalte animale, și superioritatea maturității asupra copilăriei și tinereții. Dar ea nu exclude, ci implică determinarea prin motive; deci confirmă aplicabilitatea cauzalității la voință. Prin faptul că omul lucrează conform unei reflecții mai mult sau mai puțin prelungite și complicate; prin faptul că el *poate suspenda holărârea și acțiunea*, până va cântări bine consecințele mișcărilor sale, eficacitatea mijloacelor și importanța țintei, el devine, ce e drept, liber, în comparație cu celelalte animale, cari sunt jucăriile și sclavele momentului, ale impulsurilor nemeditate, dar nu se sustrage dela *legea generală a voinței: de a evita durerea, de a căuta maximumul plăcerii*; numai doar mijloacele, prin care caută să îndeplinească această tendință universală a ființelor organizate, sunt mai apte, mai proprii, mai înalte, mai adaptate scopului.

Mobilurile acțiunilor omenești. Egoismul și altruismul. — Unii susțin că isvorul tuturor acțiunilor este interesul personal. Omul n'ar fi căutând decât binele său, fericirea sa proprie. Mobilul acțiunilor lui ar fi iubirea de sine. Ca să-l decidem la acțiune, ar fi trebuind să-i demonstrăm că aceasta este

în interesul său propriu, că din acele fapte decurge un folos și pentru el.

Această este concepțiunea *egoistă* a voinței, punând iubirea de sine și interesul personal, deci egoismul, ca izvor al tuturor acțiunilor, chiar al celor morale.

Intemeietorul acestei concepții este filosoful englez **Hobbes**. Dar cel care a pus-o în circulație într'un cerc mai întins și a propagat-o cu mult spirit, aplicând-o la multe cazuri din viață și mai la toate manifestările omului, este scriitorul **La Rochefoucauld**. El exagerează formula și o duce până la parodox, căutând a găsi chiar în acțiunile cele mai generoase, în amicitie, în jertfa eriocă, în devotamentul și abnegația iubirii părintești, fondul ascuns al interesului, al iubirii de sine. Dacă omul, împins de milă, face bine unui sărac, **La Rochefoucauld** vede în aceasta sau numai tondințelo cari îl importunează, sau numai dorința de a se arăta milostiv și bun, deci gândul de a câștiga reputație și nume bun în ochii semenilor săi; sau altă intenție ce se poate reduce tot la profitul personal. Tot așa când o mamă se jertfește pentru fiul său, când un erou își dă viața pentru țară. Iubirea de sine, amorul propriu, ambiția, setea de glorie, interesul personal, sub toate formele lui variate, acestea ar fi rezorturile faptelor chiar celor mai înalte, și, în aparență, mai generoase și mai desinteresate.

Acest mod de a vedea a satisfăcut multe spirite, cari, din temperament sau din experiență, aveau neîncredere în natura dezinteresată a omului. Cazuri izolate, care confirmă

această teorie, s'au dat ca exemplu și ca probe despre adevărul ei, uitându-se sau omițându-se celelalte cazuri cari ar fi contrazis-o. Alții au fost seduși și fermecați prin simplitatea cu care se prezintă o teorie, ce crede că poate să explice toate manifestările omului *printr'un singur principiu*, „egoismul”.

În natura omenească, însă, nu se află numai tendința de conservare proprie și de căutare a fericirii individuale: ei, pe lângă aceasta, se mai află, tot atât de primitivă, tot atât de fundamentală și de înăscută, o altă tendință, aceea de conservare a *alluia* și de căutare a fericirii *alluia*, deci o tendință *altruistă*. Această tendință la început s'a manifestat cu un cerc de ființe mai restrâns, față numai cu familia, apoi cu tribul, etc. Dar, treptat, ea a crescut în om, prin adaptarea lui la condițiile naturale de viață socială, s'a dezvoltat, s'a transmis prin ereditate, într'un grad tot mai mare, și va crește necontenit pe viitor.

Dacă tendința conservării individuale, cu manifestările ei pur egoiste, se datorește instinctului de conservare individuală, cealaltă tendință cu manifestările ei pur altruiste, se datorește și ea tot unui *instinct* prin urmare tot unei porniri înăscute, anume *instinctului de conservare a speței*.

Amândouă instinctele sunt deopotrivă de primitive înăscute. Ele sunt rădăcinile cele mai adânci ale tuturor pornirilor și acțiunilor noastre. Din satisfacerea sau contrarierea lor isvorăse plăcerile și durerile. Din instinctul social, sorgintea oricărei asociații oamenești durabile, decurg acțiunile numite *dezinteresate*. În virtutea acestei părți din natura noastră, ne bucurăm la vederea fericirii altora, ne întristăm la ideea că altul suferă. Din această parte *altruistă* a naturei omenești s'a dezvoltat conștiința morală; prin ea ieșim din izo-

larea individualității egoiste și ne simțim legați cu lumea, cu un *lot* căruia îi datorim existența și din a cărui viață ne împărtășim, cum se împărtășește o celulă din viața întregului organism.

Ațiuni interesate și acțiuni dezinteresate. — Ca să determinăm caracterul unei acțiuni și să știm exact, dacă este egoistă, interesată ori altruistă, dezinteresată, trebuie să analizăm întreg momentul sufletec, și despre partea emoțională, și despre cea intelectuală.

Dacă se consideră actele omenești numai despre partea afectivă, și se omite cea intelectuală, ajungem la concluzia eronată: că toate actele omului sunt egoiste, interesate.

Interesat psihologic este înseamnă acela ce se interesează de ceva, adică lucrează cu *interes*. Din punct de vedere moral, *interesat* înseamnă egoist, **deci** un om sau un caracter, ce preferă binele său propriu, binelui altuia; un om, care se gândește în totdeauna mai întâiu la sine; așa dar care lucrează nu numai **cu** interes, ci **din** interes.

Fără îndoială, ca să căutăm a face un act oarecare, trebuie ca acel act să ne *intereseze*, trebuie să ne producă o plăcere pozitivă, sau să facă a încetă o durere, deci să aibă ca punct de plecare *un sentiment*. Toate actele noastre conștiente pornesc dintr'un sentiment.

Dar în acte mai avem de constatat ceva afară de sentimentul din care pornesc, mai avem de considerat *partea intelectuală* a actului: ideia ce însoțește acel sentiment.

Despre partea *intelectuală*, însă, acțiunile se deosebesc în două clase mari: 1) acelea cari au de scop intenționat realizarea *binelui nostru propriu*, și 2) acelea în cari se găsește intenția conștientă de a rea-

liză un bine pentru *allul*. În cazul întâiu persoana la care ne gândim, când facem acțiunea, suntem *chiar noi*; în cazul al doilea, este o altă ființă; deci primele acțiuni se pot numi, după cuprinsul reprezentării corespunzătoare, *egoiste*, pentru că în minte avem pe *ego* al nostru. Acțiunile de a doua categorie se pot numi *altruiste*, pentru că cuprinsul reprezentativ, corespunzător sentimentului ce determină acțiunea, este un *aller*.

De altfel, atât acțiunile privitoare la binele nostru propriu, cum și cele privitoare la binele altuia, trebuie negreșit, spre a se produce, să pornească *dintr'un sentiment*, să ne intereseze. Dacă sănătatea, reputația, fericirea unui amic ne lasă indiferenți; dacă ideia durerii altuia nu produce în noi nici o turburare, ci ne lasă reci, atunci rămânem în neacțiune, nu facem nic o mișcare spre a-l ajuta. Tot așa rămânem în inerție, când ideia binelui nostru fizic sau moral, când reprezentarea sănătății, onoarei, fericirii noastre proprii, nu fac să se nască în noi un sentiment puternic de plăcere și nu provoacă în noi o durere la închipuirea posibilității de a le pierde. În ambele cazuri, lipsind sentimentul, lipsește și acțiunea.

Nu numai că acțiunile omenești nu sunt toate interesante, dar se poate susține că în majoritate ele sunt sau dezinteresate, sau, dacă nu precis *dezinteresate*, în orice caz însă *nu interesante* ci, mai just, *neutre* sau *indiferente*, din punct de vedere moral. Astfel sunt mai toate acțiunile, cari nu se raportează, în mod clar și intenționat, la binele nostru sau al altor persoane. Numai când sfera *cului* nostru vine în conflict

neîndoios cu sfera interesului altor ființe sau a intereselor sociale, și numai când noi suntem puși în alternativa de a alege *una* din cele două sfere, neglijând pe cealaltă, în mod conștient, numai atunci avem în adevăr o acțiune caracterizată ca *egoistă* sau *altruistă*, după direcția în care înclină și se manifestă voința noastră. Actele pornite din impulse sensoriale sau percepționale, adică prezentative, iar nu reprezentative, nu sunt în fond nici egoiste, nici altruiste.

Toate acțiunile indiferente pot deveni însă ori egoiste, ori altruiste, de îndată ce se săvârșesc cu privire conștientă la *eul* nostru, pus în *opunere evidentă* cu *eul* altor ființe, sau viceversa. În copilărie, când personalitatea nu e dezvoltată, când cunoașterea de oameni, de trebuințele și durerile lor nu e câștigată, e inexact, în orice caz nesigur, a zice că se fac acțiuni egoiste, cu toată aparența înșelătoare. Numai după constatarea *intenției*, a coprinsului intelectual ce însoțește o acțiune; numai după determinarea părții obiective în deosebire de cea sentimentală, subiectivă, putem clasă acțiunile în grupa celor egoiste sau celor altruiste.

PASIUNILE ȘI PATIMILE.

Patimile sunt poftes și dorințe violente și durabile, cari stăpânesc tiranic sufletul, ridică omului putința de a se determina după motive raționale, nimicesc libertatea de a alege. Ele se nasc din căutarea și satisfacerea repetată și necumpătată a inclinațiilor naturale sau câștigate, a poftelor și dorințelor, cari devin

astfel dominante și târâsc *orbește* voința și activitatea individului într'o direcție.

Patimile trebuiesc deosebite de sentimente sau de porniri puternice și durabile, cari își găsesc *justificarea* în rațiune, iar izvorul atât în temperament și caracter, cât și în reflexie, în deliberație, și cărora li se potrivește mai bine termenul de *pasiuni*.

Patimele se deosebesc de pasiuni nu numai în gradul lor de intensitate, ci și în faptul că acestea din urmă păstrează, chiar în faza cea mai înflăcărată, libertatea luminii conducătoare a inteligenței, care le arată calea scopului, marginile primejdioase ale abuzului, semnele de prevestire ale peirii. Patima e oarbă; ea suflă și stinge, ca o vijelie internă, farul intelectului, sau îl târâște *după sine*, fără să cede îndărăt, fără să-l lase a-i lua înaintea 1).

Pasiunile sunt nobile sau josnice, după cum obiectul lor este din acelea care tind la conservarea individului și a societății: precum pasiunea științei, a artei, a gloriei, a libertății, a onoarei, etc.; ori la

1) Limba românească a făcut intru câțva diferențiere de înțeles în întrebuințarea termenilor *patimă* și *pasiune*. Se obișnuiește mai des a zice „*patimă*” jocului de cărți, „*patimă*” beției, „*patimă*” furatului, și „*pasiunea*” frumosului, „*pasiunea libertății*”, decât *patimă frumosului, a libertății și pasiunea beției, a furatului*, etc. Asemenea, altceva se exprimă prin cuvintele *vorbește cu patimă*, și prin cuvintele *vorbește cu pasiune*.

Cuvântul *pasionat* nu implică numai decât nuanța de blam sau *dislogistică* ce se găsește în *pătimaș*: un epitet ce se dă atât omului bolnav de corp, cât și celui bolnav cu sufletul, în care rațiunea zace în lanțurile poftelor și pornirilor tiranice. Pentru preciziunea limbajului științific, e bine a respecta această specializare de semnificație indicată de uzul comun.

distrugerea lor, precum pasiunea invidiei, intrigii, răz-
bunării, etc.

Dar patimele, oricare ar fi obiectul lor, au de caracte-
r general specific că întunecă rațiunea, *iau mijlo-
cul drept scop*, caută și susțin mijlocul, chiar când
acesta nu mai corespunde scopului natural și când nu-l
mai poate realiza, ba chiar când lucrează *în contra*
lui; iar „pătimașul” sau „împătimatul” nu vede ni-
mic din toate aceste urmări; sau, dacă le vede, ori
le tăgăduște, ori le justifică, ori se declară incapa-
bil de a lucra altfel. De aceea se zice că e orbit și
sclav; și de aceea patima se aseamănă cu nebunia
și se numește o boală.

Caracterele *palimei* se pot învedera în exemplul
avarității. Strângerea banilor are ca scop rațional po-
sibilitatea unui trai mai bun, mai liniștit și mai co-
mod. Avarul iea însă *mijlocul* — strângerea banilor —
drept scop; și adună bani numai pentru plăcerea de
a aduna bani. Viața lui nu devine, cu chipul acesta,
nici mai liniștită, nici mai ușoară. Ca și săracul, sgâr-
citul e lipsit adesea chiar de cele necesare existenței;
rabdă de foame, de frig, renunță la satisfacerea tre-
buițelor. Astfel, împătimat după *mijloc*, lucrează *în*
contra scopului.

Cu oarecari schimbări — „mutatis mutandis”, —
se poate vedeă aproape acelaș rezultat final și la cele-
lalte patimi, după gradul de tărie al acestora.

După obiectul lor, pasiunile și patimele se împart
în *individuale* sau *idiopalice*, relative la *eul* nostru;
în *sociale* sau *altruistice*, relative la alte persoane; și
în *intelectuale*, relative la *idei*.

Prima categorie se imparte:

a) In pasiuni sau patimi relative la *conservarea cului nostru fizic*. Acestea, începând dela cele mai de jos, mai animalice, provocate de cerințele funcțiilor înăscute ale organismului, sunt (considerând mai ales nuanța lor de degenerare în *patimă*): *lăcomia* 1), isvorâtă din necesitatea hrănirii ; *beția*, din a băuturii ; *violența, lenea și patima jocurilor de noroc*, din necesitatea mișcării, a repaosului și a recreării, *lașitatea și lemeritatea* din instinctul de apărare și conservare ; *avaritia*, din impulsul către proprietate, și ca mijloc mai sigur pentru întâmpinarea trebuințelor, pentru înlesnirea vieții, etc.

A *doua categorie* are ca tip iubirea sau ura exagerată, nerațională a oamenilor pentru o persoană sau pentru un grup de persoane ; ex.: iubirea nehibzuită de fii („slăbiciunea” care răsfată sau alintă), de familie (nepotismul), de patrie (șovinismul). Aceasta din urmă, în forma de *pasiune* nu de *patimă*, se cheamă *patriolizm*. Și celelalte au o nuanță caracteristică în forma lor de *pasiune*, deosebită de cea de *patimă*.

In a *treia categorie* găsim: *patima studiului, adevărului, frumosului, a religiei*, care degenează în *fanatism*. Să se facă deosebire și aci, între iubirea *rațională* de adevăr sau *pasiunea* unui om de știință ex. Darwin), și *patima veracității*. Impătimatul spune adevărul, chiar atunci când vatămă, nu numai lui, dar

1) Ar putea servi ca un bun exercițiu psihologic căutarea caracterelor *patimei* în *lăcomie, beție, etc.*, după norma analizei ce s'a făcut *avarității*, precum și descrierea și caracterizarea acestor stări sufletești în forma lor mai temperată și lucidă de *pasiune*.

și altora. Astfel ar fi medicul, care ar spune bolnavului gradul de gravitate al boalei, din „respectul adevărului”. Cu aceasta nu se atinge, din contră, se înlătură scopul verității: binele, folosul general 1).

Patimele, ca atari, nu sunt conduse de rațiune, ca mijloace alese pentru realizarea idealului moral, care este fericirea universală. Tot ce funcționează în sensul acestui ideal, e bun și drept; e degenerat și absurd tot ce lucrează în contra lui. De aceea, numai sentimentele și tendințele binefăcătoare societății, omenirii întregi, adică cele *morale*, nu pot decădea în categoria patimelor, deși pot deveni *pasiuni*; căci ele sunt expresia celei mai înalte, mai raționale și mai armonioase

1) Un tip de *impătimit* după căutarea adevărului, după studiu, este Ungurul *Mentelli*, filosof, filolog, matematic. Trăind la Paris într'o cocioabă infectă, care i se dedese de milă, *Mentelli* tăiase din budgetul său tot ce nu era absolut necesar pentru viață. Cheltuielile lui, *exceptând cumpărarea de cărți*, se ridicau la 15 centime pe zi, din care *cinci* pentru hrană și zece pentru *iluminat*, căci el lucra *douăzeci de ore pe zi*, întrerupându-se numai o singură zi pe săptămână, când trebuia să dea o lecție de matematică din venitul căreia își reînvia proviziile pentru traiu. Apa pe care și-o aducea singur; cartofii pe care îi cocca la lampă; uleiul pentru alimentarea acesteia; pâine neagră soldătească; asta era tot de ce avea el nevoie. Noaptea dormea într'o cutie, în care ziua își vâra picioarele învelite în lână sau fân. Un fotoliu vechiu, o masă, un ibric, o oală de tinichea, o bucată de cositor îndoită fără meșteșug și servind ca lampă, compuneau tot restul mobilierului. *Mentelli* suprimase cheltuiala spălatului, suprimând-albiturile. Era murdar, ca un călugăr italian. O bluză de soldat cumpărată dela cazarmă și pe care n'o părăsea niciodată, pantalonii de pânză, o caschetă de piele și niște colosali papuci de lemn (*sabots*) îi compunea tot costumul. La 1748 ghiulelele aliaților, căzând în jurul chiștii unde locuia, nu-l turburară de loc. — „Ce am eu cu ghiulelele și ghiulelele cu mine? răspunse el persoanei care-l sfătua să se depărteze; lasă-le să cază și lasă-mă în pace”. *Mentelli n'a lăsat nici o lucrare, nici o urmă după lungile lui cercetări*”. (*Letourneau*). *Physiologie des passions*, p. 70).

adaptări a individului la legile ce cârmuesc natura lui de ființă simțitoare și socială.

Efectele pasiunii și palimei asupra sufletului sunt demne de notat. Ele dictează judecării și rațiunii, si-lesc spiritul să caute argumente pentru justificarea lor ; atenția devine improprie pentru tot ce nu stă în legătură cu ele. Apercepția și imaginația văd toate în sensul lor. Starea pasională și mai ales cea „pătimasă” devine astfel un izvor de iluzii și de halucinații. După gradul ei de tărie, se apropie mai mult sau mai puțin de manie, de ideea fixă. Patima, în special, se poate compara cu o boală.

Ca mijloc preventiv în contra pasiunilor și patimilor este evitarea cauzelor lor genetice.

Ca remediu: să se îndrepteze atenția și activitatea spiritului în altă direcție ; să se reflecteze asupra originii patimelor și asupra consecințelor lor pentru noi și pentru ceilalți oameni ; să se pună mândria în învingerea lor ; să se schimbe mediul fizic și, pe cât se poate, mai ales cel social.

DESPRE CARACTER ȘI TEMPERAMENT.

1. **Caracterul** este forma unei individualități sufletești, care se distinge prin modul relativ constant de a răspunde activ la excitațiile lumii exterioare, deci prin modul de a se determina, de a voi ; este deprinderea voinței de a funcționa după o normă condiționată și imprimată parte de factorul înăscut al înclinațiilor organice, parte de factorul influențelor edu-

cative venite dela mediul fizic și moral, parte chiar de voința rațională a individului.

Impărțirea caracterelor.—*Caracterele se împart, după laturea psihică eșită mai în evidență sau după facultatea predominantă, în caractere active, emoționale și intelectuale.*

Caracterele *active*, întreprinzătoare, în continuă mișcare, aventuroase chiar, iau decizii repezi și caută a le transformă îndată în acte. Marii generali, oamenii de stat și cuceritorii se disting prin acest caracter.

Emoționalii se consumă în contemplarea pasivă a stărilor lor sufletești de mulțumire sau durere, vecinic se plâng sau tresaltă de bucurie, se complac în închipuirea fericirilor viitoare așteptate din întreprinderi ce au de gând a săvârși, dar pe care nu le vor începe poate de loc; se tem și vorbesc cutremurându-se de apropierea unor evenimente, pentru întâmpinarea și evitarea cărora însă nu fac nici o mișcare.

Intelectualii analizează într'una și caută a înțelege, a-și explica întâmplările prin care trec. Timpul și energia consumată în reflexii e perdută însă pentru acțiune. Până să-și dea seama de cauza unui eveniment, de felul cum îl impresionează, de urmările urmărilor eșite din faptele cerute atunci imperios de împrejurări, oportunitatea și eficacitatea actului dispăre.

Predominarea necondiționată a oricărei facultăți rupe echilibrul ce caracterizează un suflet normal și bine cumpănit, și împiedică adaptarea mai completă și sănătoasă la condițiile vieții. Dacă emoționalii și intelectualii păcătuesc prin o apatie relativă, activii

nehibziuți pot cădeă în aventuri absurde, ridicule și periculoase, în „donchișonade”.

Caracterele se mai pot împărți și denumi după *felul ideilor, sentimentelor și volițiilor sau manifestărilor predominante*.

a) Așa, după *felul ideilor* ce deșteaptă de regulă în ei sentimentele cu porniri către acțiune, oamenii se împart mai întâiu în *caractere egoiste și altruiste*. Ceeace interesează pe egoist, *obiectul* la care se *gândește*, care deșteaptă în el sentimente și al cărui bine *il voește* cu intenție și conștiință, este chiar *el, ego*, sau *eul său*, în opunere cu orice altă ființă sau lucru din natură. Ființa *lui* și binele *lui* le are în *mințe*, în idee, când lucrează, nu *ale altora*. Altruistul, din contră: *obiectul care „il interesează”*, la care se *gândește*, al cărui bine *il voește*, nu este *eul său*, ci al *altor ființe*.

Obiectul la care se gândește cineva sau mai general, *ideia* ce desleagă sentimentul și acțiunea, decide de felul naturii și de denumirea caracterului... Unul se numește „om de cuvânt”, când *ideia* „de a nu se ține de vorbă” este la el însoțită de o nemulțumire mult mai intensă, decât satisfacția eventuală ce ar izvorî din neținerea de cuvânt. Altul se zice „vanitos”, când *ideia* că „este lăudat sau blamat de lume” produce în sufletul lui o plăcere sau durere mult mai adâncă, decât *ideia* ce are singur despre valoarea sa reală. „Invidiosul simte durere la *ideia* că „altul e fericit”; „calomniatorul”, o plăcere *a șli* că meritele reale ale cuivă se vor întunecă de bârfelile ce se vor răspândi în contra lui”, și așa mai departe.

b) După felul sentimentelor, adică după cum predomină cele plăcute sau neplăcute, găsim caractere vesele, radioase și optimiste ; sau moroase, triste și pesimiste.

é) Asemenea după felul *voliiței* sau *reacției* se disting caractere apatice, indolente ; sau mai domoale, flegmatice ; sau violente, iuți ; sau în fine energice, — după cum manifestarea activă se face cu greu și puțin, sau încet și durabil, sau repede și trecător, sau puternic și durabil.

2. **Originea caracterului ; temperamentul și educația.**— Individul se naște cu o *dispoziție* mai mult sau mai puțin puternică de a primi anumite impresii dela excitațiile exterioare și de a reacționa într'un mod anumit în contra lor. Această însemnează că izvorul cel mai adânc, și condiția fundamentală a caracterului este organizația particulară a individului, *temperamentul*. Așa, predispoziția către veselie sau întristare e condiționată de felul de constituire și de funcționare al organelor vieții vegetative, din care iese fondul afectiv al cenesteziei. *Felul iritabilității*, predispoziția către o reacție greoaie și domoală, sau grabnică și trecătoare, ori durabilă și intensă, atârnă de natura anatomică și fiziologică a centrelor nervoase, care le face a răspunde mai repede sau mai încet, mai scurt sau mai lung la excitațiile exterioare.

Din acest ultim punct de vedere, s'au distins, de mult *patru temperamente*, (explicate fiziologic în mod deosebit de **Gallenus, Haller, Kant, Wundt**, etc.), și anume: *flegmaticul*, cu reacția înceată și slabă ; *sanguinul*, cu reacția repede și slabă ; *melancolicul*,

cu reacția ineeală și puternică ; *cholericul*, cu reacția repede și puternică.

Pe lângă fondul organic innăscut al temperamentului, ceea ce decide asupra caracterului este *educația*, adică influențele intenționate și consecvente precum și cele întâmplătoare și capricioase ale mediului social. Acestea contribuie să determine în individ o modalitate particulară de reacție, ca mijloc de adaptare la condițiile sociale de existență.

Caracterul este, prin urmare, rezultatul celor doi factori : intern sau ereditar și extern sau educativ, a căror cantitate de influență specială, variabilă de la individ la individ, se amestecă în proporții nedeterminabile. Factorul educativ poate pleca și din voința proprie a individului, când acesta își pune înainte un mod de a fi, de a voi și a lucra, un ideal de care tinde să se apropie, luptând adesea cu impulsurile caracterului ereditar 1).

4. Caracterul moral.—Din punctul de vedere moral caracterul este deprinderea voinței de a se hotărî în conformitate cu principiile legii morale, este consecința în acțiune după norma dictată de conștiință și de rațiune.

În această privință există un caracter bun, unul rău și altul schimbător. Primul se numește *virtute*, al doilea *vițiu*, al treilea *capriciu*. Adeseori, când se zice de cineva că „n'are caracter”, se înțelege că nu-l are pe cel bun ; în realitate însă el tot are unul din celelalte

1) Să se vadă studiul meu: „Ereditatea ca element al tragicului” publicat în *Arhiva societății științifice și literare din Iași* No. 5, anul 1890.

două caractere: anume, sau deprinderea de a se determina și a lucra în opunere cu regulile dreptății și binelui general, cu alte cuvinte cristalizarea voinței după tiparul răului; sau lipsa de consecvență, de energie internă, de statornicie într'un principiu determinat de activitate, fie bun, fie rău. Prin excluderea acestora din categoria caracterelor, limba exprimă repudiarea lor de conștiință morală, care le desprețuiește și le respinge pentru urmările lor antisociale.

Virtutea este o calitate a personalității cuiva, a voinței lui. Ea face din un om un izvor permanent de bine pentru societate, căci este *deprinderea* bunelor acțiuni, este fapta laudabilă intrată în obiceiul voinței, este binele devenit fire, habitudine (*habitus*), adică principiu constant de acțiune.

După direcția și felul acțiunilor, în cari s'a căpătat deprinderea de a lucra conform principiului moral, iea și virtutea unui nume special: *cumpătare, prudență, curaj, dreptate, veracitate, devotament, umanitate, patriolism*.

Omul care și-ar exercită și deprinde voința a se determina și manifestă totdeauna în sensul idealului moral și anume în *loale* sferele de acțiuni omenești, ar posedă toate virtuțile, ar fi moralicește *perfect*. Perfecția e o țintă de care lumea tindă a se apropia și de care omul se și apropie mai mult, au mai puțin, după numărul virtuților ce a reușit a-și implânta.

Cu cât deprinderea bună s'a înrădăcinat prin exercițiu mai adânc, încât efectuarea acțiunii corespunzătoare se face relativ fără luptă, fără greutate; cu cât faptele laudabile decurg mai liber din ființa noastră și simțim o pornire mai vie, o plăcere mai curată la să-

vârșirea lor ; cu atât acel *habitus* al firii merită mai mult, mai adevărat și mai deplin numele de *virtute*.

Dar pe de altă parte, cu cât o categorie de acte, pe cale de a deveni virtute, sunt mai grele pentru media membrilor din societate, cu atât *meritul* săvârșirii lor este mai mare.

Astfel virtutea se câștigă prin voință, prin exercițiu și educație. Omul nu se naște cu ea. La naștere aduce numai o predispoziție, o înclinație, care poate rămânea nedesvoltată, se poate atrofia, ba se poate chiar perverti prin o educație neglijentă sau rea.

Cele zise despre virtute se potrivesc și despre *vișiu*, cu schimbările necesare — *mulalis mulandis*.

EREDITATEA.

Prin *ereditate* omul, și ființele organice în genere, moștense și reproduc în ființa lor, în tot sau în parte, modul de a fi al antecedentilor. Antecedentii aparținneau, însă, unei clase anumite de ființe organizate: erau, bunioară, mai întâiu de toate *oameni*, și anume de o *rasă* determinată, făcând parte dintr'un *popor* oarecare, fiind membri ai unei *familii*. Și genul omenesc, și rasa, și poporul, și familia, au caractere speciale, cari fac să se deosebească genul omenesc de alte ființe animalice, o rasă umană de altă rasă umană, un popor de alt popor, o familie de altă familie. Toate aceste caractere se găsesc întrunite și concentrate într'un om, care, deosebit de dânsule, mai are un caracter particular, *individual*, ce-l face să se deose-

bească de mulți oameni din aceeași rasă, din același popor, din aceeași familie.

Toate aceste caractere se moștenesc în grad diferit de siguranță și exactitate, descrescând dela caracterul cel mai general omenesc până la cel individual.

Caracterul cel mai general, care face ca toți oamenii să se asemene și să formeze genul omenesc, constă din acele condiții și moduri de a fi, cari sunt inerente oamenilor. Așa, afară de monștri, fie fizici or intelectuali, este imposibil ca în aceste ființe determinate, cărora le dăm numele de *oameni*, să nu se ivească mai curând sau mai târziu, în ordinea dezvoltării lor firești, cele trei facultăți; inteligență, sentiment și voință. Aceasta din punct de vedere psihologic. Iar, din cel fiziologic, e imposibil să nu existe s. e. cele trei feluri de sisteme nervoase: periferic, cerebro-spinal și marele simpatic. Individul, în dezvoltarea lui dela naștere până în epoca completă a maturității, reproduce și repetă formele prin care a trecut genul omenesc, dela origine până la dezvoltarea lui actuală.

Cercul de caractere, de calități și condiții fiziologice imediat mai puțin generale, este acela ce constituie *caracterul rasei*. orice om se naște făcând parte în mod fatal din o rasă omenească, cum e bunioară *gintea*. Dintr'o repede privire aruncată asupra celor trei *gintl* ce-și împart istoria omenirii și a civilizației, se poate zice că cea latină e în particular remarcabilă prin o motilitate intelectuală variată, veșnic în cercetare, în neastâmpăr și prin o luminoasă limpezime a cugetării, iar rasa anglo-saxonă prin predominarea alte

facultăți, prin energia voinței disciplinate, persistența în hotărâri și activitate. Dacă s'ar căuta o caracteristică și rasei slave, poate că s'ar găsi la ea mai mult un fel de misticism sentimental.

Toate aceste particularități sufletești sunt neapărat condiționate de un mod de a fi al sistemului nervos, care se transmite prin ereditate la fiecare exemplar individual al rasei.

Stratul de caractere, imediat deasupra caracterului de rasă, e *caracterul etnic*. Orice om se naște făcând parte nu numai din o rasă, ci și din o națiune, dintr'un *popor*. Caracterul *etnic* se moștenește ca și al rasei. Negreșit, poate că acest caracter e relativ mai puțin stabil, mai puțin imutabil decât caracterul edar e al rasei; totuși are incontestabil mare persistență în firea individului. Cunoaștem caracteristice de popoare făcute de istoricii vechi, și cari până astăzi se găsesc adevărate, întru cât acele popoare mai există. Astfel, **Tacit** și alți istorici latini caracterizau popoarele din Galia ca fiind agere la minte, dar ușurate; cu mare dispoziție către limbuție și lesne increzătoare în vorbe, stăpânite de un spirit combativ, care le împinge la lupte, dar și la fanfaronade; schimbătoare, doritoare de lucruri nouă și deci în perpetuă evoluție. Caracteristica se potrivește, în parte, până și astăzi, poporului francez, altoit din substanța sufletească etnică a Galilor 1).

Poporul grec și-a chimbat multe din manifestațiile și înfățișările exterioare ale Grecilor antici, se deosebește mult de ei în port, limbă și colosal în religie;

1) Ribot. *Hérédité psychologique*.

totuși, predispozițiile vechilor Greci, locvacitatea și dialectica diabolică, cu care știu a face din negru alb prin o elocvență meșteșugită — acestea se găsesc tot așa de bine la grecul modern ca și la cel antic, cu deosebire că problemele și chestiile, cu cari se ocupau cei vechi, fermecați de frumos și adevăr, sunt sau au fost înlocuite în epoca bizantină, bunioară, cu chestii minuțioase, meschine ; și toată istețimea și agerimea de logică și de cuvânt a fost cheltuită în frământări neînsemnate ; tehnica intelectuală însă a rămas aceeași.

Trecând dela aceste popoare la altele, pe cari le putem observa și la noi mai de aproape, vedem cum își păstrează caracterul istoric, aproape neatins, *poporul evreu* cu calitățile și defectele lui morale și fizice.

Este dar un caracter etnic ce se moștenește.

Alt caracter care vine imediat după cel etnic — mai variabil pentru că e mai nou — e cel *familial*. Ereditatea s'a studiat cu deosebire asupra acestui caracter.

Caracterul familial se transmite atât fizicește cât și psihologicște. Copiii moștenesc în substanța nervoasă modificată, pe care le-a transmis-o părinții, predispoziții latente, în care stă înserisă posibilitatea formelor de viață, așa cum a fost trăită de părinți ori de moși și strămoși mai îndepărtați. Atârnă de multe împrejurări variate, de influențele nețărnuite ale mediului, ea să se hotărască în definitiv, care din acele vieți posibile, înscrise latent în sistemul nervos, are să reapară, are să învieze și să trăiască în individul nou născut. Va fi modul de viață al tatălui, al mamei, al moșului, strămoșului ? Al căruia dintre ascendenți ? Combinații neprevăzute de cauze și influențe

vor lucra la evocarea și alcătuirea firii individuale și vor determina caracterul.

Mai toate calitățile și particularitățile familiei se pot moșteni. Astfel se moștenește înălțimea taliei; se moștensesc trăsăturile feței, particularitățile fiziognomice anumite, culoarea ochilor, tăetura anumită a formei nasului și proporția lui. Istoricii și cunoscătorii de tipuri omenești pot determina pe membrii familiilor lor regale după forma nasului.

După cum se moștensesc aceste particularități exterioare, vizibile, se moștensesc altele mai puțin isbitoare, cum ar fi de ex. *longevitatea*. Pare că d'asupra unei familii ar plană o fatalitate, o Nemesis inexorabilă, care scrie numărul aproximativ de ani ce va trăi fiecare membru. În această privință se cunoaște cazul tipic al ilustrului **Turgot**. Fiindcă știa că ascendenții lui n'au trecut mult peste 59 de ani, și că de regulă cam până la această vârstă hotărăște soarta termenul de viață al familiei lui, **Turgot**, ca om prevăzător, îndată ce s'a apropiat de termenul fatal, a început să-și reguleze trebile, să-și pună în ordine socotelile și să se pregătească de moarte. Mult n'a așteptat. Ca și cum ar fi un destin ce nu uită nimic din ce trebuie să se întâmple, curând după 50 ani **Turgot** a încetat din viață.

E natural să admitem că, după cum se moștensesc particularitățile fizice, exterioare, predispozițiile de longevitate, de fecunditate, de boală; după cum se moștenește structura intimă nervoasă, cantitatea și distribuția vaselor sanguine, cantitatea și structura mai intimă a mușchilor, neapărat se va moșteni și ceea ce se numește, cu un singur cuvânt *suflet*. Atât

în părțile lui bune, cât și în cele rele, omul vine cu un caracter, cu însușiri, cu dispoziții și aspirații anumite în lume.

Acestea sunt predeterminate de organizația transmisă de progenitori.

Individualitatea omenească.—Să mai adăogăm la această caracteristică, moștenită dela familie, nuanțele infinit de multe, cari alcătuesc *individualitatea* fiecăruia, și vom avea structura complectă psihofiziologică, cu care se naște un om. Peste caracterul general omenesc se altoește astfel, spre a-l diferenția, caracterul rasei; peste acesta, caracterul etnic; pe acesta, al familiei; și, ca ultimă notă de diferențiere, vin de se adaugă acele proprietăți și particularități fiziologice și psihologice cari alcătuesc *individualitatea* și cari fac pe fiu să se deosebescă măcar cât de puțin — în modul lui de a simți, de a vedea lumea, de a gândi și voi.— chiar de ascendenții și de colateralii săi, nu numai de toți ceilalți semeni.

Cărei cauze se datoresc aceste particularități? La ce se datorește individualitatea intimă și intraductibilă pentru alt om? Numai influența mediului și a educației nu explică deosebirile individuale. Mai de grabă se poate recurge la ipoteza, care admite *hazardul*. Din ce întâmplări, din ce concurs de cauze și împrejurări — nu se poate ști — progenitorii dau naștere unor copii, cari nu sunt deloc copia absolut fidelă a lor, ci se deosebesc prin atâtea și atâtea calități, prin o alcătuire psihologică cu totul nouă, într-o privință, în univers.

Suntem obișnuiți a întrebuița termenul de *semeni*. Zicem că toți oamenii sunt *semeni*. E adevărat, și am

văzut că sunt caractere omenești comune, cari ne fac să ne asemănăm unii cu alții ; dar trebuie de remarcat un lucru: nu suntem numai *semeni*, ci și *diferiți* ; fiecare își are *individualitatea* sa, impenetrabilă pentru altă ființă, în ce are el mai particular și propriu. Aceeași vorbă, aceeași scenă, aceeași excitație din afară nu produc în doi oameni absolut aceeași tonalitate emoțională, nici absolut aceeași pornire la acțiune 1).

Personalitatea umană.—Este o nuanță pronunțată de înțeles între *individualitate* și *personalitate* sau *persoană*. „Individualitatea ca noțiune, coprinde mai puține note constitutive, de cât personalitatea ; de aceea se estinde mai departe, coprinde mai multe subiecte în sfera sa. Orice individ, ca unitate psihică, alcătuită din elementele sufletești particulare firii și ființii lui, este în acest înțeles general psihologic, o individualitate. Ca să devină „personalitate”, ca să fie o „persoană”, mai trebuiesc alte elemente de conștiință, un sentiment mai mult sau mai puțin dezvoltat al *eului* său, o conștiință a firii sale, a modului său de a fi, a raporturilor sale cu sferile superioare ale vieții, o conștiință a rostului său în lume și a valorii sale relative ca om în fața problemelor ideale.

Personalitatea umană e un concept mai complex, în care intră și preocupări etice de directive ale vieții. La realizarea ei mai deplină contribuie, pe lângă evoluția firească a naturii umane, acea acțiune conștientă și intenționată a voinței, care apropie, prin educație, pe om de ideal.

Responsabilitatea și educabilitatea omului în fața eredității.
— În fața eredității se ivesc două mari probleme de interes mai mult practic sau de morală filosofică :

1. Dacă omul se naște cu un anumit mod de a gândi, de a simți, de a voi, care îi face să vadă lumea într'un anumit fel și să se hotărăască și să se manifesteze asemenea, cum rămâne cu chestia morală a responsabilității față de actele lui? Este omul responsabil de el însuși? S'a făcut el pe el? Nu. Omul a venit pe lume fără voia lui. Poate că nici n'ar

1) Se poate învedera aceasta cu cele cunoscute până acum din capitolele anterioare, privitoare la *inteligență*, *sentimente* și *voință*.

fi dorit să vină. Venit, așa cum a venit, el a rămas așa cum combinațiile de cauze, independente de voința lui, l'au aruncat în existență. Produs al fatalității, fiecare se va manifesta așa cum e firea lui în lume. Ca orice verigă a lanțului cauzalității, din efect va deveni, la rândul său, cauză. Cum nu se poate condamna tigrul că e tigru, focul că arde, apa că curge, tot așa e absurd să condamni pe cineva că este cum este, căci el n'a voit să fie cum este. Și din firea lui decurg acțiunile lui în mod fatal.

2. A doua problemă: Cum rămâne cu influența pe care școala și educația se crede că au asupra omenirii? Se poate și întrucât se poate, să se influențeze dezvoltarea firească a omului?

Să reflectăm puțin asupra acestor probleme importante.

1. Se împacă, întâiu, responsabilitatea cu ereditatea? Să vedem.

De ce întrebăm, dacă e cineva responsabil de faptele sale? Ca să știm de avem drept a-l pedepsi, când acele fapte ar fi rele, adică vătămătoare societății. Dar pedeapsa nu se dă ca răzbunare, ci în scopul de a îndrepta pe vinovat și de a împiedica pe alții de a face ca el. Dacă acesta e scopul pedepsei, atunci ceace ne trebuie să știm este: pedeapsa poate avea asupra omului în genere, vre-un efect? În cazul afirmativ, el e responsabil de actele sale. Căci, în definitiv e absolut indiferent din punct de vedere practic, de unde și cum a căpătat un individ o anumită organizație și o anumită fire. Fie că a moștenit-o, ori că a căștigat-o prin experiența vieții, fie că și-a dat-o însuși ori că i-a venit dela hazard, noi îl considerăm ca un factor activ, ca o cauză efectivă în organismul social; și, după cum e cauza bună sau rea, îi aplicăm sancțiunea. Și numai dacă această sancțiune s'ar dovedi că nu e efectivă, când s'ar dovedi că și pedeapsa și lauda sunt fără înrâurire, atunci n'ar mai avea sens responsabilitatea omului și sancțiunea n'ar mai avea rost. Sancțiunea e legată de eficacitatea pedepsei; responsabilitatea e legată de posibilitatea sancțiunii.

Problema e rău pusă, când în fața faptului eredității, ne întrebăm: dacă mai e omul responsabil; căci responsabilitatea nu e condiționată de răspunsul ce-l vom da cu privire la teoria eredității, ci de putința influențării omului prin durere și plăcere.

II. E un adevăr sigur că omul e influențabil prin durere și plăcere. Acestea ne ajută a deslegă și chestia: dacă omul e educabil. Întrebarea noastră eră: Putem oare spera ca natura, transmisă prin ereditate, să se modifice în o direcție anumită, după un plan ce-l avem în minte?

În darea răspunsului, e nevoie să se știe despre ce calități

și proprietăți este vorba să se modifice și *cât timp* se acordă educatorului ori educației pentru modificarea lor?

În mod general și abstract, proprietățile câștigate de individ prin experiența individului, ori de familie, sau chiar de popor și rasă, și transmise prin ereditate, se pot modifica în aceleași condiții de *timp și influență*, în cari au fost câștigate.

Proprietățile transmise din tată în fiu, cum au fost dobândite? În cea mai mare parte prin exercițiu. Ceeace *exercițiul*, ceea ce adaptarea la mediu a câștigat, se poate distruge prin cauza contrară: *neexercițiul*. Cauza care a dat naștere *varietății speciilor*, se găsește în aplicarea legii biologice a *uzului și a neuzului*. Prin exercițiu, prin uzul cerut de condițiile speciale de viață ale unui animal, se dezvoltă anumite organe și aptitudini funcționale mai mult decât la alte animale, cari nu trăesc în aceleași condiții. Această dezvoltare produce o diferență de formă și de organizare, de proprietăți și funcțiuni. Lipsa de uz și de exercițiu face, din contra, ca unele organe să scază, să se atrofieze și să dispară și astfel se produce iarăși o variație morfologică.

Avem atunci la îndemână cheia și mijlocul fundamental al influenței și modificării omului. Educatorul, întemeiat pe această lege biologică a uzului și neuzului, care pune educației baza ei adevărat științifică, va căuta să desvolte pe om și să-l modifice în direcția ce va voi, dându-i ocazie să-și exercite facultățile și proprietățile, pe care voeste a le dezvoltă: împiedicând, din contra, de a se exercită acele înclinări și proprietăți cari îl jenează în drumul spre idealul ce urmărește educația.

PARTEA A CINCEA

CHESTIUNI FINALE

După ce am studiat chestiile mai importante din domeniul psihologiei, putem să ne dăm seama mai ușor și de însemnătatea acestei științe și de diferitele moduri de a studia fenomenele sufletești, precum și de alte probleme principale, în legătură cu acestea.

IMPORTANTA ȘI UTILITATEA PSIHOLOGIEI

Folosul practic al psihologiei. — Psihologia ne pune în poziție de a cunoaște, în firea lui intimă, pe cel mai superior și mai complex produs al naturii, pe om. Ne descoperă mecanismul secret al emoțiilor și pasiunilor omenești, al dorințelor și pornirilor, al cugetării, începând de la cele mai simple acte de cunoștință până la cele mai înalte și mai complicate operații intelectuale. Prin această cunoaștere despre noi înșine, psihologia dezvoltă și mărește sentimentul personalității.

O deosebire însemnată dintre om și celelalte animale, și dintre omul cult și cel incult, sau dintre omul matur și copil, stă chiar în această *cunoștință de sine*. Incultul este supus sentimentelor, poftelor și pasiunilor, fără să-și dea seamă de modul cum acestea s'au produs, de cauza lor; omul cult pătrunde legile la cari se supun stările sufletești, și, înțelegând geneza lor, poate adesea *să le influențeze, să le modifice*, slăbindu-le sau întărindu-le cu intenție, după cum îi dictează interesul sau cugetul.

Cunoașterea psihologiei ne dă puțința *de a influența* nu numai asupra noastră, ci și *asupra allora*. Atât profesorul, cât și magistratul, medicul cât și preotul, oratorul și scriitorul, poetul, romancierul, ziaristul, etc. toți au nevoie să cunoască legile fenomenelor psihice.

Profesorul voește a forma sufletul, a-l educa. Cum va putea realiza aceasta fără a-l cunoaște. Magistratul trebuie să înțeleagă și să aprecieze mobilele și motivele, greutatea și importanța circumstanțelor, să restabilească și să cântărească forțele determinante ale voinței. N'au nevoie pentru aceasta să fie orientați în principiile generale ale funcțiunilor psihice?

Medicul inteligent nu vindecă numai cu medicamente, ci se ajută și cu mijloace psihice, deșteptând speranța, influențând prin suflet asupra corpului.

Preotul, pătruns de misiunea sa, aspiră la cârmuirea sufletelor, la îndreptarea inimilor.

Poetul, romancierul, nu se îndeletnicesc cu analiza și descrierea caracterelor, pasiunilor, manifestărilor omenești? Și oratorul, care caută prin cuvintele sale a convinge pe auditori și a-i hotărî la acțiune în sen-

sul dorințelor sale, cum ar isbuti el, dacă nu s'ar servi de mijloace pe cari psihologia le cunoaște că sunt luate din modul de a procedă al inteligenței, din modul de a deșteptă cutare emoție, de a determină la cutare manifestare? Cum ar isbuti el, dacă nu s'ar servi de influența sentimentelor asupra rațiunii?

Dar în fine orice om, în relațiile sale cu semenii, are aface cu suflete, cu cari trebuie să știe cum să se poarte, nu atât spre a le utiliză pentru interesele și scopurile sale personale — căci demnitatea și respectul ființei umane nu permite a întrebuiță pe om ca pe un instrument al egoismului nostru — ci spre a ști cum să nu producă dureri nefolositoare și cum să echilibreze balanța justiției nepărtinitoare.

Răspuns la obiecțiuni aduse în contra utilității practice a psihologiei.

Cunoștințele psihologice nu se extrag numai decăt din o *carte de știință*, și numai din *carte*, ci se câștigă mai adesea direct din observație și experiență, din natură, de unde și cărțile au cules datele și au extras legile ce conțin. *Shakespeare*, *Molière*, au fost mari psihologi, nu pentru că au învățat psihologia din un tratat special, ci pentru că au știut să observe pe oameni, să interpreteze manifestările lor, să pătrună cauzele determinărilor lor și să ajungă la legile fenomenelor sufletești.

Incontestabil că din scrierile marilor poeți s'ar puteă învăță aproape tot așa de mult despre natura sufletului, ca și d.ntr'o lucrare specială de psihologic.

Dacă însă aceste considerații se pun înainte ca obiecții în contra utilității psihologiei, li se exagerează însemnătatea și face necesară amintirea unui punct de deosebire între artă și știință, în ce privește modul lor de a reprezintă natura.

Pe când în operele poetului, legile funcțiilor sufletești sunt conținute sub formă latentă și trebuiesc căutate și extrase din cazurile concrete și individuale puse în scenă, și apoi

formulate și sistematizate: în opera omului de știință această operație e făcută gata, găsim fenomenele psihice descrise, clasate, explicate și reduse la cauzele lor, găsim legile lor formulate gata și expuse într'o legătură sistematică. Astfel că, deși studiul științei psihologice nu ne dispensează de observație și experiență pentru cunoașterea naturii omenești, el ne ajută, orientându-ne asupra faptelor de observat și asupra importanței și însemnării lor.

Dacă s'ar obiecta că, învățând psihologia sistematică, nu ajungem a cunoaște oamenii; că nu putem spune, de exemplu, dela prima dată, când vedem o persoană, cu ce fel de caracter avem a face, la ce ne putem aștepta dela el; și dacă s'ar conchide de aci că studiul acestei științe este nefolositor în viață, că numai îndelungul contact cu semenii ne înlesnește cunoștința lor utilizabilă în practica de toate zilele, — răspunsul n'ar fi greu de dat.

Obiecția ar răsturna, fără să bage de seamă și fără să voiască, utilitatea și importanța științei teoretice în genere. Fără a vorbi de matematici, chiar științele naturale teoretice ar trebui respinse, ca nefolositoare. În adevăr, oricâtă zoologie generală ar ști cineva, tot n'ar fi în stare să cunoască așa de bine, ca un geambaș: care cal e mai bun pentru curse, care pentru călărie, sau pentru trăsură, care pentru șes, care pentru munte; după ce se cunosc bine defectele sau calitățile lui foarte importante pentru utilizarea practică. Tot așa un politician, un **Bismarck**, poate cunoaște mai bine, din practică, în mod empiric, oamenii, aflând deprinderile și dispozițiile lor, interpretând prin analogie noile cunoștințe. Dar, deși va cunoaște oamenii, el nu va înțelege omul, numai cu atât. Ca și geambașul de cai, el nu va fi în stare să explice faptele ob-

la cercetările psihologice și să împrumute rezultatele lor. Căci d. e. în chestia libertății și responsabilității, cum se va decide când și până unde omul este responsabil de faptele lui, dacă nu se va înțelege mai întâi ce este voința, ce va să zică voință liberă, când și intrucât este omul liber? Chestii studiate cu deamănuntul în psihologie, la partea desinată *voinței*. De asemenea, când e vorba a se ști în ce constă fericirea individuală sau universală, ținta impusă acțiunilor noastre de legea morală, psihologia lămurește sensul, cuprinsul cuvântului fericire, arătând că este un excedent de plăcere asupra durerii ; și tot ea ne spune ce este o plăcere, o durere ; cum se produc aceste fapte sufletești, de câte feluri sunt și cum se deosebesc în grad.

3. *Estetica* ne vorbește despre frumos, despre sublim, despre comic, tragic. Psihologia explorează acest domeniu, analizând sentimentul frumosului, al sublimului, etc., arătând în ce constau, cum se produc, prin ce se deosebesc de alte sentimente. Și astfel, când estetica va studia mai de aproape aceste sentimente, va trebui să recurgă la ajutorul analizei psihologice și să împrumute dela psihologie rezultatele obținute de această știință.

4. Cu *economia politică* psihologia stă de asemenea în relație. Economia politică tratează despre valoarea, prețul diferitelor lucruri, noțiuni ce se lămuresc de psihologie. Ea arată ce condiții trebuie să îndeplinească în genere un lucru, spre a merita să aibă valoare, preț, și să fie numit folositor ; și constată că acea condiție e să producă o plăcere, să convină trebuințelor noastre, să răspundă la cerințele organi-

servate, pentru că nu va ajunge la rațiunea lor de a fi ;
 îi va lipsi tocmai ce e mai esențial și mai greu de
 câștigat, *principiile, legile generale*. Zoologul și psi-
 hologul, bazați pe cunoștințele lor generale, vor avea
 nevoie de o experiență mult mai puțină decât cea in-
 trebuințată de geambaș și de politician, pentru a ob-
 ține cunoștințele detaliate, particulare, ale acestora.
 Și atunci ei vor poseda aceste cunoștințe înjghebate
 într'un cadru sistematic, iar nu fără legături între ele,
 nu anarhice, sporadice și fragmentare, nu ca un ma-
 terial brut și amorf.

**Utilitatea teoretică a psihologiei sau raportul
 ei cu celelalte științe noologice.** — Psihologia mai
 are importanță și pentru că ne ajută la înțelegerea
 celorlalte științe noologice.

1. *Logica* ne dă regulile de dreaptă gândire, cum
 trebuie să cugetăm, ca să găsim adevărul ; psihologia
 ne arată cum cugetăm în genere, ce este cugetarea,
 cum se face, cari sunt elementele ei, cum se combină
 acele elemente, și anume cum se combină atunci când
 găsim adevărul și cum atunci când greșim. Din a-
 ceste constatări ale psihologiei, logica extrage regu-
 lele, după cari trebuie să se cugete spre a se găsi ade-
 vărul și în acelaș timp arată și procedările de cari
 trebuie să ne ferim, ca să nu cădem în eroare.

2. *Morala (Elica)* vorbește despre bine și rău, des-
 pre drept și nedrept, despre sentimentul moral, despre
 fericire, despre libertatea și responsabilitatea noa-
 stră, etc. Dar, spre a pătrunde și lămuri aceste idei,
 spre a proceda mai cu siguranță la deslegarea pro-
 blemelor relative la ele, spiritul are nevoie să recurgă

smului nostru psiho-fizic. Apoi expune cari sunt acele trebuințe și cari sunt funcțiile și cerințele acestui organism. Astfel că economia politică găsește în psihologie izvorul de clasificare al bazelor sale, al noțiunilor sale fundamentale.

5. **Raportul dintre pedagogie și psihologie** este și mai învederat. Cei ce se ocupă, pe o scară mai mult sau mai puțin întinsă, cu educația, cu dezvoltarea și modificarea sufletului omenesc după un ideal, nu-și îndeplinesc, nu pot să-și îndeplinească cum trebuie sarcina ce-și iau ori li se dă, când nu cunosc legile de dezvoltare ale sufletului, legile de producere a fenomenelor psihice. Cum vor putea să le domine și să le conducă spre realizarea scopului educației, care este de a face dintr'un individ, o sorginte permanentă de fericire pentru societate și pentru el însuși? Acele tendințe educative vor fi bune, cari vor avea de rezultat producerea celei mai mari cantități de fericire pentru societate. Dar pedagogul trebuie să știe *cum* poate ajunge la acea țintă ; trebuie să cunoască *mijlocul*, prin care va conduce sufletul copilului la acel ideal. Aceste mijloace le dă psihologia ; ea îi formulează legea : că omul se determină la acțiune sau de plăcere, sau de durere, și spune educatorului : vrei să oprești pe copil de la cutare faptă ? Pune înaintea lui durerea ; natura omenească fuge de durere. Vrei să îndreptezi pe copil către cutare fel de activitate ? Pune înaintea acestuia, plăcerea. Natura omului caută starea de mulțumire sufletească. Numai recunoașterea naturii omenești dictează procedări contrare acestor legi.

Unii consideră ca unica sarcină a școlii, *instruc-*

șineca. Opera educativă, formarea inimii, perfecționarea caracterului, se lasă pe seama.... familiei, când nu pe seama stradei.

Să admitem ca întemeiată această absurditate. Toți, nici chiar sarcina aceasta mărginită a școlii: de a da numai cunoștințe, numai învățământ, nu se poate îndeplini, dacă învățătorul sau profesorul nu este orientat în problemele și soluțiile științei despre suflet. Nu va trebui să țină *atenția* elevilor încordată la cele ce va spune? Dar atenția este un fenomen natural, care nu se produce de porunceală, ci numai dacă îi cunoști legea, dacă știi să aplici cauzele cari îl produc.

Între cauzele atenției este și plăcerea născută din *înțelegerea* celor arătate și spuse. Condiția aceasta, cel puțin trebuie să știe s'o îndeplinească cel ce și-a luat îndatorirea de a instrui și lumina inteligențele; trebuie să se știe că priceperea atârnă, între altele, de ceace se numește în psihologie *organul apercipiv*. Dar, ca să ajungă a dobândi priceperea exactă a cunoștințelor prezente, trebuie să-și dea seama de ce va să zică *apercipie*, de cum se formează și lucrează organul ei.

Unul din scopurile învățământului, mai bătător la ochi, este a înzestră mintea cu anumite cunoștințe. Ca mintea să se îmbogățească cu idei și cunoștințe trebuie să le poată păstra și avea la îndemână, când îi trebuiesc. *Memorarea*, însă, își are și ea legile și condițiile ei, de cari e dator să țină seama acel ce-și ia sarcina de a instrui. Dar, ca să țină seama de ele, e natural ca mai întâiu să le cunoască.

Un scop și mai însemnat al învățământului este să

mele, tot complexul de tendințe, inclinații, habitudini, cari alcătuiesc *caracterul*.

Caracterul dă direcția veștii și activității întregi. Inteligența nu face mai nimic altceva, decât să arate omului mijloacele de cari se poate servi, spre a-și realiza scopurile dictate de cerințele sentimentului și voînței. Inteligența este dar un simplu instrument. Atâr-nă de inima și de caracterul omului, dacă acest in-strument va fi întrebuințat la bine sau la rău.

A desvoltă deci numai inteligențele însemnează a te mărgini să ascuți bine o armă și s'o dai în mâna cuiva, fără să te preocupi de cine este el și ce va face cu dânsa.

Educația rațională complectă se ocupă și de partea naturei omenești, în care se făuresc scopurile, direc-tivele, idealurile vieții ; se preocupă și de inima și de caracterul omului.

Și aici se deschide înaintea educatorului, demn de acest nume, un orizont vast. Pe cât de mare este în-semnătatea îndeletnicirii lui, pe atât și îndatoririle de a-și pricepe bine misiunea se impun mai categoric.

Psihologia facultăților de a voi și de a simți, cu toate problemele implicate în dânsa, e astfel compli-nirea necesară a orientării educatorului — învățător sau profesor—in activitatea lui profesională.

PUNCTELE DE VEDERE DIN CARE SE POT STUDIA FENOMENELE SUFLETEȘTI

Fenomenele sufletești se pot studia în mai multe feluri și din mai multe puncte de vedere.

dezvolte și să formeze minlea, exercitând facultatea cunoașterii în diferitele ei funcțiuni și operații, așa ca să poată să-și îndeplinească mai târziu, în viață, cu mai multă înlesnire și exactitate menirea ei firească: căutarea și aflarea adevărului. Cum va putea învățătorul sau profesorul să desăvârșească niște funcțiuni și operații mintale, dacă nu va fi orientat în natura și rostul lor, în regulile și scopul lor?

Întreaga psihologie a inteligenței servește de călăuză indispensabilă unui învățământ rațional, conștient de chemarea și de puterea lui, și îndreptățit a spera în posibilitatea atingerii scopului ce urmărește.

Dar îmbogățirea minții cu cunoștințe clare și adevărate și perfecționarea mijloacelor de cunoaștere, creșterea inteligenței, cu un cuvânt, nu este singura sarcină, și nici cea mai de căpetenie a educatorului.

Dar învățătorul și profesorul sunt *educatori*, în strictul înțeles al cuvântului; și școala este mai mult decât o instituție menită a transmite cunoștințe, este o instituție de *educație*, în înțelesul întreg al cuvântului, o instituție destinată a forma *oameni complecși*, nu simple inteligențe.

Inteligența este, în mecanismul integral al vieții, numai o parte, o latură. Ființele numai inteligente sunt unilaterale, nu întregi, sunt „într’o parte”. Inteligența, la urma urmei, este numai o făclie care luminează omului calea pe care a pornit și vrea să umble. Cine însă indică omului calea? Ce putere împinge și pornește viața pe un drum anumit, către un scop și către o țintă determinată? Sunt puterile active și impulsive ale voinței și sentimentului: instinctele, dorințele, deprinderile, idealurile visate, pasiunile, pati-

Se pot studia cu scopul de a stabili condițiile și legile producerii lor la om în genere, așa cum s'a căutat să se facă, în cea mai mare parte, în această carte. Și atunci avem *psihologia generală*.

Se pot studia cu scopul de a stabili condițiile și modul lor de a fi și de a se naște în sufletul particular al unui om anumit. Și atunci avem *psihologia individuală*. În cazul acesta se determină, în special, cum este inteligența, sentimentul, voința cuiva. Și anume, la inteligență: ce perceptibilitate e mai dezvoltată, a cărui simț? ce tip intelectual; vizual, auditiv ori motor? ce putere și ce fel de atenție din cele enumerate la capitolul respectiv? ce putere și ce fel de imaginație ori fantazie? ce grad de susceptibilitate? Și așa mai departe pentru toate elementele și operațiile intelectuale, precum și pentru toate punctele cercetate la emoții și voință. Se arată, anume la o persoană dată, în ce proporții se găsesc combinate proprietățile și funcțiile sufletești, legile și condițiile generale ale sufletului omenesc. Psihologia individuală este astfel aplicarea la un caz concret determinat a datelor psihologice generale.

Acest fel de psihologie face mai ales poezii, romanțierii, dramaturgii, când prezintă funcționând în concret un anumit complex de funcțiuni sufletești combinate în măsuri și feluri determinate, alcătuind o persoană dată. Dar opera poetului, ca și aceea a naturii, rămâne să fie analizată de spiritul omului de știință, care arată categoriile sufletești, elementele și

operațiile sufletului, cum arată anatomistul, fiziologul organele corpului, alcătuirea și funcțiunea lor 1).

Psihologia obiectivă sau comparată. — Cunoștințele despre suflet, obținute prin psihologia generală și individuală, se referă, de regulă, asupra stărilor unui suflet relativ format, cult, dezvoltat prin mijloacele educative ale timpului său. Se poate zice că nu cunoaștem prin ajutorul lor de cât o *fază* din multele faze prin care trece sufletul, numai o *formă*, din multe forme ce a luat și sub cari se prezintă viața psihică în genere.

De aceea s'a simțit nevoia de a completa datele psihologiei generale prin studii comparative, făcute asupra diferitelor ființe, în afară de omul matur, cult, și normal.

I. S'au studiat *pruncii și copiii* în diferitele lor faze de dezvoltare, spre a se vedea cum apar, încă de la început, diferitele fenomene sufletești cum se schimbă treptat, cum se dezvoltă și cresc, ce forme și ce manifestări au ele în diferitele epoce ale vieții. Astfel s'a constituit psihologia numită *infantilă*.

Ca scriere privitoare la sufletul copilului, e de recomandat opera, tot așa de instructivă pe cât de frumos scrisă, a lui **James Sully**: *Despre copilărie*.

II. S'au studiat *animalele*, spre a se vedea fazele încă și mai inferioare ale sufletului: sub ce forme și în ce condiții au apărut cele mai simple fenomene sufletești în treptele cele mai de jos ale seriei animale

1) Psihologie individuală științifică s'a încercat, între alții, să facă **Dr. Toulouse** asupra lui **Emile Zola**.

Pentru orientare în ramura psihologiei morbide sau în patologia mintală, să se citească scrierile lui *Ribot*, *Les maladies de la mémoire. Les maladies de la personnalité*, publicată în Biblioteca de filozofie contemporană; și scrierea lui *Binet*. *L'alération de la personnalité*.

Tot în categoria psihologiei anormale intră studiile asupra omului criminal. Starea omului când comite o crimă, fie ea explicabilă prin caracterele moștenite sau prin rătăcirea momentană, e o stare anormală.

În această privință sunt importante cercetările lui *Lombroso* în opera sa *L'homme criminel*.

V. Mai putem adăuga un început de studiu psihologic al diferitelor dispoziții profesionale sau cariere culturale. Astfel s'a încercat a se face psihologia autorilor dramatici, a pictorilor, actorilor 1).

Aceste cinci feluri de cercetări constituiesc *psihologia comparată*.

VI. Un alt punct de vedere în studiarea sufletului este interesul practic, întemeiat pe înrâurirea exercitată de stările sufletești asupra sănătății.

S'a constatat experimental influența ideii asupra vieții fizice și morale, atât în bine, cât și în rău. O întreagă direcție de cercetări științifice, s'a dezvoltat pe această bază. O ramură însemnată a acestor studii o constituie *psihoterapia*. Prin sugestie, fie în stare de hipnoză, fie în stare de veghiere, și prin auto-sugestie, se caută mijlocul de a vindeca boale fizice și sufletești. Corespondența celor două serii de fe-

1) Arréat, *Psychologie du peintre*.

și cum se complică treptat și se dezvoltă diferitele facultăți, cu cât ne ridicăm dela animalele inferioare în sus către vertebrate, mamifere, om.

Ca lectură plăcută și instructivă, în acelaș timp, despre animale, ar trebui notate următoarele scrieri: *Romanes L'intelligence des animaux*, 2 volume pline de observații foarte interesante asupra vieții, gândirii și simțirii la animale. Tot un englez, *Lubbock*, are un studiu întemeiat pe o metodă experimentală ingenioasă asupra inteligenței *jurnicilor și albinelor*. De un interes mai general ca sinteză științifică sunt toate lucrările lui *Romanes*, în special *L'evolution mentale chez les animaux* și a lui *Espinas*, *Sociétés animales*.

III. S'au studiat popoarele sălbatice și barbare, precum și spiritul popoarelor în genere, spre a vedea simplitatea relativă a inteligenței, voinței și sentimentelor în omul pe care încă n'au apucat să-l modifice instituțiile unei stări culturale mai înaintate. Simțirea, gândirea, dorința unui sălbatice diferă, în gradul lor de complexitate și energie, de simțirea, gândirea și dorința unui european cult, de ex. din veacul al XX. Aceste studii au alcătuit *psihologia etnologică* 1).

IV. S'au studiat persoanele cari se abat dela starea normală, precum: orbii, surdo-muții, nebunii, spre a vedea ce modificări se produc în suflet, când lipsește unul din simțuri sau când se vatămă o facultate; căci atunci putem să ne dăm seama mai bine de contingentul de efect special ce se datoră aceluși simț sau acelei facultăți, când vedem ce lipsește din suflet, dacă lipsesc ele.

1) Vezi Tylor, *Civilisation primitive*.

nomene psihologice și fiziologice, care face ca atunci când se alterează o parte din sistemul nervos, să se tulbure și funcțiunile sufletului, face de asemenea ca atunci când sufletul persistă în un mod de a fi și de a funcționa, să se influențeze corespunzător și modul de a fi al organismului fizic.

Cazuri foarte curioase și interesante de vindecări prin sugestie s'au adunat și se adună mereu pentru întemeierea și clădirea acestei ramure științifice a psihologiei aplicate sau practice.

Dar și din alt punct de vedere se mai pot studia fenomenele sufletești, și rezultatele obținute prin ajutorul metoadelor precedente se mai pot complectă întrebuințând mijloacele de studiu, de care va fi vorba în capitolul despre *psihologia experimentală*.

PSIHOLOGIA FIZIOLOGICA.

Când se studiază și se stabilește raportul dintre un fenomen psihic și actul fiziologic corespunzător sau dintre o schimbare în suflet și o schimbare în corp: când adică se arată ce modificări corporale, fie nervoase, fie organice, fie musculare, se produc cu ocazia unei cugetări, unei dorințe, unui sentiment oarecare, se face *psihologie fiziologică* sau *psihofizică*.

Psihologia fiziologică ajunsese a fi considerată ca singura psihologie științifică și purtă numele de psihologie *experimentală*. Curentul studiilor acestui fel de psihologie se începuse mai de mult; dar s'a formulat mai precis din timpul marelui filozof francez **Auguste Comte** care respinge psihologia ca știință

ce *observație internă* și o reducea numai la studiul sistemului nervos, la studiul funcțiunilor fiziologice, adică la fiziologie. Aceasta era o exagerație. S'a văzut în curând că ceea ce se poate face prin observația externă este *fiziologie*; dar pentru *psihologie* este rolul observației interne să-și dea partea ei de constatare asupra naturii omului. S'a considerat totuși ca o condiție de științificitate a psihologiei a se studia faptele de observație interne în *corespondență* cu modificările materiale simultane, susținându-se că *atunci* studiul fenomenelor psihologice devine în adevăr științific, când știm în ce condiții materiale din corp se produce o stare sufletească; și s'a dat acestui fel de știință denumirea de *psihofiziologie*, adică psihologie în legătură cu fiziologie; și, fiindcă aceste studii se puteau face ușor prin *experimente* aplicate asupra corpului, i s'a dat numele de psihologie *experimentală*.

Dacă însă atunci, pentru un moment, a fost pe drept dată denumirea exclusivă de psihologie experimentală numai psihologiei fiziologice, nu se mai potrivește a se da acest epitet azi *numai* acestui fel de cercetări, fiindcă s'a găsit că se poate întrebuința metoda experimentală și pentru studiarea directă a sufletului omului, fără a ne îngriji de stabilirea condițiilor materiale corespunzătoare.

Cât de exagerată era reducerea întregii psihologii numai la studiul psihologiei fiziologice, se vede din compararea marelui domeniu al psihologiei întregi cu domeniul restrâns al părții din suflet ce se poate studia din punct de vedere fiziologic.

În adevăr, ce s'a putut studia mai bine prin metoda fiziologiei? Mai mult următoarele ordine de chestii:

1. *Iușeala sensațiilor*, adică timpul ce trebuie unei excitații spre a fi percepută, socotindu-se timpul din momentul când ea atinge nervii noștri și până dăm semn că am simțit excitația, printr'o mișcare (adică de când pornește curentul nervos dela capătul periferic al nervului către centru, până se întoarce dela centru iar la periferie):

2. *Pragul sau limita inferioară excitației*, adică ce grad minim de intensitate trebuie unei excitații spre a fi simțită, sau a deveni conștientă. Există pentru fiecare simț, sau categorie de senzații, o limită hotărâtă, de unde excitațiile încep a deveni a percepute și dela care mai jos ele rămân nepercepute. Această limită se determină prin experiment.

3. *Raportul în care crește senzația față cu creșterea excitației*.

4. *Maximul excitației*, adică gradul cel mai înalt de intensitate pe care poate să-l aibă o excitație spre a fi încă simțită, a percepută, și dela care limită în sus excitațiile, în loc de a mai produce senzațiile corespunzătoare, slăbesc organismul.

5. *Efectele fizice ale emoțiilor sau expresiile lor*.

Și încă, în expresia emoțiilor, ce s'a studiat din punct de vedere fiziologic? Câteva modificări produse în figura omenească, câteva schimbări în viața vegetativă a organelor. Dar putem oare pretinde că cunoaștem întreaga modificare materială din organism corespunzătoare unui sentiment? Să presupunem sentimentul *admirației* în fața unei opere de artă. Ce ar putea să vadă un observator mai mult decât o

anumită mișcare a mușchilor feței? Să zicem că poate observa și mai mult decât atât: anume modificările fiziologice produse în organele vieții vegetative, în circulația sângelui, în aparatul și sistemul de nutriție în genere. Dar e aceasta întregul domeniu material ce corespunde stării sufletești de admirație? Sistemul nervos propriu zis ce modificare a luat? Cine ar putea să observe schimbările moleculare produse în creierul omului și în întregul sistem nervos, în momentul sentimentului de admirație? Și tot așa cu orice sentiment înalt, ca sentimentul religios, intelectual, etc. Toate aceste sentimente nu pot fi studiate fiziologicește complet.

Dar când e vorba încă de alte stări sufletești ce n'au atâta putere de expansiune și exteriorizare ca sentimentele, cu cât mai mică e puțința de a cunoaște schimbările lor materiale! Când suntem atenți la o poveste sau când citim o carte, când urmărim cu încredere un șir de idei, de ce natură or fi modificările materiale corespunzătoare? Cine și cum le va putea observa și studia?

Acest întreg domeniu iese din cadrul studiilor de psihologie fiziologică.

PSIHOLOGIA EXPERIMENTALA.

Experimentul nu se întrebuițează numai în studiul raporturilor dintre fenomenele psihice și fiziologice, așa cum se credeă, când se dă numele de psihologie *experimentală* numai psihologiei fiziologice; ci chiar în studierea fenomenelor sufletești, considerate în ele însele, nu în raporturile lor cu cele fiziologice.

Vom arăta câteva din rezultatele psihologiei experimentale *subiective*, precum și procedarea prin care s'au obținut.

Experimentele cele mai simple și ușor de repetat și de verificat, se fac în domeniul ce servește de bază elementară a vieții sufletești, în domeniul senzațiilor. Astfel se încearcă prin experiment deosebirea de *putere percepțională a senzațiilor* la diferite persoane,

1. *Experiențe cu privire la simțul olfactic.*—Am voi să știm, bunioară, fie la o persoană anumită, fie la mai multe, care e gradul puterii de senzație olfactică. Pentru aceasta se poate face experiența următoare. Se ia un număr de sticle de acelaș parfum, divers concentrat: într'una un parfum de 10 ori mai slab sau mai tare ca în alta, și se numerotează sticlele, spre a se ști în fiecare ce tărie are parfumul. Apoi, după ce se amestecă sticlutele, se cere cuiva să le clasifice după tărie. Acel ce va avea un miros fin, va stabili imediat ordinea de intensitate a excitației.

Experiențe de acestea s'a făcut asupra lui *Zola* de către Dr. *Toulouse*, un medic psihiatru care a analizat pe *Zola* din multe puncte de vedere și a expus rezultatul în o monografie, care face parte dintr'o serie de volume ce poartă titlul general *Enquête médico-psychologique*.

Altă experiență: cât ține perceptibilitatea olfatică? După câtva timp, se capătă o oboseală nervoasă specială, care face că senzația nu mai e perceptibilă. Aceasta iar se poate notă experimental, măsurând cu ceasornicul, cât a ținut perceptibilitatea excitației olfactice.

2. *Experiențe cu privire la senzații tactile.*—Se ia

două cartoane pătrate cu laturea unul de 0.048 și celălalt de 0.050 și se cere să se determine prin pipăit, cu ochii închiși, care din acele două cartoane este mai mare. Ori se prezintă două monede de 10 centime, care să difere în ce privește vechimea, una mai roasă ca alta, și se cere să se determine prin tact care este mai groasă.

3. Cu privire la *senzații vizuale*. — Să se prezinte două linii cari să fie una de 0.09 și alta de 0.01 și să se întrebe a se determină, numai din ochi, în ce raport stau aceste lungimi una către alta. Se ia o linie și se cere a se împărți în 5, 6 părți *egale*, din ochi și în urmă să se măsoare cu compasul, ca să se vadă dacă părțile sunt egale.

Să se determine, numai din ochi, de câte ori un arc dat intră în o circumferință: ori să se ia a 5-a, a 12-a parte din circumferință, asemenea numai din ochi.

Să se determine în suprafața unei monede de 5 lei, de câte ori poate intră suprafața unei monede de 50 bani. Să se vadă două lungimi de linii și să se reproducă pe hârtie, din memorie, fără a le mai observa.

4. Cu privire la *molilitate*. — Să se încerce a se trage două linii paralele drepte, orizontale, dar cu mâna liberă și astfel ca vârful condeiului să nu se vadă, să fie ascuns în o foaie de hârtie, așa ca să nu se bage de seamă încotro merge condeiul, ci numai prin călăuzirea *molilității* să se tragă linia orizontală paralelă. Să se tragă asemenea linii în sens vertical.

5. Cu privire la *simțul timpului*. — Să se încerce a-și da seama cineva, numai prin senzații, dacă a trecut un sfert sau o jumătate de ceas, dela un timp dat. Să se prezinte diferite senzații de diferite ordine și cari

să dureze acelaș timp, și în urmă se se întrebe cât a ținut fiecare.

S'au făcut experiențe de felul acesta asupra lui Zola. S'a prezentat o excitație de culoare (o panglică roșie), una de formă (niște călimări), una de mișcare, (un lanț care se învârteă după deget). Fiecare din aceste senzații a durat 10 minute. Întrebat, ce i se părea că a ținut mai mult, Zola a răspuns că cea de culoare, apoi cea de formă și apoi cea de mișcare. Deci a fost mai mult impresionat de senzația cromatică ; căci timpul nu e ceva obiectiv absolut, ci se măsoară după senzațiile noastre.

Experiențe pentru determinarea puterii de muncă. — Încă un experiment de mai mare importanță s'a făcut *asupra puterii de muncă*.

Se dă unei persoane sau la mai multe un număr câte se poate de mare de cifre, compuse din un singur număr de unități, fără să se treacă peste 10, și se cere să se facă adunarea continuu câtva timp ; din 5 în 5 minute se sună clopotul, pentru ca adunătorii să facă un semn, spre a ști cât s'a adunat în fiecare 5 minute. S'a constatat că, mai întâiu de toate, diferența de *iușală* de muncă e destul de mare dela o persoană la alta, cu toate că nu se iau persoane de diferite specialități, ci din acelaș strat cultural și social. Astfel, pe când una a adunat în un timp dat 120 cifre, alta a adunat 384.

Câștigarea exercițiului e iar deosebită dela om la om. Ca să se constate în ce grad se câștigă exercițiul, se lasă un timp să treacă dela întâia adunare și se observă, la a doua adunare, cu cât a sporit deprinderea.

Puterea de exercițiu crește, dar nu la infinit ; are o limită ; de acolo mai departe nu se mai adaugă nimic bunioară la puterea de a aduna mai repede. Dacă după încercarea întâia de adunare puterea crește cu 25 %, după a doua încercare crește d'abia cu 15 %, după a treia oară cu 6 %.

Fatigabilitatea este încă un factor ce trebuie luat în considerație, spre a se ști cât de repede obosește cineva. Unii, după un sfert de oră, încep să nu mai poată aduna ; alții pot ține și mai mult timp. Acestea se constată experimental, în cifre matematice.

Alt factor principal mai este puterea d'a rezista la excitații ce te distrag dela o ocupație. Se determină tot experimental, făcându-se sgomote pe când aduni. Se constată că unul e mai *distractibil*, altul are mare putere de *concentrare* a spiritului.

Măsurarea memoriei.— Se iea 5-6 rânduri de cuvinte, având fiecare rând 5-6 cuvinte, și se prezintă scris ori se citește tare, și se cere ca să se reproducă din memorie.

Altă probă, pentru *memoria frazei*. Se citește un număr de fraze, constând mai întâiu din mai puține cuvinte, apoi fraze mai lungi, și se cere să se reproducă din memorie. Experiența e interesantă și instructivă ; din ea se pot trage multe concluzii. Rar se vor găsi persoane cari să reproducă întocmai cuvintele sau fraza ; se vor face omisiuni, adăugiri de diferite feluri ; va intra fantazia în lucru și lacunele memoriei vor fi umplute prin imaginație.

O altă experiență este: să se prezinte o figură geometrică, ceva mai complicată, și să se ceară în urmă a se reproduce pe hârtie din memorie.

Determinarea experimentală a simpatiei și a simțului moral.—Lombroso, arătând fără veste criminalilor obiecte ca: pumnal, cuțit, pușcă, bani, vin, ștreang, a constatat că circulația sângelui, palpațiile inimii, respirația își modifică iuteala. Spre a proba gradul și felul de *simpatie*, **Bind** și **Henri** au recurs la următorul mijloc: în o colecție de diferite ilustrații, reprezentând scene din viața din Buchara (Asia), a introdus o fotografie reprezentând un omor. Colecția a fost dată să fie văzută de mai multe persoane, spre a constata gradul lor de impresionabilitate simpatică. Unele nici n'au remarcat fotografia, altele s'au îngrozit de dânsa, altele s'au interesat de felul omorului, ca oamenii de meserie.

Sugestibilitatea și determinarea gradului de sugestibilitate.—Ce este *sugestia*, s'a văzut într'un capitol anterior.

Prin sugestibilitate, în sensul cel mai general, se înțelege facultatea de a se impresiona, de a căpăta senzații, idei, sentimente, porniri noi și irezistibile, fie de la om—prin cuvânt, gest, pe baza simpatiei, a încrederii câștigate sau a deprinderii și rutinii—fie de la împrejurări și locuri înconjurătoare.

Se poate determina *gradul de sugestibilitate*.

Experimentele cele mai valabile, din punct de vedere științific, în privința aceasta, s'au făcut pentru sugestibilitatea *obiectivă*. În adevăr, e greu a se determina gradul de sugestibilitate al cuiva, când *sugestia* vine dela o *persoană*, căci se poate ca unul să fie refractar la *sugestia* venită dela cutare sau cutare om: atârnă de raportul dintre cele două persoane, atârnă de credința și încrederea unuia în alta, de mulți

factori sufletești, ce nu se pot găsi totdeauna la fel între două suflete. De aceea, experiențele s'au făcut cu obiectele.

1. Iată un mijloc pentru determinarea gradului de sugestibilitate. Arăți cuiva o linie de o mărime oarecare, trasă pe un carton, apoi ceri ca să-ți caute una identică ei pe un tablou, unde se găsește mai multe linii de diferite lungimi, și toate paralele, dela cele mai mici, până la cele mai mari; căutarea se face ori având înainte modelul, ori numai din memorie.

Sugestia se produce în modul următor: Se arată mai întâi o linie, două, trei, cu lungimi cari în adevăr se găsesc în tablou; omul, cu care se face experimentul, le caută și le găsește pe toate, pe rând. Apoi, la un moment dat, se arată o linie de o lungime ce nu se găsește în tablou, de ex. mai lungă decât toate; și atunci spiritul, sugestionat de cazurile anterioare, crede că o găsește, și omul îi indică pe tablou o anume linie care în realitate e mai scurtă decât cea arătată.

Sugestia s'a făcut prin deprinderea căpătată dela impresiile anterioare.

2. Se poate însă constata sugestibilitatea și mai ușor, prin alt mijloc. Se prezintă mai multor persoane un disc de o greutate anumită, de ex. 55 gr., și cu un diametru de 3 cm. După ce s'a aperceput bine greutatea discului prin simțul muscular, se prezintă alte discuri cu diametre mai mici, însă de diferite greutateți, variind între 15 și 80 gr., și se cere a se alege, din aceste diferite discuri, acela ce se pare că are aceeași greutate cu discul de probă. Ceeace se întâmplă mai totdeauna e faptul că se alege un disc cu mult mai

TABLA DE MATERII

PARTEA I.

Chestiuni introductive.

	<u>Pagin a</u>
<i>Obiectul psihologiei. Determinarea și caracteristica fenomenelor psihice. Realitatea lor</i>	11
<i>Clasificarea fenomenelor sufletești. Cunoaștere, simțire, voință. Coexistența lor și egala lor primitivitate.</i>	25
<i>Metoda și izvoarele psihologiei</i>	39
<i>Baza fiziologică a vieții sufletești</i>	47
<i>Grade de conștiință. Inconștientul. Condițiile variației gradului de conștiință</i>	54
<i>Atenția.</i>	64

PARTEA II

Inteligența

<i>Sensițiile. Definiția și clasificarea lor.</i>	74
<i>Diferitele clase de senzații în parte. Raportul cantitativ dintre senzații și excitații</i>	76
<i>Reprezentările sau imaginile</i>	91
<i>Percepția. Condițiile și variația perceptibilității</i>	97
<i>Iluzia și halucinația</i>	103
<i>Visele și nebunia</i>	108
<i>Cunoașterea lumii prin simțuri și cunoașterea „cului” nostru</i>	112
<i>Ideia „cului” nostru. Personalitatea</i>	117
<i>Asociația stărilor de conștiință și memoria. Legea asociației și diferitele feluri de asociații</i>	121
<i>Memoria</i>	133
<i>Fantazia și imaginația.</i>	148
<i>Apercepția</i>	161

<i>Operațiile intelectuale. Noțiunile din punct de vedere psihologic</i>	Judecata. Raționamentul	163
<i>Teoria cunoașterii. Formele intuiției și ale cugetării.</i>	Spațiul și timpul. Cauzalitatea și finalitatea	181

PARTEA III.

Sentimentele.

<i>Definiții. Plăcerea și durerea. Cauzele lor</i>	192
<i>Clasificarea sentimentelor</i>	196
<i>Sentimentele corespunzătoare senzațiilor</i>	199
<i>Sentimente egoice și altruiste</i>	206
<i>Sentimente primitive.</i>	213
<i>Factorii din cari isvorăște sentimentul</i>	216
<i>Reamintirea sentimentelor</i>	220
<i>Fiziologia sentimentelor</i>	222
<i>Expresia emoțiilor</i>	226
<i>Sentimentele superioare.</i>	230
<i>Sentimentul moral</i>	230
<i>Sentimentul religios</i>	242
<i>Sentimentul estetic</i>	244
<i>Sentimentul adevărului</i>	250

PARTEA IV.

Voința

Elementele voinței

A) *Elementul motor al voinței*

1. <i>Factorul înăscut al activității. Actele spontane și reflexe.</i>	256
<i>Instinctele</i>	260
2. <i>Factorul empiric al activității. Imitația. Sugestia. Inhibiția. Habitutinea și inclinațiile.</i>	271
<i>Imitația</i>	272
<i>Sugestia</i>	274

B) *Elementul afectiv în voință.*

<i>Dorința</i>	283
--------------------------	-----

C) Elementul intelectual în voință.

	<u>Pagina</u>
Desvoltarea voinței Voința superioară	286
Determinarea voinței. Cauzalitatea în domeniul vieții practice	291
Deliberarea Voința „liberă”. Determinismul. Responsabilitatea. Mobilul acțiunilor. Egoismul și altruismul	297
Pasiunile și patimele	302
Despre caracter și temperament	307
Ereditatea. Responsabilitatea și educabilitatea omului față de ereditate	313

PARTEA V.

Chestiuni finale.

Importanța și utilitatea psihologiei	322
Punctele de vedere din cari se pot studia fenomenele sufletești	331
Psihologia fiziologică	336
Psihologia experimentală	339

